SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Na šesťdesiate výročie Veľkého októbra 257
J. Mlacek, Rysuľovo *Čaro porekadiel a frazeológia* 260
L. Dvonč, Lok. sg. *o koňovi, na koni* . . 267
K. Palkovič, Rukopis „baníckej knižky" zo 17.–18. storočia 274

DISKUSIE

E. Horák, Invariantný význam slovenskej predložky O 281
E. Pauliny, Zdvojené spoluhlásky v spisovnej slovenčine 294
M. Marsinová, Genitív plurálu pri feminínach typu *kazeta — kaziet* 302
G. Horák, Znova o výslovnosti tvarov typu *prosieb* 308

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Štefan Peciar šesťdesiatpäťročný. F. Kočiš 313
Dva zväzky Slovníka slovinského spisovného jazyka. M. Ivanová-Šalingová . . . 314
O najstaršej jelšavskej mestskej knihe. R. Kuchar 317

ROZLIČNOSTI

Profesia — *profesijný/profesiový*. O. Sabolová 329

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 42 — 1977
ČÍSLO 5

Štefan Peciar

NA ŠESŤDESIATE VÝROČIE VEĽKÉHO OKTÓBRA

Šesťdesiate výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, ktoré si v jeseni 1977 pripomína nielen sovietsky ľud, ale celé pokrokové ľudstvo, má pre nás, občanov socialistického Československa, oveľa hlbší zmysel, ako je príležitosť osláviť túto najväčšiu udalosť 20. storočia, ktorá tým, že v nej na šestine sveta zvíťazila najprogresívnejšia spoločenská sila, robotnícka trieda, od základov zmenila vývoj ľudstva. Hlavným zmyslom tejto svetodejinnej udalosti, zmyslom, ktorý pri šesťdesiatom výročí Veľkého októbra nezvratne potvrdzuje celý náš súčasný život, je pre nás skutočnosť, že sa môžeme v mierových podmienkach v rámci mohutnej svetovej socialistickej sústavy aktívne zúčastňovať na uskutočňovaní tých podnetov a ideí, z ktorých sa pred šesťdesiatimi rokmi zrodilo víťazstvo ruského proletariátu a drobného roľníctva nad vykorisťovateľskými triedami cárskeho režimu a ktoré po hrdinskom víťazstve osloboditeľskej Sovietskej armády nad fašistickými vojskami, po národnooslobodzovacom boji a po uskutočnení národnodemokratickej revolúcie priviedli naše národy na cestu budovania socializmu.

Dnes už môžeme s hrdosťou hodnotiť výsledky a úspechy, ktoré naše národy a národnosti pod vedením Komunistickej strany Československa dosiahli na všetkých úsekoch svojho života. Bilanciu budovateľského úsilia nášho ľudu za roky piatej päťročnice urobil XV. zjazd KSČ. Závery tejto bilancie možno zhrnúť do konštatovania, že prvá polovica sedemdesiatych rokov patrí medzi najúspešnejšie obdobia od začiatku budovania socializmu v našom štáte a výsledky dosiahnuté v piatej päťročnici ČSSR utvárajú priaznivé predpoklady pre ďalší rozvoj nášho národného hospodárstva, kultúry a vedy v nasledujúcich rokoch. Pripomeňme si v skratke niektoré známe fakty, ktoré sú svedectvom prevratných zmien v živote našich národov za pomerne krátke obdobie necelých tridsať rokov.

Od základu sa zmenil charakter spoločenských vzťahov v našom štáte. Boli odstránené vykorisťovateľské triedy a vedúcou politickou a spoločenskou silou sa stala robotnícka trieda. Antagonistické vzťahy medzi spoločenskými triedami vystriedala harmonická spolupráca a aktívna účasť všetkých vrstiev spoločnosti na uskutočňovaní spoločného cieľa, ktorým je maximálne uspokojovanie stále rastúcich hmotných a kultúrnych potrieb všetkých členov spoločnosti, stále zvyšovanie celkovej životnej úrovne pracujúcich. Pre pracujúceho človeka sa otvorili nebývalé možnosti všestranného spoločenského a politického uplatnenia, ako i najvyššieho vzdelania, ktoré mu poskytuje pokroková socialistická výchovno-vzdelávacia a školská sústava. Tvorivá energia ľudu, znásobená vedomím, že výsledky jeho práce slúžia celej spoločnosti, každému jej členovi, je zapojená do plnenia úloh, ktoré sú dané stupňom rozvoja výroby a programom výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Pri plnení vytýčených úloh sa naša spoločnosť stále viac stmeľuje na socialistických zásadách, dochádza k zbližovaniu robotníckej triedy, družstevného roľníctva a inteligencie, k vyrovnávaniu rozdielov medzi mestom a dedinou, k prehlbovaniu morálnej a politickej jednoty ľudu pod vedením Komunistickej strany Československa. K upevneniu jednoty našich národov významne prispelo definitívne doriešenie vzťahov Slovákov a Čechov na princípoch leninskej národnostnej politiky, t. j. na zásadách rovnosti, rovnoprávnosti a socialistického internacionalizmu, vo forme federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR. Tým sa zároveň umocnila vnútorná sila nášho štátu, stojaceho na pevných demokratických a humanistických základoch.

Nemalé úspechy sme dosiahli v rozvoji národného hospodárstva. Vybudovali sme impozantnú materiálno-technickú základňu socializmu s rozvinutým moderným priemyslom, ktorého mnohé výrobky majú dobré meno nielen doma, ale aj na zahraničnom trhu. Naše socialistické družstevné poľnohospodárstvo dosahuje stále vyššie priemerné výnosy, vďaka postupujúcej koncentrácii a špecializácii výroby, využívaním vedeckotechnického pokroku, zavádzaním modernej techniky, uplatňovaním priemyselných metód a technológie veľkovýroby a napokon zvyšovaním kvalifikácie poľnohospodárskych pracovníkov. Rast nášho národného dôchodku sa v posledných rokoch zabezpečuje najmenej z 90 % rastom spoločenskej produktivity práce.

Naša národná kultúra, literatúra a iné umenia zaznamenali za posledných tridsať rokov taký rozkvet, ktorý v minulosti nemá obdoby. Zmnohonásobil sa počet konzumentov kultúrnych a umeleckých hodnôt, ktoré sa stali prístupnými všetkým vrstvám spoločnosti. Diela našich literárnych klasikov i popredných súčasných autorov vychádzajú stále v nových vydaniach a vo vysokých nákladoch. V mnohotisícových nákladoch sa vydá-

vajú encyklopedické a lexikografické diela. Rastie túžba stále väčšieho počtu ľudí po vyššom vzdelaní. Státisíce našich občanov si dopĺňajú svoje vzdelanie pravidelným čítaním dennej tlače a štúdiom populárnonáučnej i odbornej literatúry. Státisíce pracujúcich nachádzajú kultúrne vyžitie v kinách, v divadlách, v koncertných sieňach, na umeleckých estrádach, v sledovaní televíznych a rozhlasových programov. Zo stredných a vysokých škôl, ktorých počet sa v porovnaní so stavom v predmníchovskej republike zmnohonásobil, vychádzajú každoročne desaťtisíce absolventov. Naša socialistická vlasť nepozná krízu a nezamestnanosť inteligencie, ktoré sú častým zjavom v kapitalistických štátoch a na ktoré sa pamätajú príslušníci staršej generácie z čias predmníchovskej republiky.

Mimoriadne priaznivé podmienky rozvoja má v socialistickej ČSSR veda a technika, keďže uplatňovanie vedeckotechnického pokroku je záujmom celej našej spoločnosti. Cieľavedomou starostlivosťou KSČ a štedrou podporou štátnych orgánov sa vybudovala rozvetvená sieť vedeckovýskumných pracovísk. Významnou súčasťou tejto vedeckovýskumnej základne sú vedecké pracoviská Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied, v ktorých pracuje vyše 14 000, z toho v SAV vyše 4000 pracovníkov v najrozličnejších odboroch technických, prírodných a spoločenských vied. Na vedeckom výskume sa aktívne zúčastňujú stovky vedeckých pracovníkov na vysokých školách.

Aj slovenská jazykoveda v rámci československej jazykovedy zaznamenala v nových pomeroch mimoriadny rozkvet. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch sa vybudovali, resp. dobudovali viaceré jazykovedné pracoviská, predovšetkým Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, ktorý je hlavným jazykovedným pracoviskom na Slovensku. Konkrétne pracovné výsledky akademických jazykovedných pracovísk budeme mať možnosť hodnotiť pri blížiacom sa dvadsiatom piatom výročí založenia Slovenskej akadémie vied. Teraz si povšimneme len niektoré črty, ktoré sú charakteristické pre našu súčasnú jazykovedu. Sústredením niekoľkých desiatok pracovníkov a bohatých materiálových zbierok na jednom pracovisku sa utvorili podmienky pre kolektívny spôsob práce na základných syntetických dielach. Prevažná časť pracovných kapacít sa sústreďuje na riešenie aktuálnych úloh vyplývajúcich z kultúrnych potrieb spoločnosti. Významnou súčasťou aktuálnych úloh jazykovedcov je tvorba učebníc pre školy všetkých stupňov i pre mimoškolské vyučovanie. Čoraz väčšia pozornosť sa venuje problémom súčasného spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Metodologicky sa naša jazykoveda opiera stále viac o práce sovietskych jazykovedcov a postupne si osvojuje princípy marxistickej metodológie. Tým sa očividne zvyšuje teoretická úroveň nášho jazykovedného výskumu a práce našich jazykovedcov vzbudzujú pozornosť aj v zahraničí.

Vo vypočítavaní našich budovateľských úspechov na rozličných úsekoch by sme mohli dlho pokračovať. Sú viditeľné každému, kto má zmysel pre realitu.

S úspešným plnením vytýčených úloh socialistickej výstavby rastie politická vyspelosť našich občanov. Stúpa aj naše sebavedomie a hrdosť na to, čo sme dosiahli v hmotnej i duchovnej sfére. Preto sa dnes už málokto u nás dá pomýliť nepravdivými tvrdeniami a ohováračskými výmyslami samozvaných „bojovníkov za ľudské práva", pôvodcov takých pamfletov, ako je tzv. charta 77, alebo rozličných „expertov" spomedzi skutočných či duchovných emigrantov. Naša odpoveď na jedovaté výpady zarytých nepriateľov socialistického zriadenia je jednoznačná: odsúdenie lží a ohovárok a súčasne zvýšené úsilie o dosiahnutie nových prenikavých úspechov v budovaní šťastného života súčasných a budúcich generácií v rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Pri šesťdesiatom výročí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie si s pocitmi vďačnosti k sovietskemu ľudu znovu uvedomujeme, že bez víťazstva Veľkého októbra a bez vzniku mocného Sovietskeho zväzu, ktorý je pevnou záštitou mieru, bez víťazstva sovietskeho ľudu nad fašizmom by sa osudy našich národov boli utvárali celkom ináč ako v rámci svetovej socialistickej sústavy. Neexistovalo by socialistické Československo, nebudovali by sme beztriednu spoločnosť. Uvedomujeme si, že naše priateľstvo, spojenectvo a stále sa prehlbujúca spolupráca so Sovietskym zväzom a s ostatnými socialistickými krajinami znásobuje naše sily a dáva nám radostnú a optimistickú perspektívu do blízkej i vzdialenej budúcnosti. Preto náš ľud tak spontánne prijal heslo: So Sovietskym zväzom na večné časy!

Jozef Mlacek

RYSUĽOVO ČARO POREKADIEL A FRAZEOLÓGIA

Leningradský bádateľ frazeológie V. M. Mokijenko (1976, 1976a), nadväzujúci na niektoré Potebňove myšlienky o vzniku frazeologizmov, zdôrazňuje pri charakteristike frazeologizácie i defrazeologizácie dialektický vzťah implicitnosť — explicitnosť výrazu. Obidva členy tejto opozície môžu podľa neho fungovať pri frazeologizácii i pri defrazeologizácii. Napríklad explicitnosť môže vystupovať v takýchto prípadoch frazeologizácie: 1. po-

sun od slova k viacslovnému pomenovaniu (multiverbizácia; J. V. Bečka tu hovorí o tzv. verbalizačných frazeologizmoch — Bečka, 1968); 2. posun od menšej frazeologickej jednotky (ďalej FJ) k zložitejšej, viacslovnej; 3. posun od nevetnej FJ k porekadlu alebo prísloviu. Explicitnosť, rozširovanie výrazu sa však môže zároveň uplatniť aj ako prejav defrazeologizácie. V. M. Mokijenko tu má na mysli prípady, keď sa napr. príslovie prozaicky rozvedie, rozšíri do celého slovesného útvaru, napr. do bájky, rozprávky a pod.

S prípadmi posledného spomínaného postupu sa u nás stretáme v najnovšej knihe Š. Rysuľu Čaro porekadiel (Mladé letá 1976, 173 s.), v ktorej sa na témy 46 porekadiel, prísloví, ustálených prirovnaní a iných ustálených zvratov rozprávajú samostatné príbehy. Autorovi v nich nejde o odkrývanie „vnútornej formy" príslušných frazeologizmov, o hľadanie ich pôvodu, on skôr ukazuje v kontextových súvislostiach možnosti uplatnenia jednotlivých zvratov. Jeho príbehy teda nejdú do hĺbky porekadla, resp. iného ustáleného zvratu, ako to vo svojich popularizačných výkladoch robil na ruskom a slovanskom materiáli zasa práve V. M. Mokijenko (1975), ony sú skôr ilustráciou spôsobov použitia príslušných zvratov a ich krajovo určenou interpretáciou. Toto zistenie nemá vyznieť ako výčitka, lež je konštatovaním o prístupe prozaika a zberateľa Š. Rysuľu k frazeologickému materiálu.

Pokiaľ ide o Rysuľov výber ustálených zvratov ako východiska pre jeho rozprávanie príbehov, možno uviesť tieto fakty: 1. Autor rozvíja svoje rozprávanie nie iba na základe porekadiel, ako by to napovedal titul práce Čaro porekadiel, lež vychádza vlastne zo všetkých typov ustálených zvratov. Sú tu teda nielen porekadlá, ale aj príslovia, ustálené prirovnania, povrávky a iné typy neparemiologických frazeologizmov. Názov porekadlo sa tu teda uplatnil v rozšírenom význame ako súhrnné pomenovanie pre všetky druhy ustálených zvratov. Tento metonymický posun — pars pro toto — treba akceptovať; bežne sa uplatňuje nielen pri beletrizovaní niektorého z druhov frazeologizmov, ale napr. aj v populárnovedných prácach (tak je to napr. aj v citovanom názve Mokijenkovej knižnej práce V glub' pogovorki). 2. Doterajšie literárne diela Š. Rysuľu, venované Važcu a celému podtatranskému kraju, i doslov národopisca ku knižke Čaro porekadiel (Michálek, 1976) môžu čitateľovi naznačiť, že sa tu spracúva iba ľudová, nárečová frazeológia z Važca. Avšak už frazeologizmy v titulkoch jednotlivých príbehov ukazujú, že prevažná väčšina z nich je známa na celom Slovensku. Len zriedkavo zisťujeme isté krajové výrazy. Túto tendenciu možno zistiť nielen pri titulkových („heslových") frazeologizmoch, ale aj pri všetkých, ktoré sa uplatnili priamo v textoch jednotlivých rozprávaní. Čaro porekadiel sa takto pri bohatom výskyte ustálených zvratov

(v titulkoch i v textoch nachádzame spolu do 450 frazeologizmov) stáva vhodným prameňom pre výskum nárečovej i spisovnej frazeológie, pre výskum pohybov a zmien v obidvoch uvedených oblastiach frazeológie.

Pre naznačenú povahu Rysuľovej práce bude na mieste začať rozbor jeho frazeológie charakteristikou ľudových ustálených zvratov a porovnaní. Ide tu jednak o ustálené zvraty, ktoré nemajú priamy pendant v spisovnej frazeológii, jednak zasa o zvraty, ktoré možno označiť ako ľudové alebo krajové varianty spisovných frazeologizmov (svojou podstatou najmä lexikálne a syntaktické varianty). Už pred ukážkami môžeme naznačiť, že u Rysuľu ide o dosť zriedkavo krajovo (a nárečovo) presne a stroho ohraničené frazeologizmy, častejšie sú ustálené zvraty, ktoré poukazujú na ľudový pôvod bez priameho krajového určenia. Nasledujúce príklady túto tendenciu zreteľne potvrdzujú:

Nič sa mu nedarilo, akoby bol mal obe ruky kľavé. (s. 9) — Len má na tento čas obe ruky kľavé. (160 — v spisovnom jazyku je bežná podoba *mať obe, obidve ruky ľavé,* ktorá je dnešnému používateľovi jasnejšia ako variant so slovom *kľavý*) — Heh, veru je tak, sýty neverí lačnému. (10 — popri zmenenom slovoslede je tu nápadná i prítomnosť slova *lačný* na mieste bežnejšieho synonyma *hladný*) — ... každý vravel, že veru ten Mišo je vo veľkom kríži. (9) — A teraz ona odišla na večný pokoj a on v kríži zaľahol. (10) — A mal hlas ako hrom, keď hen spoza Baranca zarachotí. (14 — krajová modifikácia rozšíreného ustáleného prirovnania) — ... nuž v úrade bol roky a dobre bačom, keď je na čom, bruško veru pustil... (42) — Vrana ku vrane si sadá, rovný rovného si hľadá. (46 — proti spisovnému *Vrana k vrane sadá* ... je v tejto forme explicitnejšie vyjadrený paralelizmus obidvoch viet porekadla) — Druhý deň zavčasu prišli v kabaniciach vyobliekaní ani na Jozefa. (49) — Chlap dotieravý, neústupný, mlel a sypal slová, akoby sa pohol úšust v Kriváni. (59) — Tak sa oni spočiatku len o počasí zhovárali, keď tu Daniel Korcub načrel do inakšej gelety a začal spomínať. (76 — *načrieť do inakšej, do inej, druhej gelety* = začal hovoriť o inom; v spisovnom jazyku je synonymný frazeologizmus *načať iný peceň chleba)* — Poznám ho z opaku i líca... (83) — ... ako sa vraví, dar za dar a zadarmo nič... (92) — A on, keď sa dal do reči, nebolo mu hamovca. (93) — ... mám len jedny ruky a päť krkov na svedomí... (107) — Tridsať rokov som veru bačoval, každý rok vyše štyristo doják mal na svedomí. (18 — *mať na svedomí* = mať na starosti; iná je FJ *mať niekoho, niečo na svedomí,* ktorej význam možno vyjadriť približne takýmto opisom: zaviniť niečiu tragédiu, škodu na niečom) — Boli si verní ako dobrá smola živica. (110) — Je tvrdý ako smolnatá hrča. (112 — v spisovnom jazyku bežnejšie: *tvrdý ako skala*) — Deň pri dni počúvam a lepí sa na mňa ako svrab na nečistého, udiera ako besnota. (120) — A vidí sa mi, muchy ti sadli na nos, prihovára sa mu Matej od druhého stola. (31 — bežnejšie je: *mucha mu sadla na nos* s tým istým významom — nahneval sa, urazil sa) — Lajniak je chlap, čo si nestojí v slove... (134 — *stáť si, nestáť si v slove,* v dnešnej spisovnej slovenčine je bežnejšie *stáť, nestáť (si) za slovom;* v pozmenenej podobe má túto jednotku aj Š. Rysuľa: *Že za vyrieknutými slovami stojí on celý.* — 156) — A niektorí svadobníci si s úškrnom

šepkali, že doba dobu nájde, čo šíry svet prejde. (140 — významovo blízke jednotke *Aký išiel, takú našiel;* autor tu použil FJ s výraznejšou obraznosťou) — A ten, o kom ti chcem rozprávať, Mišo Medla, bol do zaplakania. (162 — bežnejšie: *niekto, niečo je na zaplakanie*) — Chlap ako dobrá dojná ovca s hustým mliekom. (162)

Väčšina z uvedených frazeologizmov sa vyznačuje osobitnou obraznosťou a zároveň prístupnosťou svojho významu, a tak je predpoklad, že viaceré z nich po takomto Rysuľovom uvedení do literatúry obohatia celú slovenskú frazeológiu.

Ako pozoruhodný prípad možno v knihe Čaro porekadiel zaznamenať také uplatnenie ustálených zvratov, keď sa všeobecne známy frazeologizmus čiastočne modifikuje v lexikálnej stavbe. Máme na mysli spojenia, v ktorých sa niektorý komponent frazeologizmu nahrádza expresívnejšou jednotkou, keď sa teda lexikálnou zmenou znásobuje vlastná expresívnosť frazeologizmu. Ide o takéto spojenia:

Skoro do nemoty sa vie nacicať. (68 — *napiť, spiť sa do nemoty*) — ... omdletých som tam nechal a bez šľaku som sa stratil. (86 — *bez stopy*) — Ani šľaku ani znaku. (89 — *ani stopy; ani znaku ani hlásku* a pod.) — To jej vrelo v hlave. (106) — A on teraz ako vševedúci trepe o tom do sveta. (115 — *hovoriť, tárať do sveta*) — Drichme ako zarezaný. (132 — *spať ako zarezaný*) — Iba nad ránom prišiel oslopaný ako prasa. (132 — *opitý*) — Len po takých nezbedách mu brúsi rozum. (136 — *behá*) — ... som nevinný ako jarná paša na lúke. (157 — *ako baránok*)

V syntaktickej frazeológii majú podobnú hodnotu takéto Rysuľove spojenia:

Zavalíme sa na ňu obe, ak mamička, tak mamička naša, prosíme, hladkáme... (23) — Ak ďakuje, tak ďakuje, že som dobrý chlap, že sa mi odmení... (77) — A on, škrečok skrčený, ak melie, tak melie svojimi pokrivenými ústami. (85) — A on, čudák, ak sa chvastá, tak sa chvastá, trepe ani tetrov na tokaní. (85) — Aj my sa mu prihovárame po našsky, po domácky, ak Kubo, tak Kubko, ak dačo vieš... (49) — A čo vravia, to vyvravia. (16)

Syntaktický frazeologizmus s korelačnou dvojicou *ak — tak* a opakovaním menného alebo slovesného výrazu možno pokladať za krajový variant všeobecne rozšíreného syntaktického frazeologizmu s dvojicou *ako — tak* (Mlacek, 1976). Tento typ FJ je v rozoberaných textoch bohato zastúpený. Pozoruhodné je v Rysuľovej interpretácii tohto frazeologizmu aj to, že tautologický (opakovaný) výraz nemusí byť v celkom rovnakej podobe, ale ako ukazujú niektoré príklady *(ak mamička, tak mamička naša; ak Kubo, tak Kubko),* môže sa sám variantne obmieňať. Zdá sa však, že takáto

formálna zámena prináša nové významové odtienky do základného významu celého tohto syntaktického frazeologizmu. Typ *čo vravia, to vravia* má tiež oporu v syntaktickej frazeológii, nie je však natoľko produktívny ako predchádzajúci frazeologizmus (v rozoberanom Rysuľovom texte je osihotený). Je tu oslabená modelovanosť tejto frazeologizovanej konštrukcie a daný konkrétny výraz je na prechode k tzv. lexikálnej frazeológii.

Od týchto posunov je iba krok k takým zmenám v lexikálnom zložení FJ, ktoré vyznievajú ako jej aktualizácia. Pravda, pri takomto beletrizovanom texte niekedy len ťažko možno rozhodnúť, či ide o autorskú aktualizáciu všeobecne známej FJ alebo o krajový variant. Máme tu na mysli najmä tieto konkrétne prípady:

Skočí mu do jazyka Mišo... (35) — A ja mu skočím do slova: „Richtár, niečo robiť musíš." (48 — obidve podoby — *skočiť do jazyka* i *skočiť do slova* — sa v texte využívajú ako rovnocenné so známou jednotkou *skočiť niekomu do reči;* prvá je v priamej reči, druhá — ako ukazuje text — v reči rozprávača) — ... a roboty mám vždy plné dlane... (103: *mať plné ruky roboty, práce)* — Viac zje, lepšie rastie a usiluje sa v robote ako oheň. (29) — Robil rád. bol ako oheň do kosy, do rúbania... (139 — v obidvoch prípadoch sú zreteľné posuny od pôvodnej jednotky *byť do roboty ako oheň,* v prvom prípade je to konštrukčná zmena, v druhom zasa lexikálna; obidve majú platnosť aktualizácie uvedenej FJ. Odlišný je tento prípad: *Robil ako oheň a robotu mal akurátnu.* — s. 149. Je to už celková deštrukcia pôvodného ustáleného prirovnania, ktorá však nijako neobohacuje z myšlienkovej stránky ustálenú formu.) — Veru strachovali sa pred ním ako pred žeravým peklom. (17; bežnejšie je *ísť, choď do horúceho pekla, do horúcich pekiel;* lexikálna zmena sa tu spája s celkovou prestavbou rozšírenej FJ) — A starému Mikulovi sa rozpustil jazyk... (152 — *niekomu sa rozviazal jazyk*).

Špecifickým prípadom absolutizácie FJ je pronominalizácia niektorej zložky, teda nahrádzanie napr. substantívnej, adjektívnej alebo inej zložky frazeologizmu zámenom: *Akože, videla som ho na tieto oči.* (107 — *vidieť niekoho, niečo na vlastné oči*)

Osobitné miesto v Rysuľovom podaní frazeológie majú frazeologické kontaminácie (spolu s katachrézami). Je ich tu viacej typov. Je to a) kontaminácia frazeologizmu a jeho lexikálneho ekvivalentu (*Dlho si lámal hlavu o tom, čím pomastiť kolesá ľudského života.* Je to skríženie FJ *lámať si hlavu nad niečím* s väzbou ekvivalentného slovesa *rozmýšľať o niečom*), b) kontaminácia dvoch frazeologizmov, teda tzv. vnútrofrazeologická kontaminácia (napr.: *... no, chlapče, von s čistou pravdou.* — s. 135; je to skríženie FJ *von s farbou* a FJ *čistá pravda*), c) kontaminácia lexikálneho a syntaktického frazeologizmu (*A pľuhavý čert čo chcel, čo nechcel, čo si nevymyslel?* — s. 64; skríženie syntaktickej FJ *chcieť — nechcieť* s lexikálnou FJ *čo čert nechcel*), d) kontaminácia FJ a zvyčajného kontextu, do

ktorého sa takáto jednotka môže zapájať: *Dlho mu nemohlo slovo prísť na jazyk.* (38) — *Často v zhovorke na dvore sme ho mali na jazyku* (s. 75 — skríženie FJ *prísť na um* a *mať niečo na jazyku* zámeno *ho* v poslednej vete zastupuje pomenovanie osoby — s kontextom).

Všetky uvádzané špecifické spôsoby zapojenia frazeológie v Rysuľovom texte dávajú za pravdu J. Mihálkovi, ktorý v citovanom Doslove okrem iného hovorí, že pre tohto autora nie je príslovie a porekadlo (a platí to zasa aj o ostatných ustálených zvratoch) iba všeobecnou formuláciou, lež jednotkou, ktorá sa chápe „vždy v konkrétnej súvislosti so životom" (Michálek, 1976, s. 164). Popri uvedených premenách a posunoch sú výrazom tejto tendencie aj viaceré prípady voľného kontextového zapojenia FJ do výstavby textu, prípady, keď istý komponent frazeologizmu stojí aj mimo rámca vlastnej jednotky, prípadne v ďalšej replike a pod. Napr.:

Ale prišiel na psa mráz. Veru prišiel. (17) — V kríži som ja, v kríži veľkom, zastenal trpko. (12) — Neviete, že nová metla dobre metie? — Kým sa nezoderie, doložil Ďuro Kolovrát. (57) — Aj to vravela, že všetky máte dlhé prsty. — Čo, my dlhé prsty? (104)

Z hľadiska formálnej výstavby ide v týchto prípadoch o aktualizáciu FJ, lebo sa v nich výrazne mení ustálená podoba daných jednotiek. Z významovej, komunikatívnej stránky sa však v podstate zachováva vlastný význam FJ. Preto možno takéto spojenia pokladať za aktualizácie nie veľmi vzdialené od variantov frazeologizmu. A ešte jeden moment treba vyzdvihnúť pri týchto spojeniach: formálne zmeny tu korešpondujú s aktuálnym členením a to poukazuje na syntaktickú modelovanosť týchto spojení, na produktívnosť, aktuálnosť, „živosť" syntaktických vzťahov v niektorých frazeologizmoch.

Ak sme na začiatku tohto príspevku videli spolu s V. M. Mokijenkom vzťah medzi istým príslovím alebo porekadlom a na ňom postaveným príbehom ako prejav defrazeologizačnej explicitnosti, explicitnosť s trochu iným výsledkom možno vidieť v niektorých menších celkoch, v niektorých vetách alebo súvetiach. Ide nám o takéto spojenia: *A niektorí zasa pripomenuli — nebojte sa, príde na psa mráz, že sa bude triasť.* (114) — *A viete, som rád, že som sa vrátil do kraja, lebo robotnému človeku všade dobre, ale doma najlepšie.* (127) V obidvoch uvedených prípadoch je zreteľná snaha o rozšírenie pôvodnej frazeologickej jednotky. V prvom prípade zvukové činitele, v druhom zasa špecifické sémantické konkretizovanie pôvodnej jednotky dávajú predpoklady na zafixovanie nových spojení. Pravda, až keď sa takéto novotvary náležite rozšíria a zároveň sa ustália, budeme môcť povedať, že explicitnosť výrazu viedla k vzniku nových, rozšírených FJ.

Pri veľkom výskyte FJ v Rysuľových textoch neprekvapuje, že sú tu i spojenia, ktoré vyznievajú problematicky, resp. silácky. Istý nesúlad cítiť najmä v prípadoch, keď sa vedľa seba stretajú dve FJ: *Darmo čušíš ako voš pod chrastou, pravda vyjde na svetlo* (55 — prítomnosť uvedenej druhej FJ naznačuje, akoby prvá FJ znamenala „zatajovať niečo, skrývať nepríjemnú pravdu"). — *A nejeden mal tvár hnevom pokrivenú, akoby trafená hus zagágala.* (115 — celkový myšlienkový nesúlad významu prvej vety s významom FJ v druhej vete) — *Juj, to vám poviem, chlapi, do popuku, do porazenia s takou ženou* (34 — v takomto spojení si jednotky *do popuku* a *do porazenia* protirečia; ich priraďovacie spojenie spojkou by mohlo znamenať, že sa hovorí o dvoch póloch, o smiechu i o zlosti, kontext však takúto interpretáciu nedovoľuje; FJ *do popuku* by tu bola náležitá iba vtedy, ak by znamenala „na rozpučenie, do rozpučenia").

Keď sme na začiatku tohto príspevku konštatovali, že Š. Rysuľa vybraté porekadlá a príslovia nevykladá, že ich len situačne ilustruje, naznačili sme tým aj spôsob zapájania frazeológie do týchto textov. Porekadlá, príslovia a prirovnania z titulkov jednotlivých príbehov sa vo vlastnom texte (najmä na jeho konci) dosť mechanicky a stereotypne začleňujú do výstavby prejavu (najčastejšie cez verba dicendi alebo citátovo). Oveľa pestrejšia paleta spôsobov uplatnenia frazeológie je pri ostatných frazeologizmoch.

„Čaro porekadiel, to je čaro poznania," napísal v Doslove J. Michálek (s. 166), majúc na pamäti myšlienkové bohatstvo celej frazeológie. Rysuľova kniha Čaro porekadiel je tiež bohatým zdrojom poznania, poznania samej frazeológie. Rôznorodosť jej využívania v týchto rozprávaniach odkrýva možnosti i hranice jej fungovania, dáva možnosti na obohatenie frazeológie spisovného jazyka i podnety pre konfrontáciu nárečovej a spisovnej frazeológie, a tým sa stáva dobrým poučením o našom jazyku i o jeho fungovaní.

Literatúra

BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití (skriptum). Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968. 111 s.

MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 134—145.

MOKIJENKO, V. M.: Dialektický vztah „implicitnost: explicitnost" a vývoj frazeologie. Slovo a slovesnost, *37*, 1976, s. 4—13.

MOKIJENKO, V. M. (1976a): Protivorečija frazeologii i jejo dinamika. Avtoreferat dissertacii na soiskanije učenoj stepeni doktora filologičeskich nauk. Leningrad 1976. 32 s.

MOKIJENKO, V. M.: V glub' pogovorki. Rasskazy o proischoždenii krylatych slov i obraznych vyraženij. Moskva, Prosveščenije 1975. 173 s.

RYSUĽA, Š.: Čaro porekadiel. Bratislava, Mladé letá 1976. 173 s.

Ladislav Dvonč

LOK. SG. O KOŇOVI, NA KONI

1. Podstatné mená mužského rodu, ktoré označujú zvieratá (zvieracie podstatné mená mužského rodu), sa v jednotnom čísle pravidelne skloňujú rovnako ako pomenovania osôb (osobné podstatné mená mužského rodu). Skloňovanie takýchto podstatných mien patrí do gramatického vzoru chlap, podľa ktorého sa, ako sa to bežne uvádza v gramatických príručkách, skloňujú životné, t. j. osobné a zvieracie podstatné mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku alebo na samohlásku *-o*.

2.1. V lok. sg. životné podstatné mená mužského rodu majú pravidelne pádovú príponu *-ovi*, napr. *o chlapovi, o študentovi, o zajacovi, o kohútovi* a pod. Niektoré zvieracie podstatné mená majú popri prípone *-ovi* aj príponu *-u* alebo príponu *-i*, napr. *o koňovi, o koníkovi*, ale *na koni, na koníku*. Pádové prípony *-u* a *-i* sa ináč vyskytujú v lok. sg. pri skloňovaní neživotných podstatných mien mužského rodu patriacich do vzoru dub, resp. do vzoru stroj. V doterajšej slovenskej jazykovednej literatúre sú isté rozdiely vo vymedzovaní slov, ktoré popri pravidelnej prípone *-ovi* majú aj príponu *-u* alebo *-i*. V tomto príspevku chceme konfrontovať stav v jazykových príručkách so stavom v jazykovej praxi a vyvodiť závery pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny.

2.2. O „neživotnom skloňovaní" zvieracích maskulín v lok. sg. sa ako prví v slovenskej jazykovednej literatúre zmieňujú J. Orlovský a L. Arany. Pri preberaní skloňovania substantív patriacich do vzoru dub sa autori zmieňujú o tom, že subst. *somár* má v lok. sg. tvar *somári*, keď ide o výrazy *sedí, nesie sa, ide, letí na somári* (1946, s. 130). Ináč je pri tomto slove pádová prípona *-ovi* (podľa vzoru chlap). Pri skloňovaní substantív podľa vzoru stroj (u Orlovského — Aranya *meč*) je zmienka o substantíve *kôň*. Subst. *kôň* má v lok. sg. tvar *koni*, napr. *sedí, nesie sa, ide, jazdí na koni* (s. 135). Ináč je prípona *-ovi*, napr. *o koňovi, pri koňovi*.

2.3. V Pravidlách slovenského pravopisu už od vydania z roku 1953 až po najnovšie vydanie z roku 1971 sa hovorí o tom, že slovo *kôň* má v 6. p. j. č. koncovku *-ovi* okrem spojenia *na koni*. Slovo *somár* sa v tejto príručke nespomína. V pripojenom Pravopisnom a gramatickom slovníku sa ani pri subst. *kôň*, ani pri subst. *somár* tvary lok. sg. *koni* a *somári* nezaznamenávajú.

2.4. V Slovníku slovenského jazyka sa pri subst. *kôň* uvádza tvar 6. p. j. č. *o koňovi* a osobitne výraz *na koni*. Výraz *na koni* sa uvádza v spojeniach *sedieť na koni, byť na koni* a vo frazeologickom spojení *Martin prichodí na bielom koni*. Pri subst. *somár* sa v SSJ zaznamenáva spojenie

nosiť sa na somárovi. SSJ pri subst. *somár* na rozdiel od Orlovského — Aranya uvádza tvar lok. sg. *somárovi* nie *somári.*

2.5. Najväčšia pozornosť sa zvieracím podst. menám muž. rodu, pri ktorých sa v lok. sg. popri tvaroch s pádovou príponou *-ovi* používajú aj tvary s pádovou príponou *-u* alebo *-i*, venuje v Morfológii slovenského jazyka (1966). Príslušná formulácia znie takto: „Slová *kôň, koník, koníček, somár, žrebec* majú okrem bežného lokálu podľa vzoru chlap *(o koňovi, pri koňovi, popri koňovi)* výnimočne aj tvar podľa neživotných podstatných mien v ustálenom spojení s predložkou *na: ísť, letieť na koni, vliecť sa na koni, na somári, na žrebci, na koníku, na koníčku.*" Pripájajú sa tu aj konkrétne doklady s tvarmi *koníku, somári* a *žrebci* z Tomášika, zo Slovenských pohľadov a z Novomeského.

2.6. Na Morfológiu slovenského jazyka nadväzuje pravopisná príručka J. Oravca a V. Lacu (1973). Tu sa píše, že slová *kôň, tátoš, žrebec, somár, koník* a *tátošík* popri prípone *-ovi* majú v 6. p. jednotného čísla aj príponu *-u* a *-i* v ustálenom spojení s predložkou *na,* napr. *(niesť sa, viezť sa, letieť, cválať . . .) na koníku, na tátošíku, na koníčku, na koni, na tátoši, žrebci, somári.*

2.7. V iných gramatických alebo jazykových príručkách sa o lok. sg. zvieracích podstatných mien muž. rodu s pádovou príponou *-u* alebo *-i* nehovorí nič (pozri S. Czambel, 1919; J. Damborský, 1930; J. Mihál, 1943; B. Letz, 1950; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, 1953, 1968; E. Pauliny, 1960; P. Ondrus, 1964).

2.8. Sumárne možno konštatovať, že o neživotných tvaroch v lok. sg. sa v doterajších príručkách hovorí pri týchto zvieracích podstatných menách: *kôň, koník, koníček, somár, tátoš, tátošík, žrebec.* Vo všetkých jazykových príručkách sa konštatuje, že neživotné tvary bývajú pri uvedených slovách po predložke *na: na koni, na somári, na koníku, na koníčku, na tátoši, na tátošíku, na žrebci.* Z formulácie, ktorú podávajú J. Orlovský a L. Arany, vyplýva, že je tu dôležitá nielen predložka *na,* ale aj sloveso. Autori spomínajú výrazy *sedí, nesie sa, ide, letí na somári; sedí, nesie sa, ide, jazdí na koni.* Neživotné tvary sa teda používajú pri substantívach *kôň, koník* atď. v spojení s predložkou *na* s istými slovesami vyjadrujúcimi pohyb.

3.1. Teraz si všimneme stav v konkrétnej jazykovej praxi.

Pri substantíve *koník* máme v lok. sg. doložený iba neživotný tvar s príponou *-u: Uvedomil si, ako smiešne vyzerá na takomto koníku* (Turcerová-Devečková prekl. 1958), *Začudovane hľadel na mocnú, pošmúrnu postavu na chlpatom koníku* (Kaňa prekl. 1961), *Vybral sa na bielom koníku* (Májeková prekl. 1960). — Pri substantíve *kôň* je pestrejší stav. Tvar *koňovi* (životný) po predložke *na* máme doložený v tomto prípade: *Poslala syna-bohatiera na*

koňovi Collimovi (Pravda, 1973). Ide tu o spojenie slova *kôň* s vlastným menom, ktoré má pravidelnú pádovú príponu *-ovi*. Tvar s príponou *-ovi* vo vlastnom mene vplýva aj na voľbu tej istej prípony v lok. sg. subst. *kôň*. S tvarom *koňovi* sme sa stretli v ďalších prípadoch: *Akrobacia na cválajúcom koňovi vniesla do manéže príjemné prekvapenie* (Večerník 1975), *Išlo o viacej ako jazdiť na rýchlo klusajúcom koňovi* (Žáryová prekl. 1975). Tieto príklady ukazujú, že tvar *koňovi* býva aj po predložke *na*, ak je pri subst. *kôň* príčastie prítomného času. — Pri subst. *somár* máme raz doložený tvar lok. sg. *somári*, v ostatných prípadoch tvar *somárovi: Nosí sa na somári* (Slovenské pohľady 1964), *Sediacom na somárovi* (Hollá prekl. 1961), *Idem si zajazdiť na somárovi* (Marušiaková prekl. 1971), *Sedel rozkročmo na somárovi* (Princ prekl. 1972), *Domnieval som sa, že stoj čo stoj chceš ísť tak, ako šiel náš Kristus na somárovi* (Hušková prekl. 1960). — Pri subst. *somárik* máme doložené iba životné skloňovanie s príponou *-ovi: Tie vrecia vozieval večer na somárikovi* (Expres 1974), *Vedľa neho už klusal na somárikovi Sancho Panza* (Krausová prekl. 1962), *Aj Dorritkin brat Will už prišiel na svojom somárikovi* (Engelmann prekl. 1976), *Odcválal na svojom somárikovi* (tamže). — Pri subst. *tátoš* máme vo svojom materiáli doložený iba životný tvar lok. sg. *tátošovi: Jeden z nich bol asi tridsaťročný s dlhou ligotavou čiernou bradou na plnokrvnom sedmohradskom tátošovi* (Engelmann prekl. 1973), *Pricválal na svojom spotenom tátošovi* (Prause 1970), *Priam tak ako Astolfo, keď letel na okrídlenom tátošovi* (Bottová — Silnická prekl. 1962). *Michelangelo sa prizeral, ako odchádza na ohnivom tátošovi* (Šimo prekl. 1963), *Teraz vidím Minuta uháňať na čiernom tátošovi* (Bročeková prekl. 1972), *Zľakol som sa, že na tom tátošovi vpáli do kostola* (Engelmann prekl. 1976), *Tak kráľ opustil na parádnom tátošovi Londýn* (tamže). — Pri subst. *žrebec* v našom novšom materiáli prevažuje používanie tvaru lok. sg. *žrebcovi: Došiel som na hrdzavom žrebcovi* (Krišková prekl. 1971), *V pamäti mu prebleskol obrázok, ktorý videl v ktoromsi ilustrovanom časopise — vojvodkyňa na žrebcovi* (Lifková prekl. 1972), *Prišiel na španielskom žrebcovi* (Zúbek prekl. 1962), *No dopočul som sa, že si sa potom niesol na svojom snehobielom žrebcovi* (Bročeková prekl. 1972), *Na kobyle, na žrebcovi* (Matičné čítanie 1972), *Ktorý sa rútil na bujnom žrebci* (Skácel prekl. 1971).

Na základe uvedeného materiálu môžeme uzatvárať, že pri substantívach *somár, somárik, tátoš, žrebec* prevažuje používanie tvaru lok. sg. s neživotnou pádovou príponou, pri subst. *koník* je iba neživotná prípona. Pri subst. *kôň* sa bežne používa v lok. sg. po predložke *na* tvar *koni*, ale vyskytuje sa tu aj tvar *koňovi*, najmä pri spojení subst. *kôň* s vlastným menom alebo príčastím prítomným. Repertoár slovies, ktoré sa používajú v spojeniach *na koni, na koníku*, je podstatne väčší, ako uvádzajú J. Orlovský a L. Arany. Patrí sem napr. sloveso *jašiť* (*Tatár jaší na nízkom koníku;* Tomášik), ako aj početné iné slovesá, napr. *pretekať sa, poskakovať, peľašiť, rajtovať, ufujazdiť, trieliť, uháňať, skákať, drobčiť, rozbehnúť sa, pohnúť sa, vybehnúť, vyčíňať, blázniť* atď.

3.2. Teraz si povšimneme stav v jazykovej praxi pri iných zvieracích

podstatných menách mužského rodu, ktoré označujú koňa alebo somára.

Pri subst. *mustang,* ktorým sa označuje druh stepného koňa žijúceho v Severnej Amerike, býva bežne tvar lok. sg. *mustangovi,* neživotný tvar *mustangu* je výnimočný:

Vždy sedel na bielom *mustangovi* (Ušák prekl. 1969), Niesol sa na peknom čiernom *mustangovi* (Zálupský prekl. 1968), Jazdieval na bielom *mustangovi* (Ľud 1969), Za nimi sa objavil indiánsky pastier na peknom *mustangu* (Zálupský prekl. 1968).

Pri subst. *osol* máme v lok. sg. doložené iba životné skloňovanie:

V ten deň Ulenspiegel prešiel na *oslovi* mestom (Bártová prekl. 1952), Po zľadovatenej ceste viezol sa na *oslovi* do Toleda (Krausová prekl. 1962), Pred nosidlami niesol sa Kaptah na bielom *oslovi* (Mikula prekl. 1967), Potom je cesta dlho prázdna, kým sa napokon zjaví jazdec na *oslovi* (Engelmann prekl. 1976).

Vlastné meno *Pegas* (1. mytol. okrídlený kôň, 2. symbol básnictva) má iba životný tvar: *Viete, moja sestra je hotová amazonka, stále v sedle na svojom P e g a s o v i* (Martinská prekl. 1971), *Jazda na P e g a s o v i a či na kobylke* (Nové slovo 1974). — Pri subst. *poník,* ktorým sa označuje druh malého vytrvalého koňa, chovaného najmä v Anglicku, máme doložené vo väčšine prípadov životné skloňovanie, ale vyskytuje sa tu niekedy aj neživotné skloňovanie podľa vzoru dub:

Rozprával prednosti stanice, ako sa Scotty chcel na svojom *poníkovi* nebezpečným spôsobom pretekať s vlakom (Žáryová prekl. 1975), Videl obžalovaného jazdiť na *poníkovi* (tamže), Chlapec jazdil na *poníkovi* (tamže), Mladý gruzínsky básnik Tamaz Čiladze predstavuje sa našim čitateľom krehkou, modernou novelou Prechádzka na *poníkovi* (Kultúrny život 1965), O akom *poníku* tu hovoríte? (Žáryová prekl. 1975), Hovoríte, že ste toho rána videli chlapca Scotta Pirieho na *poníku?* (tamže).

Slovo *poník* je utvorené slovotvornou príponou *-ík* od subst. cudzieho pôvodu *pony.* Tvorenia tohto slova sa dotkol J. Furdík (1967). Autor konštatuje, že slovotvorná prípona *-ík* v pomenovaniach *taxík* (od *taxi*) a *poník* (od *pony*) nenesie v porovnaní s fundujúcimi slovami nijakú slovotvornú „informáciu". Táto prípona umožňuje iba zaradiť „odvodené" slová *taxík* a *poník* do pravidelného skloňovacieho systému slovenčiny. Má teda vlastne funkciu spoluurčovateľa gramatickej formy slova. Slovo *taxi* je pritom nesklonné, slovo *pony* sa skloňuje v jednotnom čísle, v množnom čísle je podľa Slovníka slovenského jazyka tiež nesklonné. Istú úlohu tu hrajú

významové a slovotvorné súvislosti: podoba *poník,* ako ďalej píše J. Furdík, sa sekundárne asociáciou spája s deminutívom *koník* a môže sa tiež uvedomovať ako deminutívum. Priradenie slova *poník* k slovám *kôň, koník* atď. sa uskutočňuje na základe významu, ale aj z derivačného hľadiska. Toto všetko vedie k používaniu neživotnej pádovej prípony *-u* v lok. sg. subst. *poník* rovnako ako pri subst. *koník.*

Subst. *ryšiak* je podľa Slovníka slovenského jazyka označením človeka s červenými, hrdzavými vlasmi. Máme doložené použitie tohto slova aj ako označenie červeného koňa, pričom v lok. sg. je tu pádová prípona *-ovi: Je to dobré z dvoch príčin, duchovný otče, pripojil Turculeť, stavajúci sa do radu vedľa opáta na znamenite vystrojenom r y š i a k o v i* (Hušková prekl. 1960). — Pri subst. *rysák,* ktorým sa podľa Slovníka slovenského jazyka označuje plemeno koňa (a ktoré sa tu hodnotí ako zriedkavý výraz), tvar lok. sg. nemáme doložený.

Pri subst. *vraník,* ktoré má význam „vraný kôň, vranec", máme doložené takmer v rovnakej miere životné aj neživotné tvary v lok. sg.:

Cervantes cválal na bystrom *vraníkovi* (Kocholová prekl. 1962), Jazdil na krásnom *vraníkovi* (Bžochová prekl. 1963), Zíza na mohutného jazdca na ťažkom, ligotavom *vraníkovi* (Engelmann prekl. 1976), Sedel pyšne na svojom *vraníku* (Kubáni 1965), Strážmajster Collins na svojom čistokrvnom *vraníku* klusal okolo arény (Žáryová prekl. 1975).

Pri subst. *vranec,* ktoré sa používa v rovnakom význame (podľa SSJ „čierny, vraný kôň, vraník"), tvary lok. sg. nemáme doložené. Nie je ťažké určiť, prečo pri subst. *vraník* je v lok. sg. skloňovanie podľa životných aj neživotných podst. mien mužského rodu. Toto slovo sa priraďuje k slovám *kôň, koník* atď. na základe významu (označenie koňa), ale aj z hľadiska derivačného (odvodené je slovotvornou príponou *-ík*). V tomto prípade nejde síce o tvorenie deminutíva, ako je to pri subst. *koník,* ale formálna podobnosť sufixu *(-ík)* vedie k tvaru *vraníku.* Na pozadí slov *koník* (pravé deminutívum) a *poník* („kvázideminutívum") môže sa aj výraz *vraník* s rovnakým sufixom *-ík* chápať ako deminutívum a tak sa dá pochopiť aj rovnaké skloňovanie všetkých týchto výrazov.

Spomeňme ďalej, že pri zvieracích podstatných menách mužského rodu na *-o,* ktorými sa označujú kone, býva v lok. sg. vždy pádová prípona *-ovi:*

Vysoko vzpriamený na *belkovi* pozdravil svetlo (Zúbek prekl. 1962), Občas stretol sedliaka, čo sedel na malom *sivkovi* (Dudík prekl. 1972), Ak chcete ísť do hory, tak len na *sivkovi* Alabašovi (Krišková prekl. 1971), Už dva razy premeral Hanibal na svojom *pejkovi* údolie (Dvorská prekl. 1942), Cestoval na malom bukovinskom *pejkovi* (Hušková prekl. 1960).

Tvar podľa životných maskulín v lok. sg. s predložkou *na* je aj pri iných zvieracích podst. menách muž. rodu, napr. *Na takomto h e d j i n o v i utekal Mohamed Ali z Káhiry* (Kľačko prekl. 1971; hedjin = jazdecká ťava), *Megahazova dcéra sa niesla na s l o n o v i* (Hollá prekl. 1971).

4. Podaný rozbor ukazuje, že pri skloňovaní slova *kôň* a iných podstatných mien, ktorými sa označuje kôň, je isté kolísanie v lok. sg. Najviac ustálené je používanie životného tvaru lok. sg. po predložke *na* pri subst. *kôň* a deminutíve *koník*. Významové a derivačné súvislosti vedú niekedy k používaniu neživotných tvarov v lok. sg. s predložkou *na* pri niektorých iných pomenovaniach koní, napr. *poník, vraník, tátoš, žrebec*. Derivačné súvislosti umocňujú významové súvislosti, lebo s neživotnými tvarmi sa stretávame skôr pri niektorých pomenovaniach koní utvorených slovotvornou príponou ako pri iných pomenovaniach (podľa *koník* aj *poník, vraník*). Vcelku sa však v novšom dokladovom materiáli pri pomenovaniach koní uplatňuje skôr životné skloňovanie, v menšej miere neživotné skloňovanie. Pri pomenovaniach cudzieho pôvodu, ktoré sa u nás bežne nepoužívajú a nemajú ani výrazný derivačný vzťah k domácim pomenovaniam, býva iba životné skloňovanie, napr. *Smelo jazdí na živom a citlivom a l e z á n o v i* (Martinská prekl. 1971). Proti používaniu neživotných tvarov v lok. sg. pôsobí ako protitlak všeobecné používanie životných tvarov (rovnakých ako pri osobných podst. menách) pri ostatných zvieracích podst. menách mužského rodu. Výsledkom týchto protichodných tendencií je niekedy neustálenosť v tvorení tvaru lok. sg., a to dokonca v niektorých prípadoch v tom istom diele. Takéto kolísanie pri uplatňovaní sa istých protichodných tendencií je v živom, rozvíjajúcom sa jazyku celkom prirodzené. Pri skloňovaní pomenovaní koní v lok. sg. sa prejavuje istá dynamika ako črta, ktorá je vlastná nielen tejto obmedzenej oblasti skloňovania podstatných mien v spisovnej slovenčine, ale aj celému skloňovaniu a časovaniu, resp. celému morfologickému systému spisovnej slovenčiny. Pri pomenovaniach *somár* a *somárik* sa dnes prevažne uplatňuje životné skloňovanie s príponou *-ovi* v lok. sg. (pri subst. *somárik* iba *-ovi*). V kodifikácii skloňovania uvedených substantív bude potrebné urobiť menšie korektúry v prospech skloňovania s pádovou príponou *-ovi* v lok. sg.

5. Ešte sa dotkneme otázky, na ktorom mieste sa majú preberať neživotné tvary lok. sg. pri výklade o skloňovaní podst. mien, ktorými sa označuje kôň a jeho druhy. Napr. J. Orlovský a L. Arany preberajú tvary lok. sg. *(na) koni* a *(na) somári* pri vzoroch dub a stroj, teda pri vzoroch neživotných podstatných mien mužského rodu. Trochu inak sa postupuje v Morfológii slovenského jazyka. Skloňovanie zvieracích podstatných mien mužského rodu, ku ktorým patrí aj slovo *kôň* a ďalšie príbuzné slová, sa preberá predovšetkým pri vzore chlap, pretože v jednotnom čísle sa zvie-

racie podstatné mená mužského rodu skloňujú rovnako ako osobné podst. mená. V Morfológii slovenského jazyka sa ďalej pripomína, že v množnom čísle sa takéto podstatné mená skloňujú podľa vzoru dub alebo vzoru stroj. Zároveň sa podrobnejší výklad o skloňovaní týchto substantív v pluráli podáva pri vzore dub a stroj. Skloňovanie subst. *kôň, koník* atď. s neživotnými tvarmi v lok. sg. sa preberá pri vzore chlap, pri vzoroch dub a stroj sa o nich nehovorí. Myslím, že sa tu mal uplatniť rovnaký postup ako pri ostatných zvieracích podst. menách: pri vzoroch dub a stroj mala byť o nich tiež zmienka aspoň vo forme odkazov na spracovanie pri vzore chlap. Takto by sa malo spracúvať skloňovanie týchto slov v lok. sg. aj v iných gramatických, resp. jazykových príručkách.

Literatúra

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919. 330 s.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 1. diel. 5. vyd. Nitra, Š. Huszár 1930. 350 s.

FURDÍK, J.: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 343.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 557 s.

MIHÁL, J.: Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1943. 304 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 79—80.

ONDRUS, P.: Morfológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 203 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973.

ORLOVSKÝ, J. — ARANY, L.: Gramatika jazyka slovenského. 1. vyd. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo dr. J. Orlovského 1946, s. 130, 135.

PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960. 197 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 1. vyd. Martin, Osveta 1953. 317 s.; 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 597 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1953, s. 63; 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 51.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Konštantín Palkovič

RUKOPIS „BANÍCKEJ KNIŽKY" ZO 17.–18. STOROČIA

1. V minulosti bolo na Slovensku prevažujúcim zamestnaním roľníctvo, a preto sa pri výskume dialektov a ich slovnej zásoby venovala najväčšia pozornosť poľnohospodárstvu. O výskum jazyka baníkov, baníckej terminológie sa prejavil pomerne malý záujem. Staršiu banícku slovnú zásobu skúmal V. Blanár (1961), slovenskej baníckej terminológii z porovnávacieho hľadiska sa venoval budapeštiansky slovakista F. Gregor a súčasnej i staršej slovenskej baníckej terminológii a jazykovým pamiatkam týkajúcim sa baníctva venuje najnovšie pozornosť redakcia Zborníka Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. V tomto zborníku (roč. *3*, 1967) bol uverejnený rukopis staršej „baníckej knižky" zo 17. storočia. „Baníckou knižkou" sme nazvali túto jazykovú pamiatku preto, lebo sa týka spoločenského života baníkov. Obsahuje totiž pravidlá baníckej mládeže pri tanečných zábavách v Novej Bani. J. Hindický (1970) publikoval text tohto rukopisu aj v osobitnej knižke s názvom *Poriadok čiže reguly baníckej mládeže v Novej Bani.* Text „baníckej knižky", prepísaný do súčasnej slovenčiny, J. Hindický prevzal z tzv. „knihy kromrichtrov".

„Kniha kromrichtrov" je rukopisná pamiatka o formáte 21 × 27 cm, ktorá obsahuje 48 rôzne číslovaných strán a je zviazaná v poloplátne do knihy (Hindický, 1970, s. 64, pozn. 30). Kniha je uložená v Mestskom múzeu v Novej Bani. Na titulnom liste knihy je nápis *Artykule,* na nasledujúcej strane je začiatok novšieho prepisu slovenského textu tanečného poriadku pochádzajúceho z r. 1676 s názvom (uvedeným naspodku) *Banicke Articule Fašiangove.* Na ďalších 7 stranách sú rozličné slovenské zápisy z r. 1837—1900, týkajúce sa baníckeho inventára, „kromrichtrov" a i. Medzi tým na 5. strane je nemecký text, ale neskorší prípis je v slovenčine. Na nasledujúcich 14 stranách (s paginovaním 1—25) sú nemecky písané tanečné pravidlá čiže artikuly z r. 1676 a na ďalších 10 stranách (pag. 26—45) preklad týchto pravidiel do slovenčiny s tým istým datovaním. Nemecké zápisy z r. 1789, 1791, 1834 na ďalších 5 stranách (pag. 34—38, z toho prvá strana je takmer prázdna) sa týkajú tanečného poriadku (sú to dodatky k nemu) a „kromrichtrov". Slovenský preklad týchto dodatkov s tým istým datovaním je, ako svedčí i písmo i jazyk, novšieho pôvodu (asi z 19.—20. stor.) a je napísaný na nasledujúcich dvoch stranách. Na posledných troch stranách sú nové zaznamy o „kromrichtroch" z r. 1838—1956 (v r. 1951 je výraz „kromrichter" opravený na „predseda"). Zápis z r. 1945 na poslednej strane sa týka 600. výročia trvania mesta Novej Bane

a osláv tohto výročia. Aj novšie texty obsahujú niektoré banícke termíny a nárečové výrazy.

Predmetom nášho záujmu a výskumu je jazyk slovenského prekladu tanečného poriadku datovaného r. 1676, teda staršieho prepisu. Typ písma nasvedčuje, že tento zápis do „knihy kromrichtrov" je mladší, ako je datovanie, a pochádza pravdepodobne z polovice 18. stor. Môže však ísť o prepis prekladu, ktorý bol vyhotovený krátko po napísaní nemeckého originálu, t. j. r. 1676 alebo onedlho po tomto roku. Plynulý, kaligrafický zápis, bez akýchkoľvek opráv, akým tento preklad je, predpokladá totiž už hotový, prv zapísaný text. Ostatné slovenské texty, ktoré sú novšie, si nevšímame. Jazykový rozbor pamiatky robíme podľa fotokópií rukopisu (43 strán), ktoré nám ochotne požičali pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďakujem dr. I. Kotuličovi). Všímame si pravopis, hláskoslovie, tvaroslovie, syntax a slovnú zásobu tejto rukopisnej pamiatky.

2. Pravopis pamiatky je nejednotný. Tzv. bratský pravopis sa zachováva len v hlavných zásadách. Píše sa pravidelne *w: dwa, wedle,* podstatné mená (zriedka aj iné slovné druhy) sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Običag, Mladenec; Laskawe, Pilnegsse, Bude,* ale niekedy sa píšu substantíva aj s malým písmenom, napr. *čas, penize, napoge.* Písmenom *g* sa označuje hláska *j: gest, gestli* (ale aj hláska *g: Magistrat, Regule*). Dĺžky sa vôbec neoznačujú, napr. *prislucha, Uradu, pričin, nas prisluchagicim.* Iba zriedka sa dlhé *i* označuje grafémou *j: zwerenjmy, gjm, pigjciho.* Z diakritických značiek sa používajú bodky nad písmenami c a *z* s funkciou označovať hlásky *č* a *ž.* Napr. *pričinu, Ženać, žagle.* Bodka sa píše (bez akejkoľvek funkcie) nad písmenom *y: Mladežij, kterij.* Nijakú funkciu nemá ani oblúčik nad písmenom *u,* ktorý sa však píše iba sporadicky, napr. *Slüssna, spolü, Pünktach.* Ide tu zrejme o vplyv nemeckého pravopisu. Dvoma šikmými čiarkami sa zriedka označuje veľké začiatočné *š: Sesteho, Špringl.* Častejšie sa hláska *š* zapisuje zložkou *ss: ssaty, starssich.*

Mäkké hlásky *ď, ť, ň* sa osobitne neoznačujú. Napr. *hodnost, Messtanom, Ohen.* Z niektorých zápisov sa zdá, ako keby graféma *y* označovala mäkkosť predchádzajúcej tvrdej spoluhlásky. Napr. *dety, Roztržitosty, neny, any, wedle uznany.* No *y* sa píše aj po iných mäkkých spoluhláskach: *Mladency, w/pokogy, negwissyho, se swečy,* a zasa naopak aj v mäkkej slabike (po mäkkej spoluhláske) sa píše mäkké *i,* napr. *potrestati, prisluchagici,* a tvrdé *y* sa píše aj po tvrdej a obojakej spoluhláske, kde neoznačuje mäkkosť, napr. *s/teg pričiny, richtarowy, wedle zasluhy, mnohy, osmy, Panenky,* hoci na iných miestach sa zasa píše *i: nepochibne, abi, kdiž.*

Predložky sa často píšu spolu so slovom, najmä neslabičné: *sktereho, ktomu,* ale niekedy aj slabičné: *zapokutu, bezmesskany,* ba zriedka aj

plnovýznamové slová: *držatobičag, gedenkaždi.* Inokedy sa zasa oddeľujú časti toho istého slova, napr. *a neb* (popri *aneb*), *za se, na proty, Tanc Magster, Za Resstem* (z areštem), *twrdo Hlawy.*

V slovách nemeckého pôvodu sa niekedy prejavuje vplyv nemeckého pravopisu, napr. *Tanz Magster* (častejšie *Tanc Magster*), *Aertl;* v slovách latinského pôvodu zasa vplyv latinského pravopisu, napr. *Director, Articulu, Taxu* (aj *Taksu*), *Relatiu.*

3. Jazyk rukopisu je nejednotný aj z hláskoslovného hľadiska. Vyskytujú sa tu popri sebe formy zhodné so západoslovenskými, stredoslovenskými i českými. Je to napr. v slovách a tvaroch s hláskami *a — e: držat, obracal, prehladagice, zadakowaty, običag, zločinca; običegne, prehledel, wedle, se, od napoge, ponegprw, negmeneg;* s hláskami *ia (ä, e) — a: mužgacy, dewgaty, petnasty; pat krat; swatki, poradek, poradne;* alebo s hláskami *ia — i: hawgarsky manir, hawgaruw; ridil, wic, pritelski, peniz.* Podobne je to aj v slovách a tvaroch s hláskami *o — e: zo šleglom, jedonacty; ktere, wespolek, wen, odewzdaty;* s hláskami *o — u: pol, sposobem, swog; swug, spusobem, k wuly;* a s hláskami *u — i: guž, ku koncu; wlidne, slibem.* No sú tu len formy so samohláskou *i* oproti dnešnej dvojhláske: *ditki, litali,* a so samohláskou *u* (oproti dvojhláske *ou*): *buduce, prislucha, predstupil, mudrosti.* V pamiatke sa vyskytuje zámeno *čo: ćo, nećo, načo.* Nepoužíva sa zložka *dz,* ale iba písmeno *z: odprewazagu, mezi, potwrzene, prichazagu.* Používajú sa tu formy so začiatočným *j* pred *i* (ako v češtine): *gine, gisti, gim, gich* (ale *z inu*). Našli sme dva doklady na formu *dluho.* Zaznamenali sme viaceré doklady na znelostnú asimiláciu na konci alebo na začiatku slova: *guss, tess, mladess, ces prsty, zme* (zriedka *sme*), *zloži, zwerenjmy.* V rukopise je jediný doklad na asibiláciu *ť > c: procy poctiwym messtanom.*

4. Podobný obraz nejednotnosti a doklady o striedaní foriem troch jazykových systémov poskytuje aj tvaroslovie rukopisu. Svedčia o tom tvary inštr. sg. muž. rodu na *-om/-em: z banskim cimerom, zo šleglom, z ramom — s timže cimerem, spusobem, slibem, z aresstem;* tvary dat. pl. muž. rodu na *-om/-um: procy poctiwym messtanom, nekterim mladencom k/wuly — panum mladencum;* ako aj tvary lok. pl. muž. rodu na *-och/-ach: pry tancoch — wo wsseckich punktach;* a tvary lok. sg. adjektív a zámen s príponou *-om/-em: w kterom — w chwalitemnem.* Tvary gen. pl. muž. rodu majú najčastejšie koncovku *-uv: predkuw, rodičuw,* zriedka koncovku *-ú* (ako na juhozápadnom Slovensku): *opatrnich messtanu, tichto articulusu.* V inštr. sg. muž. a stred. rodu je koncovka *-i: z mladency, z mužgacy, sstirma žagdli, z dobrimi slowi.* V lok. pl. žen. a str. rodu je iba koncovka *-ach* (ako v zsl. nárečiach): *po ulicach, na prsach.* V 1.—6. páde sg. str. rodu vzoru vysvedčenie je len prípona *-í: o dowoleny, k zadržany, k cwičeny,*

bez messkany. V inštr. sg. žen. rodu je iba západoslovenská prípona *-u/-ú: s tessku pokutu, z/nassu mesku pečadu, z/inu negaku ostru pokutu, z/nasilnostu, zo wssecku ostrostu, pred sebu.* Tvary adjektív a zámen v 2., 3. a 6. páde sg. žen. rodu sa píšu jednotne s príponou *-ej: noweg, společneg, na neg, pri nektereg poctiweg swadbe, do tegto knihy.* V gen. sg. feminín mäkkého skloňovania sa vyskytujú stredoslovenské nárečové tvary: *wedle starodawneg običagy, magistrat... mesta Noweg Banny, sdegsseg mladeži ... director.* Tvary gen. a dat. sg. adjektív a zámen muž. a str. rodu sú zhodné s príslušnými formami v južnostredoslovenských nárečiach, napr. *bez wsseckiho wiminku; slawniho magistratu; takiho nepočuwniho seberowniho občana; gedniho; nisst... neslussniho; wedle takowiho.* Tvary s príponami *-ého, -ému* sú zriedkavejšie, napr. *kralowskeho slobodneho banskeho mesta; slawneho uradu; gednemu a neb druhemu z/ohledu negakeho...*

Stredoslovenskú podobu majú aj niektoré zámená, napr. *teto* (tieto), a príslovky: *pilnegsse a častegsse,* no zámeno *nisst* a pomocné sloveso *neni* majú zasa západoslovenskú formu. Neurčitok má najčastejšie príponu *-ti(ty): činiti, mati, zdržowaty, bity,* zriedka *-t: ma dat, se sprotiwit opowažil.* Slovesá v 3. os. pl. majú nárečové formy: *magu, chcegu, mosegu/musegu, činga, neosožga, stoga,* podobne aj v 3. os. sg.: *potresce.* Slovesný l-ový tvar má západoslovenské podoby: *mohel, prehledel, padel, strhnul, ohrdela, neohrdely.* Slovenskú nárečovú formu majú slovesné tvary na *-uva-,* napr. *tancuwali, predmenuwaneho, neprestupuwal,* ale niekedy sa používajú aj formy s príponou *-ova-: nepredbehowal, nasstiwowati.*

Striedavo sa používajú dlhé a krátke tvary prídavných mien v prísudku. Napr. *potrestany bude, ma sstrofany bity, trestany bude — obžalowan bude, nalezen bude, nebude mu dowoleno.*

5. Rukopis „baníckej knižky" je ucelenou jazykovou pamiatkou, a preto poskytuje vhodný materiál aj na skúmanie syntaxe. Hoci ide o preklad z nemčiny (miestami je závislosť od predlohy väčšia, inde voľnejšia), v rukopise sa zachovávajú prvky dobovej syntaxe, bežnej v slovenských jazykových pamiatkach. Je to napr. postponovaný zhodný prívlastok: *kassy obecneg, od darunku teho, mladenec nektery.* Nezhodný prívlastok je zasa niekedy anteponovaný: *dobrich a statečnych rodičuw ditky.* Anteponované môžu byť aj dva rozličné druhy prívlastkov, holé (inak ako v origináli): *s takowim articul predstupnikem,* ako aj rozvité (ako v nemčine): *gine pobožnych rodičuw ditky,* príp. aj viacnásobné zhodné prívlastky, ktoré sú bohatšie rozvité (v zhode s predlohou): *swog skrz nassich predkuw od starodawna gjm naloženy a pisebne wedle articulu poradne widany poradek a regule...*

Určitý slovesný tvar je vo vedľajšej vete ako v nemeckej predlohe až

za svojím predmetom, trpným príčastím, infinitívom, t. j. na konci vety. Napr. *Kdiž se negaky poctiwy mladensky tanec držati ma...; ...a ktery na proty činit bude.* Zriedka je na rozdiel od predlohy infinitív až za určitým slovesným tvarom: *Kdiž mladency negaky poctiwi tanec chcegu držaty...*

V hlavnej vete, ktorá nasleduje po vedľajšej vete, je určitý tvar modálneho slovesa na čele vety a neurčitok je na jej konci: *Kdiž mladency negaky poctivi tanec chcegu držaty, m a g u se wespolek k panu richtarowy a neb pred slawny magistrat u s t a n o w i t...* Sloveso (určitý tvar) je zriedka aj na konci hlavnej vety, ktorá predchádza pred vedľajšou vetou: *S/teg pričiny slussna wec gest...; Slussna techdi wec gest...*

Bežne sa používajú participiálne väzby. Napr. ...*dnessniho datum pred nas w urade s e d i c i c h predstupil uctiwy a hodnowerny Michal... nas p r i s l u c h a g i c i m spusobem p r o s i c e, abi sme* (v nemčine je tu predložkový pád substantíva); ...*kteri bi od gedniho každeho žadneho n e w i n i m a g i c e uloženu taxu aneb penize wibirali...; ...ma gemu p r i s l u c h a g i c i peniz werne oddaty.* Našli sme doklad aj na prístavok, ktorý je aj v origináli: *Michal Czernak, zdegsseg mladeži skrz nas predstaweny director aneb tanz magster...*

V rukopise sa používajú pomerne dlhé vety a zložené súvetia. Striedajú sa tu rozličné typy vedľajších viet, ktoré sú uvedené napr. spojkami *kdiž, gak, dokud, gak nahle* (časové), *gestlibi, kdibi* (podmienkové), *abi, žeby* (účelové), *ponewadž* (príčinné), *nech* (prípustkové) a i. Vzťažné vety s relatívom *kteri* majú rozličnú funkciu. Vplyv nemeckej predlohy sa prejavuje vo vetách, kde zámeno *kteri* uvádza podmetovú vetu. Napr. *K t e r y bi proti tomu articulu pokračowal, ma dwa žagdle wina za pokutu daty.* Formou vzťažnej vety so zámenom *kteri* sa vyjadruje aj príčina: *Magu tess mladency pri každem poctiwem tancy od zibričneho napoge se zdržowaty, s k t e r e h o buducne zli a neporadny žiwot nepochibne nasleduge...*

V predvetí zložených súvetí býva niekedy iná perspektíva, ako je v závetí. Úlohu gramaticky spájať tieto dve rozličné časti súvetia má ukazovacie zámeno: *Ponewadž tess obecne se stawa a mnohi z mladencuw na to negmeneg dbagu, že gak dluho tanec trwa, oni ze swogimy milimi tancugu a gine pobožnich rodičuw ditky a pani opowrhugu, tak že takowe prez cely tanec na hanbu a posmech staty musegu: t a k o w y t e c h d i, ktery w tomto nalezeny bude, skrz pana tancmagstra druhim na priklad w sstiroch žagdloch wina pokutowany bude.*

Syntax slovenského prekladu (podobne ako aj nemeckého originálu) je dosť knižná. No prekladateľ sa nepridržiava cudzej predlohy otrocky. Na niektorých miestach, ako sme videli, používa odlišné konštrukcie, ktoré sú pre slovenčinu prirodzenejšie a typickejšie.

6. Slovná zásoba rukopisu je prevažne slovenská. Popri všeobecnej lexike tu možno nájsť slová z niekoľkých tematických okruhov. Napr. z oblasti administratívy a práva: *richtar, magistrat, radni pani, urad, vrchnost, taksa, trestati, pokuta, sstrofany bity, aresst, pečad, regule, articulus:* zo spoločenského života a z prostredia tanečnej zábavy: *messtan, remeselnik, mladenec, panna, panenky, ženač, mužgacy, tancmagster, zawdawati, ramski tanec, walaski (tanec), kraž: s kraža wystupugu* (kolo v tanci), *darunk, ssenkwino, towarissstwy;* z oblasti spoločenského správania: *samopassny, nepočuwni, wražedlnik, zwadliwec, nedbanliwi, larmowaty, sskrečaty, ohrditi, sebewolni, ponosovati se.* Pomerne málo slov je z oblasti baníctva: *hawgar, hawgarski manir, cimeri banske, šlegl, aertl, špringl, ram;* ako aj slov súvisiacich s pitím: *zibričny napog, wino, žagdel, holba.* Niektoré slová majú inú formu, resp. iný význam, ako majú dnes, najmä slová s príponou *-osť: ostrost* (tvrdosť, naliehavosť), *umelost* (umenie), *uctivost* (úcta), *roztržitost* (roztržka), *pozornost* (pozor), *nasilnost* (násilie), *hodnost* (hodnota), *powažlivost* (vážnosť), *neprileżitost* (neprístojnosť), ale aj iné: *predstupnik* (priestupník), *spasitedlni* (spasiteľný).

Niektoré ustálené adjektívne prívlastky sa viažu na isté substantíva. Napr. *statečni, opatrni* (mešťania, rodičia), *slawni* (úrad, magistrát), *dobri, pobožni* (rodičia), *poctiwi* (mládenec, mešťania, mládež, svadba, tanec). Stredoslovenský prvok je ustálené spojenie *na fatky pigici* (na dlh). Typicky české slová sú zriedkavé: *libost, nalezti (nalezeny bude).* Slová *wčilegssi* (čas), *zdegssi* možno pokladať za západoslovakizmy.

Aj niektoré neplnovýznamové slová majú inú formu alebo význam, ako majú dnes. Napr. *naprotiwa tim* (naproti), *pozatim* (potom), *wedle zasluhy* (podľa). Vplyv dvoch rozličných slovenských nárečových oblastí, západnej a strednej, sa prejavil na dvojici predložiek *prez/cez,* ako aj na slovách *take* (tiež), *welice, naspak, nimo* (mimo), *kedykolwek.*

7. „Banícka knižka" je slovenská jazyková pamiatka, písaná kultúrnym jazykom, ktorý má v sebe jazykové prvky najmä trojakého pôvodu. Stredoslovenské prvky (resp. vplyv miestneho nárečia) sa prejavil v morfológii (tvary typu *jedniho*) a v hláskosloví (dvojhláska *ia, ie* — písané ako *e*) a i., západoslovenský vplyv sa veľmi výrazne uplatnil v hláskosloví a tvarosloví (najmä v dôslednosti tvarov inštr. sg. fem. typu *z násilnostú* a i.). Veľa odlišností od strednej slovenčiny, ktoré nachádzame v rukopise, sa vyskytuje v západoslovenských nárečiach, najmä juhozápadných. Výnimku tvoria niektoré slová a tvary so samohláskou *i/í* (typ *slib, k cvičení)* alebo *e* (typ *nejmenej*) a nedostatok zložky *dz* (tu podobne ako v slovách so začiatočným *j* — porov. *jiné,* ale *z inú* — môže ísť iba o pravopisnú zvyklosť). Okrem uvedených hláskoslovných a pravopisných jednotlivostí sa český vplyv prejavuje najmä v skladbe (v syntaktických prostriedkoch).

Pamiatka nadväzuje na jazykovú prax, ktorá bola u nás v 17. a 18. storočí. Rukopis je prejavom zámernej tendencie písať kultúrnym jazykom, odlišným od okolitého nárečia, ale zrozumiteľným miestnemu používateľovi, ktorým bola banícka mládež. Podľa niektorých individuálnych zvláštností jazyka (napr. v hláskosloví formy *proci, mosejú,* ale aj v tvaroslovných javoch) by sme mohli usudzovať na juhozápadoslovenský pôvod prekladateľa alebo pisára (prepisovateľa) rukopisu. Máme tu ukážku istého individuálne zafarbeného variantu kultúrneho jazyka v predspisovnom období slovenčiny, t. j. v období pred jej normovaním.

Literatúra

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 340.

GREGOR, F.: Beiträge zur Geschichte der Fachtermini der Wassergewältigung im Bergwerk. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. 21. Red. L. Hadrovies. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975, s. 277—292.

HINDICKÝ, J.: Poriadok, čiže reguly baníckej mládeže v Novej Bani. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 67.

HINDICKÝ, J.: Poriadok, čiže regule baníckej mládeže v Novej Bani. In: Sborník Slovenského baníckeho múzea. 3. Red. J. Novák. Bratislava, vydavateľstvo Ľud 1967, s. 135—152.

RATKOŠ, P.: Príspevok k dejinám banského práva a hutníctva na Slovensku. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1951. — Tu sú uverejnené preklady Maximiliánovho banského poriadku (z r. 1759 a 1699), s. 79—153 a 154—160, ako aj slovník, s. 161—165.

TÓBIK, Š.: Jazyk a terminológia starých slovenských písomných pamiatok výrobných sektorov. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. 1. Časť všeobecná. Red. Š. Tóbik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 80—157.

VOZÁR, J.: K tvorbe slovenskej odbornej baníckej a hutníckej terminológie. In: Zborník Slovenského banského múzea. 5. Red. J. Novák. Bratislava, Svépomoc, vydavateľský, nakladateľský a propagačný podnik ÚRO v Prahe (slovenská redakcia) 1970, s. 201—219.

VOZÁR, J.: Banícke názvoslovie v Novoveskej Hute. In: Zborník Slovenského banského múzea. 3. Red. J. Novák. Bratislava, vydavateľstvo Ľud 1967, s. 117—133.

VOZÁR, J.: Tri inštrukcie pre krámskych richtárov. In: Zborník Slovenského banského múzea. 6. Red. J. Novák. Bratislava, Svépomoc, vydavateľský, nakladateľský a propagačný podnik ÚRO v Prahe (slovenská redakcia) 1971, s. 161—167.

DISKUSIE

Emil Horák

INVARIANTNÝ VÝZNAM SLOVENSKEJ PREDLOŽKY O

0. V polemickej štúdii Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek (1976, s. 85—98) som sa pokúsil v metodologickej rovine určiť stupeň doterajšieho vedeckého poznania sémantiky predložiek v slovenskej jazykovede a naznačiť metodické postupy pri ďalšom teoretickom opise systému slovenských predložiek. Keďže v citovanej štúdii vychádzam z princípov dialektickej logiky, je celkom prirodzené, ba nevyhnutné, že sa v nej na viacerých miestach priamo opieram o myšlienky klasikov marxizmu-leninizmu.

Celkom ináč však interpretuje funkciu marxisticko-leninskej filozofie v mojej štúdii J. Oravec, keď v článku K základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek, uverejnenom v tom istom čísle časopisu Slovenská reč (s. 98—102), vyhlasuje, že takýmto postupom zavádzam diskusiu o systéme slovenských predložiek do „mimogramatickej oblasti", lebo vraj „keby sme chceli pokračovať v tomto tóne, t. j. bez jazykových faktov, diskusia by nepatrila do časopisu Slovenská reč" (s. 98).

Nepochybujem o tom, že každý, kto pozná explikatívnu silu a heuristické možnosti marxisticko-leninskej metodológie, správne pochopí moje úsilie založiť opis sémantiky slovenských predložiek na dialekticko-materialistickej metodologickej osnove. Preto by som mohol zostať ľahostajný k Oravcovej „interpretácii" úlohy marxistickej filozofie v mojej štúdii.[1] Keďže však s obsahom článku J. Oravca súhlasí aj redakcia Slovenskej reči*, pokladám si za mravnú

[1] Napokon J. Oravec ani nemôže objektívne posúdiť prínos marxisticko-leninskej filozofie do teórie jazykového javu, keď mu ostávajú „nevyjasnené" termíny formálna (klasifikačná) abstrakcia a dialektická (vzťahová) abstrakcia (s. 99). Keby J. Oravec poznal obsah týchto termínov v dialektickej logike, z princípov ktorej vo svojej štúdii vedome vychádzam, potom by mu ani obsah tejto štúdie nemohol byť rovnicou „s viacerými neznámymi" (s. 99).

* Poznámka redakcie. — Autor si urobil tento úsudok, ako sa zdá, na základe toho, že redakcia SR uverejnila repliku J. Oravca bez poznámky. Uverejnenie príspevku, najmä repliky na polemický článok, nie je však vyjadrením súhlasu redakcie s každou formuláciou, ba ani s celkovým obsahom príspevku. V redakcii nášho časopisu zastávame stanovisko, že v polemike treba dať slovo obidvom stranám a že stanovisko redakcie patrí na koniec, nie na začiatok polemiky. Redakcia sa však stará o to, aby polemika nenadobudla osobný, urážlivý charakter.

povinnosť v tomto príspevku dokázať (a v prípade potreby aj ďalej dokazovať), že metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky predložiek nemožno budovať na iných metodologických princípoch než na princípoch marxisticko-leninskej metodológie, ak sa chceme dostať z metodologickej a teoretickej stagnácie, v ktorej sa nachodí opis sémantiky predložiek v našej jazykovede.

1. Keďže J. Oravcovi chýbajú v mojej štúdii „jazykové fakty" a „nové vecné momenty",[2] budem v tomto príspevku venovať prvoradú pozornosť „vecnej" rovine, resp. sa pokúsim dokázať, že empirické jazykové fakty nielenže nie sú v rozpore s rozpracovanými metodologickými a teoretickými východiskami opisu sémantiky predložiek, ale že ich platnosť plne potvrdzujú, napokon k týmto východiskám som musel dospieť jedine pozorovaním a analýzou empirického jazykového materiálu, jazykových faktov (porov. 2.1.). Prirodzene, obmedzený rozsah článku mi nedovolí pracovať so všetkými slovenskými predložkami, preto budem spätosť metodologických a teoretických východísk s empirickým jazykovým materiálom dokazovať na analýze opisu sémantiky jednej slovenskej predložky, a to predložky O. Pri tomto dôkaze budem vychádzať z konfrontácie opisu sémantiky predložky O, ktorý nachodíme v Morfológii slovenského jazyka (s. 643—644), s opisom sémantiky tejto predložky v mojej štúdii Predložkový systém spisovnej slovenčiny (1972, s. 346). Nazdávam sa, že konfrontácia produktov týchto opisov vo „vecnej" rovine najlepšie umožní ozrejmiť rozdiely a súvislosti medzi klasifikačným a štruktúrno-systémovým opisom sémantiky predložiek, pravda, ak budeme mať pritom na zreteli dialektiku časti a celku.

1.1. V Morfológii slovenského jazyka (ďalej MSJ) sa predložke O pripisuje osem významov (použití) v spojeniach s akuzatívom (význam miesta, prostriedku a nástroja, času, miery, účelu, zreteľa, príčiny a predmetový význam) a päť významov (použití) v spojení s lokálom (význam času, nástroja, stavu, podmienky a predmetový význam). Významy sú doložené slovenským jazykovým materiálom (s. 643—644).

V mojej štúdii sa predložke O pripisuje jeden význam: „Predložka O vyjadruje kontakt deja s objektom ako dynamický dotykový kontakt" (s. 346). Tento význam sa ilustruje jedným spojením *udierať o stôl*.

1.2. Princípy určovania významov predložiek v MSJ sú uvedené v predhovore k opisu predložiek (s. 619). Ako som dospel k vymedzeniu významu predložky O v citovanej štúdii? Tento význam som nestanovil ani číro intuitívne, ani som ho neprebral zo „známych prác o slovenských predložkách", ani som sa pri jeho vymedzovaní nedal „zviesť svojmu jedinému dokladu", ako sa nazdáva J. Oravec (1974, s. 295 n.), ale som ho identifikoval presne tak, ako uvádzam v úvode k citovanej štúdii: z konštrukcií

[2] J. Oravcovi chýbajú v mojej štúdii „jazykové fakty" preto, lebo absolutizuje empirickú rovinu vedeckého poznania, v dôsledku čoho aj redukuje teoretické vedecké fakty na empirické fakty. Pravda, takouto redukciou teoretické fakty celkom zákonite strácajú svoj pravý zmysel, čo potom „oprávňuje" J. Oravca vyhlasovať, že v štúdii neprinášam „nové vecné momenty" (s. 98).

sloveso + predložka + meno (v pádovom tvare). Ak som pritom nepostupoval podľa nejakej osvedčenej „lingvistickej procedúry" (Oravec, 1976, s. 99), bude to vari preto, že som tieto konštrukcie pozoroval cez prizmu kategórií a zákonov dialektickej logiky, ktorej sú cudzie mechanické procedúry, skostnatené klasifikácie a kolónky, „večné pravdy". Toto vysvetlenie zrejme neuspokojí J. Oravca, preto sa ďalej pokúsim proces vymedzovania invariantného významu predložky O (a analogicky aj ostatných predložiek) doslova laboratórne demonštrovať pomocou explicitného uplatnenia dialektickej metódy, postupu od abstraktného ku konkrétnemu, ktorá predstavuje „spôsob, ako si osvojiť konkrétne a reprodukovať ho ako duchovno-konkrétne (Marx, 1971, s. 55).

2. Dialektický postup od abstraktného ku konkrétnemu obsahuje dva základné kroky: po prvé treba vyčleniť „bunku" skúmaného objektu (ako zmyslovo konkrétneho) a po druhé treba z tejto „bunky" vyvinúť skúmaný objekt (ako myšlienkovo konkrétne = teóriu objektu).

K „bunke" skúmaného objektu dospievame dialektickou abstrakciou.

2.1. Najprv pozorujeme predložky v reči (v texte), t. j. v ich vonkajšom prejave. Pozorovaním predložiek v reči (v texte) dospievame k poznatku, že predložky — ako trieda slov — tvoria vnútorne spätý celok, ktorý funguje na základe istých zákonov. Po ďalšom pozorovaní fungovania predložiek, v ktorom sústreďujeme pozornosť najmä na rozdielne vlastnosti jednotlivých predložiek, dospievame už k určitej predstave tohto celku. Zameranie pozornosti na rozdielne vlastnosti predložiek je prvý predpoklad, ale zároveň aj prvý krok v dialektickom prekonávaní klasifikačného opisu, ktorý sa ešte nezameriava na rozdielne vlastnosti predložiek, keďže pripisuje jednotlivým predložkám práve rovnaké, totožné vlastnosti, napr. miesto, čas, nástroj, účel, zreteľ a iné. Získanú predstavu o predložkách ako o vnútorne spätom, organizovanom celku (systéme) treba ďalej pojmovo konkretizovať, t. j. odhaliť zákony tohto celku (jeho štruktúru). Preto ďalej koncentrujeme pozornosť na jednotlivé predložky a zisťujeme pri nich, nestrácajúc pritom zreteľ na celok, ten obsah, ktorý sa nachodí vo všetkých použitiach tej istej predložky a ktorý zároveň diferencuje predložku od ostatných predložiek v danom celku (systéme). Aby sme tento obsah predložky odhalili, musíme abstrahovať od prvkov kontextu, t. j. od sémantiky slovesa, mena a pádu. (Takáto abstrakcia je druhým, ale zároveň rozhodujúcim krokom pri prekonávaní klasifikačného opisu, v ktorom sa ešte nevyčleňuje obsah, ktorý do konštrukcií sloveso + predložka + meno vnáša sama predložka.)

Abstrahovaním od sémantiky slovesa, mena a pádu doslova „umŕtvujeme" život predložky, zastavujeme jej „vonkajší pohyb", ale to je nevyhnutný logický postup, aby sme prenikli k jej „vnútornému pohybu", k jej hybnej sile, vďaka ktorej predložka v jazyku existuje a funguje v reči. A touto hybnou silou je práve hľadaný obsah, je to „bunka", podstata predložky, ktorou sa predložka zaraďuje do štruktúry predložkového systému. Zo vzťahu odhalenej podstaty a súboru podstát ostatných predložiek, t. j. zo štruktúry predložkového systému identifikujeme invariantný význam predložky, t. j. zákon, na základe ktorého predložka funguje v reči, v texte.

Naznačeným procesom, v ktorom popri stálom striedaní analýzy a syntézy, indukcie a dedukcie hrá základnú úlohu vzťahová abstrakcia, dospel som aj k odhaleniu invariantného významu predložky O.

Keďže sa však vo vedeckom poznaní pokladá za najťažšiu úlohu odhalenie „bunky", t. j. podstaty skúmaného javu v procese abstrahovania, môžeme naznačený proces doplniť logickým postupom idealizácie. Modelujme napr. realizácie spojení *udrieť o, hodiť o* a spojení *udrieť na, hodiť na* a i. v objektívnej realite a porovnajme ich.

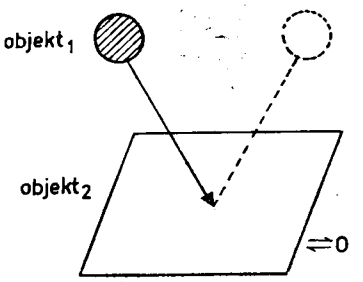

udrieť (rukou) o (stôl)
hodiť (loptu) o (zem) a i.

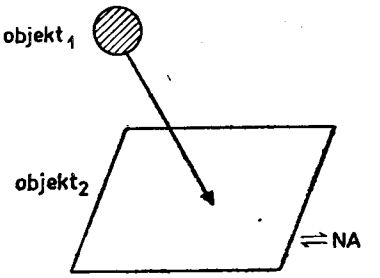

udrieť (rukou) na (stôl)
hodiť (loptu) na (zem) a i.

Na modeloch môžeme dobre pozorovať rozdiel medzi významom konštrukcií s predložkou O a konštrukcií s predložkou NA (*udrieť o, hodiť o — udrieť na, hodiť na*). Keďže sa tieto konštrukcie odlišujú od seba iba predložkou, je nepochybné, že rozdielny význam dávajú týmto konštrukciám predložky. Konštrukcie s predložkou O sú príznakové v porovnaní s konštrukciami s predložkou NA. Ak sa konštrukciami s predložkou NA vyjadruje uskutočnenie kontaktu objektu$_1$ s objektom$_2$, konštrukciami s predložkou O sa explicitne vyjadruje nielen uskutočnenie, lež aj rušenie kontaktu objektu$_1$ s objektom$_2$. Kontakt, ktorý sa uskutoční, ale ktorý sa vzápätí aj zruší, môžeme označiť ako dotykový, reflexný kontakt. A keďže sa kvalita (podstata) takéhoto kontaktu označuje v slovenčine predložkou O, dospievame k predpokladu, že „dotykový, reflexný kontakt" bude hľadanou bunkou, významovým jadrom, obsahom predložky O, ktorým sa predložka O odlišuje od ostatných slovenských predložiek a vďaka ktorému sa zaraďuje do štruktúry predložkového systému slovenčiny. A keď sa ďalším pozorovaním jazykového materiálu (t. j. fungovania predložky v reči, v textoch) presvedčíme, že tento obsah nielenže nie je v rozpore s empirickými jazykovými faktami, ale že jeho prítomnosť je aj nevyhnutným predpokladom použitia tejto predložky, potom môžeme formu-

lovať invariantný význam predložky O ako „dotykový kontakt, resp. reflexný kontakt, dotyk".

Takouto „nelingvistickou procedúrou" som teda dospel v citovanej štúdii k odhaleniu invariantného významu predložky O (a analogicky aj k významu ostatných predložiek predložkového systému spisovnej slovenčiny).

2.2. Z naznačenej demonštrácie identifikácie invariantného významu predložky O je vari zrejmé, že invariantný význam — ako podstata predložky, ako zákon predložkového systému — treba doslova „vyťažiť" z empirického jazykového materiálu (z reči, z textu) logickými postupmi, ako je analýza, syntéza, indukcia, dedukcia, abstrakcia a iné. Pravda, invariantný význam — ako produkt týchto logických postupov, ako abstraktný predmet (pojem) — už nepatrí do názornej roviny skutočnosti, preto je nielen zbytočné, ale metodologicky aj chybné „dokladať" tento význam jazykovým empirickým materiálom, „dokladmi". Jazykové empirické fakty totiž môžu byť iba východiskom, predpokladom vedeckého poznávania jazykového javu, ale nemôžu byť výsledkom, produktom jeho vedeckého opisu. A to musí platiť aj pri vedeckom opise sémantiky slovenských predložiek. Kým pri opise predložiek v MSJ (a v iných klasifikačných opisoch) sa potvrdzuje správnosť vymedzenia kontextových významov — ako výrazov javových foriem predložky — empirickým materiálom, dokladmi, správnosť vymedzenia invariantného významu, resp. súhrnu týchto významov (= štruktúry predložkového systému) sa môže overovať jedine v praxi, resp. v ďalšom teoretickom výskume sémantiky predložiek, t. j. v štruktúrno-funkčnom opise, v štruktúrno-genetickom opise a v ďalších opisoch, v ktorých sa bude priberaním sémantiky slovesa, mena a pádu skúmať fungovanie predložky v súčasnosti i v minulosti, resp. bude sa skúmať vzťah odhaleného zákona (= invariantného významu) a podmienok jeho platnosti (= kontextu). Pravda, z metodologického aspektu tieto opisy už patria do druhého kroku logickej metódy postupu od abstraktného ku konkrétnemu.

V tomto príspevku sa pri realizácii druhého kroku postupu od abstraktného ku konkrétnemu zameriame na konfrontáciu odhaleného invariantného významu predložky O a jej kontextových (kombinatórnych) významov v MSJ s cieľom: (1) dokázať, že odhalený invariantný význam — ako teoretický pojem — nie je v rozpore s jazykovými empirickými faktami a (2) jazykovednými argumentmi potvrdiť kvalitatívny rozdiel medzi klasifikačným a štruktúrno-systémovým opisom sémantiky predložiek.

2.2.1. V ý z n a m m i e s t a. Zo spojení *hodiť o, udrieť o* a i., ktorými sa dokladá v MSJ (s. 643) miestny význam predložky O, sme v predchádzajúcom bode vychádzali pri identifikácii invariantného významu predložky O. To však vôbec neznamená, že invariantný význam možno stotožňovať s tzv. miestnym, resp. priestorovým významom. Spĺňali by sme tak iba jednu zo základných požiadaviek metódy postupu od abstraktného ku konkrétnemu: opierať sa pri odhaľovaní „bunky", podstaty o typický objekt, t. j. o takú javovú formu skúmaného javu, v ktorej skúmaný jav najmenej skresľujú vedľajšie okolnosti (sémantika slovesa, mena a pádu). Ak je pri predložke O takouto javovou formou (použitím) tzv. miestny alebo priesto-

rový význam (a to platí o väčšine predložiek), vyplýva to zo základnej funkcie predložky: „vyjadrovať priestorovú kvalitu vzťahu“ (Horák, 1975, s. 123).

2.2.2. Význam prostriedku a nástroja. Keď pozorujeme cez prizmu odhaleného invariantného významu predložky O spojenia *utrieť ruky o nohavice, rozbiť fľaše o kameň, opierať sa o palicu, poraniť sa o drôt, chodiť o palici* a i., ktorými sa v MSJ (s. 643) dokladá význam (vyjadrovanie) prostriedku a nástroja, presvedčujeme sa, že v týchto spojeniach nevyjadruje význam prostriedku a nástroja predložka O, ale substantíva, ktoré pomenúvajú prostriedok a nástroj. Je očividné, že predložka O do týchto spojení vnáša iba obsah (význam) „reflexný kontakt, dotyk“ rovnako ako aj v dokladoch na tzv. miestny význam.

2.2.3. Nie je vari potrebné osobitne dokazovať, že v spojeniach *o chvíľu, o sedem týždňov (dní, hodín), o ôsmej, o tomto čase, o Jáne, o Ďure, o Vianociach, o poludní, o žatve* a i., ktorými sa v MSJ (s. 634—644) dokladá tzv. časový význam (použitie) predložky O, sama predložka O nevyjadruje pojem času, že pojem času v týchto spojeniach vyjadrujú substantíva, ktorými sa označuje časová a kalendárna orientácia. O tom, že je predložka O k vyjadrovaniu pojmu času indiferentná, môžeme sa ľahko presvedčiť substitučným testom, v ktorom nahradíme predložku O inými predložkami, napr. *prísť o siedmej — prísť po (okolo) siedmej, pred siedmou* a pod. Vlastný význam predložky O v spojení *prísť o siedmej* je ten obsah, ktorý do tohto spojenia vnáša sama predložka O, a je ním nepochybne „reflexný, dotykový kontakt“ deja s objektom (s časovým určením ako mierou času). *Prísť o siedmej* totiž neznamená *prísť pred siedmou*, ani *po siedmej*, ani *okolo siedmej hodiny* a pod., ale „v kontakte, v dotyku“ so siedmou hodinou (ako mierou časovej orientácie). To isté platí o spojeniach predložky O s akuzatívom, ktoré vďaka akuzatívu vyjadrujú aj mieru času, čím sa približujú k tzv. významu miery.

2.2.4. Význam miery. To, čo sa konštatovalo o povahe významu prostriedku, nástroja a času, platí aj o tzv. význame miery pri predložke O. Ani význam miery nevnáša do spojení *(zblížiť) o dobrú tretinu, (omladnúť) o sto zím, (povoliť) o malé poznanie, (postúpiť) o niekoľko stupňov* a i. (MSJ, 643) predložka O, lež číslovky, adjektíva, príslovky a substantíva.

Pravda, povahu invariantného významu by sme chápali celkom skreslene, keby sme v ňom hľadali iba realizáciu fyzického „reflexného kontaktu, dotyku“. Fyzický reflexný kontakt zrejme bol východiskom, predpokladom genézy invariantného významu predložky O, avšak v ďalšom vývine reči začala predložka O postupne vyjadrovať aj psychický reflexný kontakt dvoch objektov objektívnej reality. Nástroje, miera času, miera kvality a kvantity sú totiž objekty, s ktorými človek žije, a žije s nimi

nielen vo fyzickom kontakte (nástroje), ale aj v psychickom kontakte (miera času, miera kvality a kvantity a i.). Navyše objekty, ktorými sa označuje miera času, miera kvality a kvantity, nemajú vlastnosti (vnútro, povrch a i.), ktoré sú relevantné pre vymedzenie predložiek — ako triedy slov. Preto sa v klasifikačných opisoch predložiek „pripisuje" predložke význam slovesa, mena alebo pádu (porov. MSJ, s. 619). Pri vymedzovaní ostatných významov (napr. účelu, zreteľa, príčiny, stavu, podmienky a i.) sa postupuje viac-menej podľa konvencie, keďže pri týchto „významoch" má sloveso i meno abstraktnú povahu. Preto ďalej preberieme tieto významy predložky O spolu.

2.2.5. Vo vete Ľ. Podjavorinskej *Prišiel o ohlášky*, ktorou sa v MSJ (s. 644) dokladá tzv. význam účelu, bezpečne dokážeme prítomnosť obsahu, významu predložky O ako „reflexného kontaktu, dotyku" opäť substitučným testom. Porov.: *prišiel o ohlášky — prišiel na ohlášky, prišiel z ohlášok, prišiel pred ohláškami, prišiel po ohláškach* a pod. Do spojenia *prísť o ohlášky* vnáša predložka O obsah (význam) „v spojitosti, v súvislosti", a teda v psychickom kontakte deja *(prísť)* s objektom *(ohlášky)*.

V spojeniach *byť zle o, byť ťažko o, byť ľahko o, byť núdza o ...*, ktorými sa dokladá v MSJ (s. 644) tzv. zreteľový význam (použitie) predložky O, ako aj v spojeniach *báť sa o, trápiť sa o, třpnuť o,* ktorými sa ilustruje význam príčiny (s. 644), nesporne je opäť prítomný význam „psychického reflexného kontaktu" a jeho nositeľom je práve predložka O. Napr. *bola núdza o nápoj* (= v spojitosti s nápojom). V Bottovej vete *Netráp sa mati o naše šaty* je objekt$_1$ *(mať)* v psychickom kontakte (= predmet starosti) s objektom$_2$ *(šaty)*.

Rovnako prítomný je význam „reflexného kontaktu, dotyku" aj v spojeniach *o hlade, o smäde,* ktorými sa dokladá v MSJ (s. 644) tzv. význam stavu a význam podmienky. Predložka O však neoznačuje v týchto spojeniach ani stav, ani podmienku. Aj do týchto spojení iba vnáša svoj vlastný obsah (význam). Napr. *hrdlovať o hlade a smäde* (= objekt$_1$, napr. ľudia pracujú v dotyku, v kontakte s objektom$_2$, t. j. s hladom a so smädom). Podobne *zhynúť o hlade* (= objekt$_1$, napr. zviera hynie v dotyku, v kontakte s objektom$_2$, t. j. s hladom). Odhalený invariantný význam predložky O ešte zreteľnejšie vynikne, keď sa pokúsime v uvedených spojeniach nahradiť túto predložku inými predložkami. Napr. *zhynúť o hlade — zhynúť od hladu; hrdlovať o hlade a smäde — hrdlovať v hlade a smäde* a pod.

2.2.6. P r e d m e t o v ý v ý z n a m. Odhalený invariantný význam predložky O môžeme spoľahlivo pozorovať aj v spojeniach tejto predložky typu *usilovať sa o, pokúšať sa o, prosiť (sa) o* a. i., ktorými sa v MSJ (s. 644) dokladá tzv. predmetový význam tejto predložky. Naprí-

klad vo vete J. Kráľa ... *kde večer mamičku prosia deti o jednu národnú pesničku, lebo dáku hádku a o dáku povesť* (MSJ, s. 644) predložka O vyjadruje psychický reflexný kontakt objektu$_1$ *(deti)* s objektom$_2$ *(mamička).*

Rovnako je motivované použitie predložky O v spojeniach so slovesami dicendi (declarandi) a sentiendi, lebo človek žije nielen vo fyzickom kontakte s objektívnou realitou, ale aj v duchovnom, psychickom kontakte, a na vyjadrovanie takéhoto kontaktu sa v slovenčine (ako aj v ostatných slovanských jazykoch) používa práve predložka O. Predložka O v spojeniach typu *hovoriť o, myslieť o* a pod. je v sémantickej súhre so slovesami *hovoriť, myslieť* a pod. rovnako ako v prípadoch *udierať o, hádzať o,* a pod. Rozdiel je medzi nimi iba ten, že v prvom prípade ide o psychický reflexný kontakt, zatiaľ čo v druhom prípade ide o fyzický reflexný kontakt. V podstate však ide o jeden obsah (pojem), ktorý do týchto spojení vnáša predložka O. Týmto obsahom sa predložka O zaraďuje do štruktúry predložkového systému, na základe tohto obsahu funguje v reči, a preto tento obsah musí byť aj prítomný vo všetkých správnych použitiach predložky O v slovenčine.

2.3. Ak sa mi v predchádzajúcich bodoch podarilo vo „vecnej" rovine dokázať, že odhalený invariantný význam predložky O je nielen prítomný vo všetkých správnych použitiach predložky O, ale že jeho prítomnosť je nevyhnutná pri každom správnom použití predložky O v slovenčine, potom môžeme pozorovania vzťahu invariantného významu predložky O a kontextových významov tejto predložky v MSJ zovšeobecniť na celý opis predložkového systému slovenčiny, čím sa potvrdzuje, že konštatácia a závery v mojej štúdii Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek sú nepochybne založené na pozorovaní a analýze empirických jazykových faktov. Pravda, „jazykové fakty" môžu „chýbať" v tejto štúdii, ktorá má vyslovene metodologicko-teoretickú povahu, iba tomu, kto neodlišuje teoretické fakty vedeckého poznania od empirických faktov, pre koho sú empirické fakty nielen východiskom, ale aj produktom vedeckého poznania.

Pozorovaním vzťahu invariantného významu a kontextových významov sa vo „vecnej" rovine potvrdilo aj to, že invariantný význam nie je iba modifikáciou kontextového významu (najmä tzv. priestorového významu), keďže kontextové významy sú, ako sa ukázalo, iba obrazom javových foriem predložiek (v reči, v texte), zatiaľ čo invariantný význam je výrazom podstaty predložky, zákonom predložkového systému, ktorý jednak zjednocuje javové formy predložiek, jednak diferencuje predložku od ostatných predložiek predložkového systému, a teda je funkčným i organizujúcim princípom predložky.

V našej polemike, prirodzene, môžeme diskutovať o tom, či sú formulácie o invariantných významoch (= zákonoch) predložiek adekvátne (napokon zákony sú objektívne iba svojím obsahom, zatiaľ čo podaním, formuláciou sú subjektívne), ale je vonkoncom zbytočné diskutovať o tom, či sa invariantným významom hlbšie preniká do podstaty predložiek než kontextovými významami, lebo, ako sa ukázalo, invariantný význam je svojou povahou štruktúrny pojem, a keď ho označujeme prívlastkom „invariantný", chceme tým zdôrazniť, že ako štruktúrny pojem je výrazom momentu stálosti, zachovania, stabilnosti v meniacich sa podmienkach na rozdiel od kontextových (kombinatórnych) významov, ktoré sa menia v závislosti od podmienok (kontextu). Moment relatívnej stabilnosti, stálosti invariantného významu napokon môžeme dobre pozorovať aj z historickej a porovnávacej perspektívy, kde sa presvedčujeme, že invariantný význam je aj genetický pojem (Horák, 1976, s. 265).

Pravda, povahu invariantného významu — ako abstraktného predmetu — nemôžeme pochopiť bez správneho chápania dialekticky protirečivej povahy abstraktných predmetov v procese vedeckého poznania. Túto základnú skutočnosť pripomíname preto, lebo J. Oravec aj v poslednom článku deformuje moju interpretáciu pojmu invariantný význam. Napr. z môjho konštatovania, že invariantný význam je „produktom štruktúrno-systémového opisu predložiek", robí J. Oravec veľmi pohotovo záver, že pokladám „invariantný význam za cieľ opisu predložiek" (s. 99). Ale to nie je pravda. Takýmto tvrdením sa hrubo skresľuje podstata invariantného významu ako vedeckého pojmu. Prečo?

Invariantný význam — ako abstraktný predmet — má protirečivú povahu, keďže sa javí aj ako výsledok, aj ako východisko opisu sémantiky predložiek. Táto zdanlivá antinómia vyplýva z povahy invariantného významu ako vedeckého pojmu. Invariantný význam totiž — ako vedecky abstraktné — je v skutočnosti konkrétne (= vlastný význam predložky), aj keď sa v „čistej podobe" v reči (v texte) nevyskytuje, keďže je produktom abstrakcie od javových foriem (použití) predložky. V tomto zmysle je východiskom komplexného opisu sémantiky predložiek, hoci je už produktom štruktúrno-systémového opisu predložiek. V rovine metodologickej to značí, že invariantný význam je produktom prvého kroku dialektického postupu od abstraktného ku konkrétnemu, ale zároveň je aj východiskom druhého kroku tohto postupu.

Invariantný význam sa teda správa presne tak, ako sa správa každý iný vedecký pojem. S rizikom, že ma J. Oravec opäť obviní zo „zavádzania" polemiky o predložkách do „mimogramatickej oblasti", dovolím si v tomto kontexte namiesto vlastných výkladov citovať osobitne významnú myšlienku K. Marxa, podľa ktorého „konkrétne je preto konkrétne, lebo je zhrnutím mnohých určení, je teda jednotou rozmanitého. V myslení sa preto javí ako proces zhŕňania, ako výslednica, nie ako východiskový bod, hoci je skutočným východiskovým bodom (. . .) reprodukcie konkrétna myslením" (Marx, 1971, s. 55). V aplikácii na opis sémantiky predložiek to znamená, že invariantný význam je nielen produktom štruktúrno-systémového opisu sémantiky predložiek, ale že je zároveň aj východiskom štruktúrno-funkčného, štruktúrno-genetického a ďalších opisov. Keby som prijal „modifikáciu", že invariantný význam je „cieľom opisu predložiek", ktorú mi chce J. Oravec pripísať, musel by som absolutizovať štruktúrno-systémový opis predložiek, ale potom by som stál na pozíciách synchrón-

neho štrukturalizmu. Lenže postuláty metódy, ktorú som si zvolil pri opise sémantiky predložiek, ma vedú k tomu, že štruktúrno-systémový opis predložiek chápem iba ako jeden, aj keď nevyhnutný opis v procese vedeckého poznávania predložiek (1976, s. 96). Pravda, tieto súvislosti pochopíme iba vtedy, ak budeme vedecký opis sémantiky predložiek chápať v zhode s princípmi dialektickej logiky ako prehlbujúci sa proces.

3. Napriek tomu, že som pri realizácii druhého kroku dialektického postupu od abstraktného ku konkrétnemu overoval správnosť vymedzenia invariantného významu predložky O v „praxi", t. j. v konfrontácii s empirickými jazykovými faktami (v podobe kontextových významov v MSJ), nebola by aplikácia tohto postupu úplná, keby sme aj samotný pojem invariantný význam neoverovali v rovine, do ktorej tento pojem patrí, t. j. v procese ďalšieho vedeckého poznávania (= v teórii) predložiek. A pravá hodnota invariantného významu sa v tomto procese najlepšie prejaví tak, keď porovnáme heuristickú hodnotu, explikačnú silu a predikčné možnosti invariantného významu a kontextového významu, prirodzene, v rámci opisov, ktorým tieto pojmy patria. Keď za východisko tohto porovnávania berieme práve uvedené vlastnosti (mohli by sme napr. porovnávať aj ich aplikabilitu v školskej praxi), opäť sa spravujeme princípmi dialektickej logiky, podľa ktorej veda nie je iba systémom poznatkov tobôž nie čírych empirických faktov), lež je aj metódou poznania. A keďže je podľa marxistickej metodológie základným atribútom vedy metóda a zrelosť vedy sa meria stupňom vývoja jej metódy (Čížek, 1974, s. 202 n. a 353 n.), výsledky konfrontácie heuristických, explikačných a predikčných kvalít klasifikačného a štruktúrno-systémového opisu budú objektívnym kritériom miery, ktorá bude vyjadrovať schopnosť metódy týchto dvoch opisov dosahovať nové poznatky, a teda bude aj mierou ich prieniku do hĺbky predložiek — ako lingvistického objektu.[3] Výsledky tejto konfrontácie budeme opäť ilustrovať na opise sémantiky predložky O.

3.1. Heuristická hodnota. Heuristická potencia klasifikačných opisov predložiek je minimálna. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že tieto opisy sa za dve storočia svojej existencie takmer kvalitatívne nezmenili (rastú iba do šírky, extenzívne). Keďže plnia svoju základnú funkciu: kvalifikujú predložky podľa istých spoločných, totožných vlastností a konvencie, javia sa tieto opisy ako „úplné" a „vyčerpávajúce". Klasifikačné opisy pred-

---

[3] Ak som sa v predchádzajúcich bodoch snažil najmä vo „vecnej" rovine odpovedať na Oravcovu otázku, „v akom zmysle sa štruktúrno-systémovým opisom hlbšie preniká do podstaty" (s. 98), v tomto bode budem konkretizovať svoju odpoveď jazykovednými argumentmi, a tak sa pokúsim odpovedať aj na Oravcove otázky, „prečo, v čom a o čo je štruktúrno-systémový opis lepší" než klasifikačný opis (s. 98).

ložiek sú však uzatvorené do seba vlastnými metodickými princípmi, a preto v nich ani nevznikajú osobitné metodologické a teoretické problémy, ktoré by pohýnali opis sémantiky predložiek dopredu. Naproti tomu v štruktúrno-systémovom opise sa vynára na každom kroku celý rad metodologických, teoretických, ba aj filozofických otázok (porov. Horák, 1975, s. 128), ktorých riešenie priamo „provokuje" ďalší vedecký výskum sémantiky predložiek, čo sa odráža na heuristickej hodnote tohto opisu. Kým napr. v klasifikačnom opise ešte nevzniká potreba vysvetliť mechanizmus fungovania predložiek v reči, v texte, táto otázka nástojčivo vystupuje v štruktúrno-systémovom opise už pri identifikácii invariantného významu, čím vzniká potreba štruktúrno-funkčného opisu predložiek. Kým v klasifikačných opisoch sa odhaľujú v podobe kontextových významov iba javové formy predložiek, v štruktúrno-systémovom opise narážame na nevyhnutnosť už aj kauzálne vysvetliť vzťah medzi odhaleným invariantným významom a jeho javovými formami, čím sa „provokuje" štruktúrno-genetický opis. Keď chceme napr. dokázať, že spojenia predložky O so slovesami dicendi a sentiendi nie sú v rozpore s odhaleným invariantným významom tejto predložky, treba skúmať genézu týchto spojení. Naznačená súvislosť nejestvuje medzi klasifikačným opisom a tradičným historickým, resp. historicko-porovnávacím opisom. Medzi týmito opismi existuje vzťah jednostrannej závislosti, pri ktorej klasifikačné opisy sú závislé od historicko-porovnávacích opisov, čo môžeme ilustrovať na „interpretácii" pôvodného tzv. miestneho významu predložky O v MSJ.

3.2. Explikačná sila. Opis sémantiky predložky O sa v MSJ začína tvrdením, že predložka O takmer celkom stratila pôvodný miestny význam „okolo" (s. 643). Toto tvrdenie nie je vedecky opodstatnené, pretože (1) nezakladá sa na empirických jazykových faktoch a (2) nie je dokázané ani teoreticky.

Vo vývine slovenského jazyka sa totiž nenachádzajú doklady na použitie predložky O v tzv. miestnom význame „okolo" (Stanislav, 1973, s. 286). Ak sa citované tvrdenie preberá zo slavistických prác, preberá sa nekriticky, keďže ani v ostatných slovanských jazykoch nie sú spoľahlivé doklady na takéto použitie predložky O (Horák, 1976, s. 266 n.). A celkom nekriticky sa preberá toto tvrdenie do vedeckého synchrónneho opisu slovenských predložiek aj preto, že sa v tomto opise nevysvetľuje základná otázka: ak predložka O svoj pôvodný miestny význam „okolo" stratila, aký nový význam nadobudla, na základe akého významu táto predložka v slovenčine funguje? (Veď významy, ktoré sa jej pripisujú, majú aj ostatné slovenské predložky). Táto otázka, prirodzene, presahuje rámec možností klasifikačného opisu predložiek v MSJ.

V štruktúrno-systémovom opise sa táto základná otázka už rieši. Lenže

keď v tomto opise zisťujeme, že významovým jadrom, obsahom predložky O v slovenčine je „reflexný kontakt, dotyk", a keď v štruktúrno-genetickom opise dospievame k záveru, že predložka O mala tento význam už v praslovančine (Horák, 1976, s. 266 n.) a že si tento význam zachovala v podmienkach času (od praslovančiny dodnes) a priestoru (slovanské jazyky), potom sa tvrdenie o „strate" pôvodného miestneho významu „okolo" pri predložke O v opise predložiek v MSJ ukáže vedecky celkom neopodstatnené.

3.3. Predikčné možnosti. Z organickej spätosti štruktúrno-systémového opisu so štruktúrno-funkčným a štruktúrno-genetickým opisom vyplývajú aj predikačné možnosti tohto opisu. Štruktúrno-systémový opis totiž poskytuje odhalením invariantného významu vedeckej predikcii to najdôležitejšie — zákon. A keď poznáme zákon jazykového javu a podmienky jeho platnosti v minulosti (zo štruktúrno-genetického opisu) a v prítomnosti (zo štruktúrno-funkčného opisu), potom môžeme predvídať, resp. predpokladať rozsah platnosti tohto zákona v budúcnosti, čo má prvoradý význam pre usmerňovanie jazykovej praxe, resp. vývinu spisovného jazyka. Štruktúrno-systémovým opisom tak vytvárame predpoklady pre teoretickú vedeckú predikciu.

Vedeckú predikciu nemožno však budovať na produktoch klasifikačného opisu predložiek, keďže tento opis neposkytuje jazykovede zákon, ale iba prejav zákona. Preto sa posudzovanie správnosti alebo nesprávnosti istého použitia predložky v tomto opise zakladá len na empirických jazykových faktoch (dokladoch) alebo na tzv. jazykovom cite. Ale to sú kritériá, ktoré nielenže sú celkom nespoľahlivé pre vedeckú predikciu, ale tieto kritériá nie sú spoľahlivé ani pre usmerňovanie súčasnej jazykovej praxe. Na dôkaz tohto tvrdenia uvediem aspoň jeden príklad.

Spojenia typu *pole o výmere, stroj o výkonnosti, loď o výtlaku* a pod. sa v jazykovej praxi podľa puristických tradícií hodnotia ako nesprávne. Azda aj preto nie sú zachytené v MSJ.**

Na základe doterajšieho výskumu sémantiky predložky O si však dovoľujem tvrdiť, že takéto hodnotenie uvedených spojení je chybné, pretože je v rozpore tak s teoretickými vedeckými faktami, ako aj s empirickými jazykovými faktami.

Keď totiž pozorujeme uvedené spojenia cez prizmu odhaleného, invariantného významu predložky O, ukáže sa, že tieto spojenia sú v slovenčine celkom zákonité a teda opodstatnené, lebo vzťah časti a celku, ale

---

** Poznámka redakcie. — Slovník slovenského jazyka II, s. 403, uvádza spojenie tohto druhu ako 6. význam predložky *o* v spojení so 6. p., a to bez záporného hodnotenia. Niektoré spojenia typu *zrkadlo o hranatých nohách, chlapci o čaptavých nohách,* ktoré označujú vlastnosť, Slovník slovenského jazyka hodnotí ako zastarané.

zároveň aj kvantity, resp. kvality sa v slovenčine nemôže vyjadriť nijakou inou predložkovo-pádovou konštrukciou tak adekvátne a subtílne ako práve uvedenými spojeniami s predložkou O, a to práve vďaka obsahu „reflexnému, dotykovému kontaktu", ktorý do týchto spojení vnáša predložka O.

Pokiaľ sa pri posudzovaní správnosti týchto spojení v spisovnej slovenčine pracuje s empirickými jazykovými faktami, je zaujímavé, že sa hodnotia protirečivo, raz ako zastarané, inokedy ako neologizmy (porov. Oravec, 1967, s. 202). Pravda je však taká, že tieto spojenia sa v slovenčine používajú kontinuitne od najstarších čias dodnes (Stanislav, 1973, s. 290—291). A keď sa tieto spojenia používajú v slovenčine časovo kontinuitne, potom neobstojí tvrdenie, že ich „priemerný používateľ pociťuje ako neznáme alebo ako celkom nové, nápadné" (Oravec, 1967, s. 202).

Spojenia typu *pole o výmere* a pod. sú v súčasnej spisovnej slovenčine (a osobitne v odbornom štýle) produktívne nie preto, že sa predložka O používa v obdobných spojeniach v češtine — ako kontaktovom jazyku, ale preto, že použitie predložky O je v týchto spojeniach zákonitou javovou formou podstaty predložky O, lebo je podmienené invariantným významom tejto predložky ako jedným zo zákonov štruktúry predložkového systému, a teda uvedené spojenia sú v spisovnej slovenčine rovnako štruktúrne, ako sú štruktúrne napr. spojenia *prísť o chvíľu, žiť o hlade a smäde, chodiť o palici, snívať o šťastí, polemizovať o predložkách* a pod.

3.4. Z produktov konfrontácie klasifikačného a štruktúrno-systémového opisu sémantiky slovenských predložiek vyplýva, že štruktúrno-systémový opis sémantiky predložiek má práve vďaka invariantnému významu neporovnateľne vyššiu heuristickú hodnotu, explikačnú silu i predikčné možnosti než klasifikačný opis sémantiky predložiek. A to je ďalší závažný dôvod, ktorý ma núti aj naďalej trvať v polemike o opise sémantiky predložiek na tom, že klasifikačný opis predložiek nie je jediným možným, a teda ani „úplným" opisom sémantiky predložiek, lež naopak, že tento opis je iba východiskovým opisom vedeckého poznávania predložiek, a preto musí byť dialekticky prekonaný štruktúrno-systémovým opisom.

Záver. Ak sa mi v tomto príspevku podarilo na opise sémantiky predložky O (teda vo „vecnej" rovine) dokázať, že teória predložiek založená na princípoch dialektickej logiky nám umožňuje odkrývať nové, doteraz neodhalené kvality (podstatu) predložiek, že nás vedie od javovej roviny do hĺbkovej (štruktúrnej) roviny a z nej nevyhnutne do vývojovej (štruktúrno-genetickej) roviny, že vytvára spoľahlivé predpoklady pre rozpracovanie vedeckej predikcie predložiek, potom som vyvrátil aj obvinenie, že som v štúdii Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slo-

venských predložiek chcel aplikáciou myšlienok klasikov marxizmu-leninizmu zaviesť diskusiu o predložkách do „mimogramatickej oblasti".

Literatúra

ČÍŽEK, F.: Teorie a empirie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Svoboda 1974. 431 s.
HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 341—354.
HORÁK, E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda. Jazykovedný časopis, *26*, 1975, s. 113—129.
HORÁK, E.: Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 85—97.
HORÁK, E.: Významové jadro slovanskej predložky O. Slavica Slovaca, *11*, 1976, s. 263—271.
MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse". Zv. 1. Praha, nakladatelství Svoboda 1971. 437 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 619—675.
ORAVEC, J.: Predpoklady systemizovania predložiek v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 291—303.
ORAVEC, J.: K základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 98—102.
ORAVEC, J.: Vyjadrovanie rozsahu, veľkosti, rozmerov. Kultúra slova, *1*, 1967, s. 202—205.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 4. Syntax 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 416 s.

Eugen Pauliny

ZDVOJENÉ SPOLUHLÁSKY V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V spisovnej slovenčine dosť dlho platilo pravidlo, že zdvojené spoluhlásky sa vo výslovnosti zjednodušujú. Tak S. Czambel (1902) má poučku: „. . . a poneváč obecná mluva nerada má po sebe dve rovnaké spoluhlásky, obidve té zmliaždi v jednu, tak že v spomenutých slovách (t. j. v slovách *odťať, päťdesiat, mužský, kološský,* E. P.) ostane: *oťať, pädesiat, muský, koloský.*" „. . . zachováva pravopis pôvodné spoluhlásky, to jest píše: *odťať, päťdesiat, mužský, koložský, haličský* . . ." Podobne celkom jednoznačne píše J. Damborský (1930): „Zdvojené spoluhlásky vo výslovnosti splývajú v jednu spoluhlásku, na pr. miesto *oddych,* vyslovuje sa *odych, kamenný — kamený, vyšší — vyší* atď."

Tieto ortoepické konštatovania ostali však — ak tak možno hovoriť — mimo pozornosti používateľov spisovného jazyka.

Novú, bojovú fázu statusu zdvojených spoluhlások otvorili Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931. Z vecnej stránky pokračovali v tradícii S. Czambla a J. Damborského, ibaže používanie zjednodušených konsonantov prenášajú v rozsiahlejšej miere aj do pravopisu. Napr.: „píšeme podľa

výslovnosti miesto *-nn-* jednoduché *-n-*, tedy *-ník* miesto *-nník* ap., na pr. *deník, nádeník, bubeník, seník, pláteník, zákoník* ap. . . ." (s. 47). „Ale píšeme podľa výslovnosti: *dvacať, dvaciaty, tricať, štyricať* (nie *dvadsať, štyridsať*); *pädesiat, šesdesiat, devädesiat* (nie *päťdesiat, deväťdesiat*); *preca* (nie *predsa*). Srov. čes. *dvacet, třicet, padesát, přece* ap." (s. 30). Na stav v češtine ako na vzor sa toto vydanie Pravidiel obracalo veľmi často.

Spočiatku vlastne ani nebola odmietavá reakcia proti zjednodušovaniu zdvojených spoluhlások. Napr. H. Bartek (1933) píše, že to, či sa píše *predsa, dvadsať* alebo *preca, dvacať*, sú „celkom druhotné otázky", ba pravopis slov *skúška, stratiť, dvacať* a pod. podľa neho „značí veľké zjednodušenie". Ale odmietavé stanoviská sa začali objavovať najprv u kultúrnych pracovníkov (J. Smrek a ďalší) a napokon sa v celej veci vyvinula ostrá polemika s bojovým politickým pozadím, ako to vo svojom článku naznačuje Ľ. Novák (1934/1935), ktorý sa k otázke výslovnosti slov typu *predsa* vrátil a vyhlásil, že chce „celú zdanlivo takú nepatrnú vec posudzovať z hľadiska spisovného systému". Už v predchádzajúcej svojej štúdii Ľ. Novák (1934/1935a) odmieta názor S. Czambla o zjednodušenej výslovnosti zdvojených spoluhlások, ktorý sme vyššie citovali. Pri slovách *pražský, haličský* odporúča výslovnosť *prašskí, haličskí*, pretože podľa jeho názoru S. Czambel „. . . myslím, neprávom sa odvolával na „obecnú mluvu", pretože ona nemôže byť pre nás smerodajná. Tam, kde je etymológia (pôvod slova a jeho zloženie) jasná, v záujme jasnosti reči a literárnej výslovnosti prejavuje sa tendencia, opretá grafikou, presnejšie naznačovať hranice jednotlivých morfém (častí slov a tvarov) i z hľadiska zvukového (s. 58). Rovnako aj ďalej (s. 59) odporúča zachovávať zdvojenú výslovnosť spoluhlások na hraniciach morfém. Uvádza príklady: *oddať, rozzúriť, štvorročný, kamenný* a pod. Celkom jednoznačne, argumentujúc najmä na slove *predsa* u slovenských básnikov, žiada Ľ. Novák zdvojenú výslovnosť v štúdii, ktorú sme spomínali ako prvú. Tam dokonca tvrdí, že pre kodifikovanie nezdvojenej výslovnosti (a často aj pravopisu) „jediným motívom bol ohľad na češtinu" (s. 175). K tejto veci sa ešte vrátime. Historickým faktom však ostane, že rozhodný a pokojný tón, ktorý Ľ. Novák vo svojej štúdii uplatnil, definitívne naklonil misku váh v prospech zdvojenej výslovnosti spoluhlások.

Preto Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 celkom jednoznačne kodifikujú zdvojenú výslovnosť spoluhlások v príslušných pozíciách (s. 40) a novšie vydania Pravidiel na tejto kodifikácii v zásade nič nemenia. Ale samotný problém doteraz jednoznačne riešený nie je, pretože jedna vec je kodifikácia a druhá vec je skutočná výslovnosť. Problémov je tu viacej.

V nárečiach je takýto stav: V stredoslovenských a vo východoslovenských nárečiach nejestvujú zdvojené spoluhlásky a na morfematických

švíkoch sa zdvojené spoluhlásky zjednodušujú. V prípadoch ako *rozzúriť, odsypať, poď sem, kováčsky, pražský* je výslovnosť *[rozu:riť], [ocipať], [po cem], [kova:cki], [praski:]*. Pomery sú, pravdaže, zložitejšie, ale nám tu ide o schematický náčrt, nie o vyčerpávajúci výklad nárečovej situácie. V južných západoslovenských nárečiach (okrem Záhoria) a čiastočne aj v severných západoslovenských nárečiach sa zdvojené spoluhlásky zachovávajú nielen na morfematickom švíku, ale utvorili sa aj nové zdvojené spoluhlásky (typ *masso)*. Nárečia nemajú dnes pre spoločenskú komunikáciu ten význam, ako mali, ale jednako nemožno podceniť vplyv nárečového podložia na spisovnú normu a na spisovný úzus jednotlivých používateľov spisovného jazyka. Vzhľadom na nárečový pôvod, resp. na nárečové okolie, z ktorého pochádzajú jednotliví používatelia spisovného jazyka, možno očakávať, že zdvojené spoluhlásky budú vyslovovať pravidelnejšie rodáci zo západného Slovenska ako rodáci zo stredného alebo východného Slovenska.

Spôsob výslovnosti zdvojených spoluhlások dlho nebol opísaný, alebo bol opísaný nedostatočne a chybne. Napr. Ľ. Novák (1934/1935, s. 59) upozorňuje na zdvojenú výslovnosť v slovách ako *od/dať,* Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 žiadajú zdvojenú výslovnosť *[vinní], [oddix]* (s. 59). To implikuje názor, že sa vyžaduje výslovnosť zdvojených záverových spoluhlások s dvoma explóziami. Až H. Bartek (1944) presnejšie určuje, že „nejde o dve zreteľne oddelené spoluhlásky" a že ide o „osobitný typ výslovnosti jednoduchých spoluhlások". J. Stanislav (1953) sa síce vo svojom výklade usiluje rešpektovať „matičný úzus" o výslovnosti zdvojených spoluhlások, ale ich skutočnej výslovnosti sa vlastne netýka a k presnému dodržiavaniu „matičného úzu" má dosť obmedzujúcich výhrad. Zrejme tu fungovalo jeho liptovské nárečové podložie. Preto náhľad Ľ. Nováka, že v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 sa pri kodifikácii zjednodušenej výslovnosti uplatnil iba ohľad na češtinu, nie je dostačujúci. Stanovisko S. Czambla by z tohto hľadiska ostalo celkom nevysvetliteľné. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (a ďalšie vydania) sa stavajú pri spôsobe výslovnosti približne na stanovisko H. Bartka.

V jednej svojej štúdii (Pauliny, 1975) som ukázal, že znelostná neutralizácia je dôležitým hraničným signálom medzi morfémami a medzi slovami. Netýka sa to len znelostnej neutralizácie, ale aj iných neutralizácií a alternácií. Pri neutralizáciách konsonantických vlastností však vždy ide v slovenčine o znižovanie kontrastov susediacich foném. Budem sa usilovať ukázať v niektorej zo svojich budúcich štúdií, že najvýraznejšie kontrasty foném podľa ich vlastností sú vnútri slabiky (resp. slabičnej morfémy). Na hraniciach slabiky (resp. slabičnej morfémy) sú kontrasty nepomerne slabšie. Preto neobstojí tvrdenie, že zdvojená výslovnosť spoluhlások je pre

kultivovanosť spisovného prejavu conditio sine qua non, že „v záujme jasnosti reči a literárnej výslovnosti prejavuje sa tendencia, opretá grafikou, presnejšie naznačovať hranice jednotlivých morfém“ (Ľ. Novák, 1934/1935a, s. 58). Slovo sa nečlení na morfémy osihotene, ale morfémy sa uvedomujú v množinách, prienikom okruhov a tvarových súborov (porov. o tom J. Horecký, 1964). Okrem toho neutralizácie vlastností konsonantov ukazujú, že identita morfémy sa vyráža zvukovými kontrastmi najsilnejšie v jadre a najslabšie na hraniciach morfémy. Preto vyrážať výrazne kontrasty na hraniciach morfém odporuje zákonitostiam, ktoré platia v slovenčine pre spájanie morfém.

Ale zachovávať výslovnosť zdvojených spoluhlások patrí dnes do ortoepickej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Z jazykovedného stanoviska tu zavážili najviac argumenty Ľ. Nováka (porov. vyššie) a zo spoločenského hľadiska celková atmosféra, priaznivá pre prijatie týchto argumentov.

Preto Á. Kráľ (1975, s. 148) začína svoje úvahy o výslovnosti zdvojených spoluhlások dôrazným konštatovaním: „Charakteristickou črtou slovenskej spisovnej výslovnosti je aj výskyt a výslovnosť zdvojených spoluhlások.“ Ale hneď v nasledujúcej vete toto dôrazné konštatovanie veľmi oslabuje. Hovorí: „Výslovnosť zdvojených spoluhlások v slovenčine by si zaslúžila špeciálne fonetické spracovanie.“ Ak je totiž nejaký jav „charakteristickou črtou“, mala by byť jeho fonematická platnosť (teda systémová stránka) i jeho výslovnosť (teda javová stránka) jednoznačná. Ale z objektívnych príčin, ktoré sme uviedli, to tak nemôže byť. Preto Á. Kráľ z tohto zaputnaného stavu musí hľadať východisko. Nejdem tu analyzovať všetky jeho „kroky“, ktorými chce z tohto bludiska nejako rozumne vyviaznuť. Iba by som chcel konštatovať, že skúsil všetky možnosti a usiloval sa nájsť čo najvhodnejšie východisko.

K jeho návrhom mám tieto pripomienky:

Odporúčal by som pri jednotlivých typoch zdvojených spoluhlások výraznejšie rozlišovať, či ide o zdvojené spoluhlásky bez akejkoľvek neutralizácie a či ide o také zdvojené spoluhlásky, ktoré vznikli neutralizáciou. Tie druhy by som ešte členil podľa druhu neutralizácie. Tak by sa lepšie pochopili nerovnaké výsledky pri vznikaní zdvojených spoluhlások.

I. Najjednoduchší prípad je, keď ide o zdvojené spoluhlásky bez akejkoľvek neutralizácie alebo len so znelostnou neutralizáciou, teda prípady: *vinný, oddych, desaťtisíc, bezzubý; rozsekať, nižší, odtajiť; od dobroty, dub padá, voz stojí.* Ako vidieť, tu vznikajú zdvojené spoluhlásky na všetkých morfematických švíkoch, ktoré prichádzajú do úvahy. Znelostná neutralizácia je obojstranná.

II. Trochu zložitejšia je neutralizácia protikladu „difúznosť — kompaktnosť“, ktorá je pri spoluhláskach s vlastnosťou ostrosti *(Gr°)*. Okrem toho

sa neutralizácia a vznik zdvojenej spoluhlásky vyskytuje v tejto skupine len pri nesykavých záverových spoluhláskach a len vtedy, keď je neutralizujúcou spoluhláskou spoluhláska s vlastnosťou kompaktnosti. Neutralizácia je tu teda jednostranná. Vzniká pri nej, ak sú na to podmienky, aj neutralizácia znelosti a vyskytuje sa na všetkých morfematických švíkoch. Ide teda o vznik zdvojených spoluhlások v dvojiciach: *t — ť, d — ť → ťť; t — ď, d — ď → ďď*. Napr.: *chrbát ťa bolí, podťať, svat ďakuje; pod Ďumbierom, oddaleka.*

V prípadoch /*ť — t*/, /*ď — d*/, /*ť — d*/, /*ď — t*/ zdvojené spoluhlásky v spisovnom jazyku nevznikajú, nevzniká neutralizácia protikladu „kompaktnosť — difúznosť". V takýchto prípadoch ide o dve oddelené spoluhlásky (dve explózie), napr.: *päťtonový, deväťdobý, poď domov, veď tušil.* Znelostná neutralizácia, pravdaže, nastáva.

III. Najzložitejší a najproblematickejší je vznik zdvojených spoluhlások pri neutralizácii protikladu „sykavosť — nesykavosť". Táto neutralizácia je jednostranná, pretože nastáva len vtedy, keď neutralizujúcou fonémou je sykavá spoluhláska /*c ʒ č ǯ s z š ž*/ a neutralizovanou fonémou je záverová nesykavá /*t d ť ď*/ alebo sykavá spoluhláska /*c ʒ č ǯ*/. Výsledkom je vždy záverová sykavá spoluhláska (v obvyklejšej terminológii je to polozáverová sykavá spoluhláska), a to podľa príslušných podmienok alebo zdvojená, alebo jednoduchá. Znelostná neutralizácia nastáva podľa platných podmienok.

1. Táto neutralizácia nastáva v týchto prípadoch:

a) na hranici slovného základu a odvodzovacej prípony, napr.: *plat-ca, štetec — štet-ca, otec — ot-ca, vedec — ved-ca, rad-šej, hrd-ší, väč-ší, väčšina,* teda *[placca, šťecca, occa, vecca, raččej, hrčči:, väčči:, väččina].*

b) vnútri slova, kde je už etymologická súvislosť a morfematická hranica zastretá: *dvadsať, tridsať, štyridsať, predsa, Bytča, Čadca, teda: [dvaccať, triccať, štiriccať, precca, bičča, čacca].*

2. Táto neutralizácia sa neuskutočňuje v týchto prípadoch:

a) na hranici „predpona + koreň, napr.: *podsypať, odcudziť, podšiť,* teda: *[potsipať, otcuʒiť, potšiť];*

b) na hraniciach slov, napr.: *od soboty, volať sa, poď sem, pod cestou, utrieť čelo, vec zostala,* teda: *[ot soboti, volať sa, poť sem, pot cestou, utrieť čelo, veʒ zostala];*

c) na švíku zložených slov, napr.: *päťciferný, viacsýty, viacsemenný,* teda: *[päťciferni:, viacsi:ti, viacsemenni:].*

Nazdávam sa, že výskyt zdvojených spoluhlások by bolo treba ohraničiť na prípady, ktoré som uviedol (aj tu s istým obmedzením). Ostatné prípady, ktoré v tejto súvislosti prichádzajú do úvahy a ktoré s komentárom rozvádza vo svojich príspevkoch Á. Kráľ (najmä 1975, s. 200—203, s. 238—

242), by sa do takto upraveného výkladu dali vkomponovať, pravdaže, s terminológiou vhodnou pre príručku, ktorá je určená širšiemu okruhu čitateľov.

Po tomto ohraničení pozícií zdvojených spoluhlások je na mieste povedať čo-to o ich výslovnosti. Á. Kráľ na viacerých miestach svojich príspevkov pripomína, že výslovnosť zdvojených spoluhlások v spisovnej slovenčine treba skúmať. S touto požiadavkou svoje state o zdvojených spoluhláskach vlastne začína (1975, s. 148) a explicitne alebo implicitne s týmto faktom ráta vo všetkých svojich výkladoch. Už to poukazuje na to, že pociťuje zreteľné vákuum alebo aspoň zreteľné medzery v ortoepickej kodifikácii zdvojených spoluhlások. Ba aj výhodnosť svojho návrhu označovať zdvojenú výslovnosť spoluhlásky ležatým písmenom „v" zdôvodňuje istou nevyhnutnou variabilnosťou zdvojených spoluhlások (1975, s. 231).

Ak Á. Kráľ hovorí o istej „nevyhnutnej miere variabilnosti vo výslovnosti takýchto hláskových celkov", celkom iste — podľa mojej mienky — veľmi eufemisticky vystihuje skutočný stav chaosu v tejto oblasti. Ten je daný, ako som už uviedol, hlavne dvoma faktormi: 1. Na väčšine slovenského nárečového územia niet zdvojených spoluhlások a pre používateľa spisovného jazyka pochádzajúceho z takéhoto nárečového podložia je v najlepšom prípade nie celkom prirodzené používať zdvojené spoluhlásky. 2. Hranice slabík (a slabičných morfém) sa vyznačujú oslabovaním kontrastov medzi hraničnými fonémami. V strednej slovenčine, ktorej hláskoslovný systém je aj dnes do značnej miery štrukturálnym prototypom spisovného hláskoslovného systému, zdvojených spoluhlások niet. K týmto dvom faktorom by bolo treba prirátať ešte ďalšie dva alebo tri: Artikulácia zdvojených spoluhlások je taká, že vlastne ide o predĺžené jednoduché hlásky: pri záverových sa predĺži záverová fáza artikulácie a pri úžinových sa predĺži trvanie úžiny. Hoci teda ide foneticky o dlhú, resp. predĺženú spoluhlásku, fonologicky ide o zdvojenú spoluhlásku, pretože slabičný (a morfematický) švík ide „cez prostriedok" tejto foneticky predĺženej, resp. dlhej spoluhlásky. Okrem toho — upozorňuje na to Á. Kráľ (1975, s. 151—152) — v prípadoch ako *odtiaľ, podčiarknuť* môže ísť vnútri zdvojenej spoluhlásky o artikulačný posun, teda celá zdvojená spoluhláska nie je artikulačne homogénna.

Ale napriek všetkým týmto protirečivostiam treba jestvovanie zdvojených spoluhlások v spisovnej slovenčine pokladať za reálne jestvujúci fakt. Treba však ponechať v ich používaní istú „vôľu". Navrhoval by som:

1. Vyžadovať vyslovovanie zdvojených spoluhlások v prípadoch, ktoré som uviedol sub I (teda: *vinný, oddych* . . .), sub II (teda: *chrbát ťa bolí, podťať* . . .), sub III la), teda: *placca, šťecca* . . .).

2. Tesné a voľné spojenie (Kráľ, 1975, s. 151—152) nerozlišovať:

a) ak by v prípadoch ako *odtiaľ* aj bola možná a prípustná dvojaká artikulácia, t. j. alebo prechod od t-ového záveru k ť-ovému a potom explózia, alebo priame nasadenie zdvojeného ť-ového záveru, v kodifikácii vyžadovať iba výslovnosť zdvojeného [ť];

b) ak by v prípadoch ako *[otči:tať]* aj bola možná a prípustná dvojaká artikulácia, t. j. jedna smerujúca k výslovnosti *[tč]* a druhá smerujúca výraznejšie k zdvojenému *[čč]*, jednako kodifikovať len výslovnosť *[tč]*.

3. V prípadoch ako *dvadsať, tridsať, predsa* ... pripustiť popri výslovnosti so zdvojenou spoluhláskou aj výslovnosť so zjednodušenou spoluhláskou. Vzhľadom na svoje stredoslovenské nárečové podložie by som zjednodušenej výslovnosti dal prednosť. Ale okrem toho v týchto prípadoch je morfematický švík celkom nejasný, vlastne tam ani nejestvuje a nútiť veľkú väčšinu používateľov spisovnej slovenčiny na zdvojenú výslovnosť len kvôli pravopisu nie je únosné.

Čo sa týka samotnej výslovnosti zdvojených spoluhlások, tu vari treba vychádzať z ostatnej formulácie Á. Kráľa (1975, s. 150): „Zdvojené záverové /*t, d, n* .../ a polozáverové /*c, ʒ, č, ǯ*/ sa v spisovnej výslovnosti artikulujú tak, že sa oproti „jednoduchým" hláskam predovšetkým zreteľne predĺži záverová fáza artikulácie .... Zdvojené úžinové spoluhlásky (*s, z, š, ž* ...) sa artikulujú tak, že sa zreteľne predĺži úžinové trvanie artikulácie." Sám by som iba navrhol doplniť, že zdvojenosť záverových a tzv. polozáverových spoluhlások sa manifestuje aj zvýšenou intenzitou explózie pri záverových a zvýšenou intenzitou záverečnej fázy artikulácie pri tzv. polozáverových spoluhláskach. Pri úžinových spoluhláskach ide o zreteľné predĺženie artikulácie, ako to uvádza aj Á. Kráľ. O prekrývaní detenzie s intenziou by som nehovoril, ani by ma netrápilo, že pre spisovnú slovenčinu musíme hovoriť o kopulovaných spoluhláskach, nie o dlhých spoluhláskach, pretože dlhá spoluhláska neprekračuje hranice jednej slabiky (Kráľ, 1975, s. 150). Slovenské zdvojené spoluhlásky sú podľa mojej mienky foneticky intenzitné spoluhlásky (to platí pre záverové i tzv. polozáverové spoluhlásky) a dlhé spoluhlásky (to platí pre úžinové spoluhlásky, azda okrem spoluhlásky *-v-*, ktorej zdvojenú výslovnosť treba skutočne preskúmať). Fonologicky však tu ide o spojenie dvoch spoluhlások a morfematický, resp. slabičný predel ide medzi nimi. Ak tento stav nevyhovuje platným fonetickým názorom, nie je chyba vo fonologickom systéme spisovnej slovenčiny. Chyba je v teórii, podľa ktorej sa zdvojené spoluhlásky do spisovnej slovenčiny dostali. A o chybe tu možno hovoriť len z hľadiska histórie. Podľa dnešného stavu sú zdvojené spoluhlásky súčasťou normy, teda nie sú chybou.

Napokon poznámka k transkripcii. V celom tomto článku som sa doteraz usiloval zapisovanie zdvojených spoluhlások obísť. Pokiaľ som ho predsa

len naznačil, naznačoval som fonologickú platnosť zdvojených spoluhlások. Á. Kráľ používa na označenie zdvojenej spoluhlásky ležaté „v", teda: *odtajiť [o>tajiť], bezzubý [be>zubi:]*. Súhlasím s jeho námietkou (hlavne pre záverové spoluhlásky), že označovať zdvojenosť spoluhlásky vnútri slova dvoma písmenami, hoci aj so spájacím oblúčikom, je dosť nevhodné, lebo mimovoľne vnucuje náhľad, že treba vysloviť dve samostatné spoluhlásky. Ale jeho spôsob označovania nevnucuje nijakú predstavu, resp. ponecháva voľnosť „nevyhnutnej variabilnosti". Sám som používal takúto transkripciu (Pauliny, 1961, s. 94; 1968, s. 99): Pri záverových som predĺžený záver signalizoval bodkou pred záverovou spoluhláskou, teda: *odtajiť, vodca [o.tajiť], [vo.ca]*, pri úžinových som používal dve spoluhlásky, teda: *rozsypať kus zeme [rossipať kuz‿zeme]*. Ten istý spôsob treba používať medzi slovami, kde sa stretávajú dve záverové spoluhlásky, hoci tu ide o záverovú spoluhlásku vyrazenú s väčšou intenzitou (podľa mojej mienky). Teda: *pred‿domom*.

Literatúra

BARTEK, H.: Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina. Slovenská reč, *1*, 1932/1933, s. 121.

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. T. Sv. Martin, Ján Horáček, 1944, s. 191—193.

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. T. Sv. Martin, 1902, s. 6.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica. Zv. 1. Nitra, Štefan Huszár 1930, s. 65.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 9—20.

KRÁĽ, Á.: Zdvojené spoluhlásky I. Kultúra slova, *9*, 1975, s. 148—154; tenže: Zdvojené spoluhlásky II. Kultúra slova, 9, 1975, s. 200—203, s. 238—242.

NOVÁK, Ľ.: *Predsa — preca* a moderná slovenská poézia. Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 168—185.

NOVÁK, Ľ. (1934/1935a): K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 42—65.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 116; 2. vyd. 1968, s. 128.

PAULINY, E.: Členenie slov na slabiky v slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 324—325.

Pravidlá slovenského pravopisu. Vydala Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, s. 362.

Pravidlá slovenského pravopisu. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940, s. 482.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 408.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. 1. vyd. Martin, Osveta 1953, s. 274—275.

Marta Marsinová

GENITÍV PLURÁLU PRI FEMININACH TYPU **KAZETA – KAZIET**

V súvislosti s prípravou nového vydania Slovníka slovenského jazyka (1959—1968; ďalej SSJ) a jednozväzkového normatívneho slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny sa ukazuje potreba podrobnejšie si všimnúť daktoré gramatické mikrosystémy a preskúmať všetky lexémy do nich sa zaraďujúce. Takto sa jednak možno vyhnúť nedôslednostiam, ktoré sa ako jednotlivosti v SSJ vyskytujú, i perspektívne doplniť poučky Morfológie slovenského jazyka (1966; ďalej MSJ), aby sa dali lepšie aplikovať aj na nové lexémy, ktoré vstupujú do slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Máme možnosť ilustrovať to na jednom mikrosystéme, aby sme aj v niekoľkých konkrétnych prípadoch dotiahli doteraz platné tendencie, aj naznačili to, čo je predbežne otvorenou otázkou.

Ide o spôsob tvorenia genitívu plurálu od feminín cudzieho pôvodu zakončených na *-eta*, napr. *cigareta, societa, reneta, statueta.*[1] MSJ spôsob

---

[1] Táto otázka bola u nás už viac ráz predmetom výskumu a diskusie, ale vždy sa uvádzali len jednotlivé prípady a neurobil sa všeobecný záver. Pretože ide o slová cudzieho pôvodu, stali sa stredom pozornosti najmä na začiatku štyridsiatych rokov zároveň s pravopisnou stránkou cudzích slov. Len pre zaujímavosť možno uviesť, že vo Vážneho Pravidlách slovenského pravopisu (1931, ďalej PSP) nenájdeme v úvode (§ 39 o dĺžení a vsuvných hláskach *ie, ô, á, e, o* v množnom genitíve, s. 54—55) ani jeden doklad na gen. pl. od typu *kazeta* a v slovníkovej časti sa pri slovách tohto typu uvádza vždy iba gen. sg., napr. *anketa, -y ž.; blanketa, -y ž.;* podobne *omeleta, paleta, plaketa, štafeta* atď. Otázke gen. pl. cudzích slov venoval pozornosť B. Letz (1937). Pokiaľ ide o náš typ feminín, uvádza dve skupiny tvarov. Bez predĺženia sú: *briketa — briket, epoleta — epolet, lafeta — lafet, lanceta — lancet, silueta — siluet.* Ako príklady na zdĺženie, a to alternáciou *e/é* Letz uvádza: *anketa — ankét, plaketa — plakét, planeta — planét, tapeta — tapét.*

Tento Letzov návrh sa iba čiastočne prevzal do Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940. Letzom navrhované podoby s dlhým *é*, ako napr. *ankét, plakét,* sa však nikde nekodifikovali.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 v pravopisnom slovníku už uvádzajú gen. pl. pri tomto type, a to v dvoch podobách. Prevahu majú podoby s predĺžením *-e* na *-ie-*, teda *cigareta — cigariet, pinzeta — pinziet* a pod., v menšine sú genitívy bez predĺženia, a to *anketa — anket,* ďalej *blanket, briket, epolet, epruvet, kazet, koket, konfet, renet.* V úvodnej časti o tomto type genitívu niet zmienky.

Tento stav v PSP z r. 1940 vyvolal diskusiu medzi Š. Peciarom (1946) a J. Orlovským (1946). Š. Peciar (1946) poukazuje na nedôslednosti Pravidiel (1940), napr. v pozn. 17 na s. 25 porovnáva rozdielne podoby genitívu za rovnakých fonologických podmienok *(grizeta — griziet,* ale *kazeta — kazet; raketa — rakiet,* ale *koketa — koket)* a vyslovuje sa jednoznačne v prospech tvarov bez zdĺženia, teda *anket, blanket, briket, brizolet, dublet, grizet, raket* atď. J. Orlovský uvádza dve skupiny genitívnych tvarov: početnejšiu s predĺžením *-e-* na *-ie,* kde sa cudzie slová uvádzajú spolu s domácimi, menej početnými bez predĺženia, a to *koket, blanket, epolet, etiket, konfet, renet, kastanet, vinet, rulet, siluet, briket, kazet* (s. 158). Kritériá tohto delenia sa nepredkladajú.

tvorenia gen. pl. od slov tohto typu uvádza ako zhodný s mnohými domácimi slovami, teda ako podobu s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením ostatnej slabiky základu. Medzi domácimi slovami nájdeme dva doklady: *kazeta — kaziet* a *parketa — parkiet* (MSJ, s. 102). V nasledujúcom odseku čítame však medziiným, že „v prevzatých, ešte nie celkom zdomácnených slovách" zakončených na hláskovú skupinu *-eta* sa *-e-* nepredlžuje. Ako jediný príklad sa spomína slovo *silueta — siluet* (MSJ, s. 103). Z uvedených poučiek v MSJ je jasné, že v type *kazeta — kaziet* prevažuje tendencia tvoriť tvary gen. pl. s predĺžením *-e* v zakončení *-eta* v domácich aj zdomácnených lexémach, ale niet tu náznaku o tom, ktoré nie ešte celkom zdomácnené slová toto predĺženie nemajú. Príklad *silueta — siluet* je totiž dosť nevhodne volený: je to slovo s nedomácou kombináciou foném, ktoré pripúšťa iba jediný spôsob tvorenia genitívu, a to bez predĺženia. Naproti tomu napr. homonymá *vedeta*[1] a *vedeta*[2] sú také nie celkom zdomácnené slová, ktoré aspoň potenciálne pripúšťajú dve možnosti tvorenia genitívu: 1. *vedet* (tak v jednotlivých vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu od r. 1940 a až dosiaľ v príručkách); 2. *vediet* (tak J. Orlovský, 1946, s. 158) bez udania výslovnosti.

Všimnime si preto gen. pl. typu *kazeta — kaziet* najmä v SSJ, kde je viac materiálu ako v 11. vyd. Pravidiel (1970).[2] Vyčerpávajúci materiál sme získali hlavne pomocou Retrográdneho slovníka slovenčiny (1976; ďalej RSS).

Pri prevažnej väčšine substantív tohto typu skutočne pozorujeme adaptovanie sa na bežný domáci spôsob tvorenia gen. pl., teda predĺžením *-e-* na *-ie-* v bezpríponovej podobe. Doklady uvádzame abecedne:

anketa — ankiet, blanketa — blankiet, brazoleta — brazoliet, briketa — brikiet, byreta (chem.) — byriet, cigareta — cigariet, civeta (zool.) — civiet, dubleta — dubliet, epoleta — epoliet, etiketa — etikiet, geleta — geliet, grizeta — griziet, kastaneta — kastaniet, koketa — kokiet, konfeta — konfiet, korveta — korviet, kotleta — kotliet, kreveta — kreviet, kroketa — krokiet, kyveta (odb.) — kyviet, lafeta — lafiet, lameta — lamiet, lanceta — lanciet, loreta — loriet, mačeta —

PSP z r. 1953 neriešia túto otázku v úvode, uvádzajú iba doklad *siluet* ako príklad na nepredĺžené *-e-* v genitíve nie celkom zdomácnených slov. Ale v abecednom slovníku tohto vydania PSP sa ukazuje, že víťazí tendencia dĺženia, teda adaptácia cudzích slov na domáci spôsob skloňovania, i keď sa nepresadzuje do dôsledkov. Sú tu podoby *ankiet, blankiet, brikiet, epoliet, kaziet, konfiet* atď., ale *renet, marionet, vendet, vedet.*

[2] V poslednom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1970 nemáme napr. lexémy *civeta, kreveta, lanceta, loreta, mačeta, maketa, mofeta, špaleta,* zo starších *trompeta, trumpeta.* Tých, pri ktorých SSJ uvádza gen. pl. bez predĺženia, je v PSP ešte menej. Teda nenájdeme tam výrazy *bruneta, epruveta, fazeta, fugeta, moneta, palmeta, pineta, pirueta, rocheta, statueta,* ale iba *reneta, marioneta, proprieta, silueta, vedeta, vendeta.* Preto sa SSJ a RSS ako východisko ukazujú vhodnejšími.

mačiet, maketa — makiet, manžeta — manžiet, mofeta (geol.) — mofiet, mušketa — muškiet, niveleta (odb.) — niveliet, noveleta (lit.) — noveliet, omeleta — omeliet, opereta — operiet, paleta — paliet, parketa — parkiet, peseta — pesiet, pinzeta — pinziet, pipeta — pipiet, plaketa — plakiet, raketa[1] — rakiet, raketa[2] — rakiet, roleta — roliet, rozeta — roziet, ruleta — ruliet, subreta — subriet, špaleta — špaliet, štafeta — štafiet, tableta — tabliet, tapeta — tapiet, toaleta — toaliet, vineta — viniet.

Naproti tomu bez predĺženia sa v SSJ zaznamenávajú tieto výrazy:

bruneta — brunet, epruveta (chem.) — epruvet, fazeta — fazet, fugeta (hud.) — fuget, marioneta — marionet, moneta (zastar.) — monet, palmeta (odb.) — palmet, pineta — pinet, pirueta — piruet, proprieta — propriet, reneta — renet, rocheta (zried.) — rochet, silueta — siluet, statueta — statuet, varieta — variet, vedeta[1] (zastar.) — vedet, vedeta[2] — vedet, vendeta (hist. práv.) — vendet, zeta — zet.

V jedinom prípade uvádza SSJ dvojtvar: *špageta — špaget/špagiet.*

Pokiaľ ide o prvú skupinu, treba konštatovať, že adaptácia cudzích slov na domáci spôsob tvorenia gen. pl. od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 značne pokročila: genitívne podoby *anket, blanket, briket, epolet, koket, konfet* nenájdeme už v PSP z r. 1953. Bez predĺženia dosiaľ zostávajú tvary *epruvet* a *renet.*

Z hľadiska týchto adaptačných tendencií, ktoré sú prejavom elasticity hranice medzi domácimi a cudzími slovami, treba si všimnúť aj prípady, kde SSJ ani PSP zdĺženie neuvádzajú. Materiál sa nám očividne delí na dve skupiny:

Do prvej z nich treba zaradiť prípady, kde z fonologických dôvodov nemôže byť genitívna podoba s predĺžením. Ide o lexémy, v ktorých je pred zakončením *-eta* heterosylabický vokál *-i-* alebo *-u-*[3]: *proprieta — propriet, varieta — variet; pirueta — piruet, silueta — siluet, statueta — statuet.*

Tieto prípady zo SSJ treba ešte doplniť genitívnymi tvarmi toho istého druhu, ktoré SSJ neuvádza, hoci sú z vecného hľadiska opodstatnené: Ide o genitív pl. *(pieta —) piet*, potrebný pre etnografov i výtvarníkov; *(societa —) societ*,[4] potrebný pre sociológov; vecne je opodstatnený aj plurál pri zastaranom substantíve *glorieta — gloriet.* K tomuto typu treba prira-

---

[3] Orlovský (1946) v závere cit. štúdie na s. 240 navrhuje „pri menách, kde pred *-eta* stojí ešte jedna samohláska, ponechať tvar s pôvodným *-e-: silueta/siluet, Henrieta/Henriet*...", ale nekonštatuje, že ide o samohlásku v inej slabike, a že v tomto prípade je to z fonologického hľadiska jediný možný spôsob tvorenia gen. pl.

[4] Z literatúry môžem uviesť ako doklad: *Premena obchodných s o c i e t je v našom právnom poriadku novým zjavom.* (Juridica Slovaca 1949)

diť aj hudobný termín *arieta* — *ariet*. Bez gen. pl. sa uvádza v Slovníku cudzích slov (1973) a v RSS.

Ostatné prípady s nepredĺženou slabikou v gen. pl., ktoré nám zostávajú v druhej skupine, nie sú rovnakého druhu.

Najprv venujeme pozornosť tým lexémam, ktoré ani z hľadiska hláskového skladu, ani z hľadiska začlenenia do slovnej zásoby nie sú iného druhu ako tie, čo sme uviedli s genitívnou podobou podľa domácich slov:

Fazeta je dnes známy odborný názov, preto si vyžaduje genitívnu podobu *faziet*, ako je *pinziet, roziet, griziet*.

Epruveta je chemický termín, teda zas odborný názov, ako sú aj *civeta, kyveta*, preto je rovnako oprávnená genitívna podoba *epruviet* namiesto doteraz uvádzaného *epruvet*.

Aj *palmeta* je odborný názov, teda podľa iného termínu *lameta* — *lamiet* môže mať genitívnu podobu *palmiet*.

Azda iba zriedkavosťou výskytu lexémy *rocheta* sa dá vysvetliť genitívna podoba „rochet" namiesto *rochiet*, keď máme kombinácie fonémy *k* s *ie* v prípadoch *rakiet, plakiet, blankiet, ankiet, parkiet* atď. Z toho istého dôvodu treba odstrániť dvojtvar *špaget/špagiet* a ponechať podľa domácich slov iba podobu *špagiet*. K týmto slovám sa zaraďuje aj hudobný termín *fugeta* — *fugiet*.

Zostávajúcim prípadom treba venovať osobitnú pozornosť. Ide o lexémy charakteristické tým, že cudzí pôvod slov sa v nich prejavuje tvrdým *d, n* pred zakončením *-eta*.

Sú to slová ako napr. *reneta, bruneta, pineta, vedeta, vendeta*, ktoré majú v gen. pl. podobu *renet, brunet, pinet, vedet, vendet*. Naproti tomu slová *kastaneta* a *vineta*, z hľadiska pravopisu rovnaké s predchádzajúcimi, majú rozdielnu výslovnosť *[kastaňeta, viňeta]*, a v dôsledku toho aj rozdielnu podobu gen. pl. *kastaniet, viniet*[5] *(-ň-]*, ako sme uvádzali už vyššie medzi zdomácnenými podobami. Teda pri tvorení gen. pl. od typov *reneta* a *vedeta* sa neuplatnila výnimka typu *litera* — *litier [-t- : -ť-]*, na ktorú sa v našej gramatickej literatúre poukazuje ako na osihotený prípad (Peciar, 1946, s. 24). Aj neutrá so zakončením *-eto* ukazujú analogický stav: *libreto* — *libriet*, ale *modeto* — *modet, okteto* — *oktet, kvarteto* — *kvartet* atď. Tak je vo všetkých vydaniach PSP i v SSJ.

Osihotené skratkové slovo *zeta* by si mohlo ponechať genitív *zet* s krátkosťou, aby sa v jednoslabičnom koreni nestratila súvislosť so základom. Tak je to aj pri iných krátkych cudzích alebo skratkových slovách, napr. *geto* — *get, eso* — *es* (na rozdiel od domácich *leto* — *liet, pleso* — *plies*).

---

[5] J. Orlovský (1946, s. 158) uvádzal podoby *kastanet, vinet* bez zmienky o výslovnosti.

Neskôr ešte ukážeme, že jazyk si v takýchto prípadoch hľadá aj iné východisko.

Ak však zachováme genitívne podoby typu *renet, vedet,* vzniká istá fonologická disproporcionalita, ktorú sa nám podarilo overiť si aj v rukopise chystaného ortoepického slovníka. Ide o rozdielny stav i pri tvorení podoby genitívu i vo výslovnosti pri slovách s koreňovým *-l-* na jednej strane a s koreňovým *-d-, -n-* na druhej strane, napr.: *paleta [-l-] — paliet [-ľie-], dubleta [-l-] — dubliet [-ľie-], tableta [-l-] — tabliet [-ľie-],* ale *reneta [-n-] — renet [-n-], vedeta [-d-] — vedet [-d-]* atď.

Rovnaký stav uvádza ortoepický slovník pri lexémach *epoleta, kotleta, niveleta, noveleta, omeleta, roleta, ruleta, toaleta.* Výnimkou je *geleta,* kde aj v pomenovacej podobe je domáca výslovnosť *[geľeta].*

Z tohto stavu vzniká oprávnená otázka, prečo sa pripúšťa tvorenie genitívu podľa domácich slov a zmäkčovanie *-l-* na *-ľ-* pred *-ie-,* ale nepripúšťa sa ten istý postup, teda zmäkčovanie *-n-* na *-ň-, -d-* na *-ď-,* teda domáci spôsob tvorenia gen. pl. v slovách s koreňovým *-n-* a *-d-*? Zdá sa, že terajší stav je neopodstatneným narušením fonologického systému.

Nerovnováha, akú sme tu naznačili, by sa mohla riešiť alebo kodifikovaním podôb *palet, dublet* atď. s výslovnosťou *-l-* analogicky, ako je *vedet, renet, brunet* atď. s výslovnosťou *-d-, -n-.* To by bolo odôvodnené riešenie z fonologického hľadiska, ale z hľadiska udomácňovania sa cudzích slov by to bol krok späť. Pri adaptovaní podôb *renet, vedet* na *reniet, vediet* zostáva zas otvorená otázka výslovnosti: *-n-* či *-ň-; -d-* či *-ď-.*[6]

Z tejto spleti otázok jazyk si sám hľadá východisko najmä pri slovách s koreňovým *-n-* a *-d-* v tom, že sa k slovám tohto druhu pritvárajú deriváty s príponou *-ka.* Popri podobách *reneta, bruneta* uvádza SSJ ako varianty *renetka, brunetka.* Podobnými variantmi sú *pineta* a *pinetka, rocheta* a *rochetka, tableta* a *tabletka, moleta* a *moletka, marioneta* a *marionetka, bareta* a *baretka, brazoleta* a *brazoletka, koketa* a *koketka, zeta* a *zetka* a pod. Podoby typu *renetka* majú viac domáci ráz a gen. pl. sa potom tvorí pravidelne ako bezpríponový s vkladným vokálom: *renetiek, brunetiek, pinetiek, rochetiek, tabletiek, moletiek, marionetiek, baretiek, brazoletiek, koketiek, zetiek.* V týchto prípadoch zostávajú zachované tvrdé spoluhlásky *-n-* i *-l-* v koreni, ale pred vkladným *-ie-* sa *-t-* mäkčí na *-ť-*: cudzie slová sa udomácňujú od konca: *renetka [-t-] — renetiek [-neťiek], tableta [-t-] — tabletiek [-leťiek]* a pod.

---

[6] Zmienku o podobných otázkach nájdeme aj v citovanej štúdii Š. Peciara (1946, s. 23), ale s vylúčením problematiky o výslovnosti *-l-,* lebo v tom čase autor vychádzal z predpokladu, že v slovenskej spisovnej výslovnosti je mäkké *ľ* na zániku (s. 25).

Po tomto rozbore, kde sme naznačili aj otázky, ktoré zostávajú z fonologického hľadiska otvorené, môžeme urobiť niekoľko záverov:

1.1. Pri feminínach cudzieho pôvodu so zakončením *-eta* sa tvorí tvar gen. pl. zväčša podľa domácich slov, teda s nulovou príponou a s predĺžením *-e-* na *-ie-*, napr. *cigareta — cigariet, maketa — makiet, mačeta — mačiet.* Takýto genitív prislúcha i lexémam *fazeta, epruveta, fugeta, rocheta, špageta,* teda *faziet, epruviet, fugiet, rochiet, špagiet,* kde dosiaľ SSJ uvádzal inú podobu, resp. dve podoby. Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj ďalšie lexémy, ktoré v SSJ nie sú, ale sa vyskytujú v rozličných terminológiách, napr. kožiarsky termín *vašeta — vašiet,* účtovnícky termín *regleta — regliet,* administratívny výraz *boleta — boliet,* chemický termín *sacharomyceta — sacharomyciet.* Ide o produktívny spôsob tvorenia gen. pl.

1.2. Osobitne treba upozorniť na slová *kastaneta* a *pineta,* kde je písaná podoba rozdielna od výslovnosti *[kastaňeta, viňeta],* preto sa podoba gen. pl. tvorí podľa domácich slov *kastaniet, piniet [-ňie-],* a nie podľa typu *reneta.*

2.1. Odlišná situácia pri tvorení gen. pl. je pri slovách majúcich pred koncovým *-eta -d-* a *-n-,* ktoré si zachovávajú pred nasledujúcim *-e-* pôvodnú tvrdú výslovnosť. V týchto prípadoch sa doteraz zachováva nedomáci spôsob tvorenia gen. pl., napr. *brunet, pinet, renet, vedet, vendet;* takáto podoba potom analogicky prislúcha aj lexémam, ktoré SSJ neuvádza, napr. *kanconeta* (hud.) — *kanconet, mineta* (miner.) — *minet, luneta* (klenotnícky termín) — *lunet.* Tvrdosť koreňového *-d-* a *-n-* sa zachováva i v genitíve plurálu.

2.2. Osihotený zostáva genitív *zet* od skratkového pomenovania *zeta,* aby sa zachoval súvis s pomenovacím tvarom.

3. Osobitnou skupinou sú slová, ktoré pred zakončením *-eta* majú heterosylabické *-i-* alebo *-u-.* Tu sa z fonologických dôvodov nepredlžuje *-e-* na *-ie-.* Sú to typy *symfonieta — symfoniet, silueta — siluet.* V tomto type slov sa chyby nerobia, lebo niet inej možnosti tvorenia gen. pl.

Spresnením, ako ho uvádzame v bodoch 2. a 3., sa dá nahradiť určenie „prevzaté, ešte nie celkom zdomácnené slová" (MSJ, s. 103), teda aj výnimky sa dajú zachytiť v pravidlách.

Otvorenou zostáva iba otázka disproporcionality medzi adaptáciou lexém s koreňovým *-l-* proti lexémam s koreňovým *-d-, -n-* pred zakončením *-eta,* teda napr. *paleta [-l-] — paliet [-ľiet],* ale *reneta [-n-] — renet [-net].*

Literatúra

LETZ, B.: Množný genitív cudzích slov. Slovenská reč, 5, 1936/1937, s. 101—107.
MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
ORLOVSKÝ, J.: Množný genitív vzoru ryba. Slovenská reč, *15*, 1946, s. 152—168 a s. 239—242.
PECIAR, Š.: Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien. Slovenská reč, *15*, 1946, s. 12—26.
Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. 1. vyd. Praha, Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva 1931. 364 s.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠALINGOVÁ, M. — ŠALING, S. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 1140 s.

Gejza Horák

ZNOVA O VÝSLOVNOSTI TVAROV TYPU **PROSIEB**

V Slovenskej reči (*38*, 1973, s. 367—370) som uverejnil diskusný článok *Výslovnosť tvarov prosieb, kresieb*. Kriticky som sa v ňom postavil ku kodifikačnej poučke H. Bartka a v zmysle fonologických zákonitostí spisovnej slovenčiny som navrhoval kodifikovať výslovnosť týchto tvarov so spoluhláskou *s* na konci koreňa pred vkladnou dvojhláskou, teda *prosiep, kresiep*. Uvedené tvary gen. pl. som preberal v rámci príslušnej skupiny slov, ktoré majú pred vkladnou dvojhláskou alebo samohláskou takú istú morfologickú situáciu, napr. *mlatba — mlatieb* (vysl. *mladba*, ale *mlaťiep*), *veštba — veštieb* (vysl. *veždba*, ale *vešťiep*) — a teda i *prosba — prosieb* (vysl. *prozba*, ale *prosiep*).

Na môj diskusný príspevok reagoval v nasledujúcom ročníku V. Uhlár (1974) článkom *Zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov prosieb, kresieb* a L. Dvonč (1974) v článku *O výslovnosti tvarov prosieb, kresieb*. Nepriamo sa môjho diskusného príspevku týka i príspevok Á. Kráľa v 10. ročníku časopisu Kultúra slova.

V. Uhlár a L. Dvonč nesúhlasili s mojou argumentáciou a odôvodňovali výslovnosť typu „prozjep", „krezjep" analógiou podľa všetkých ostatných pádov, naproti tomu Á. Kráľ v rámci širšieho rozboru znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine došiel ku kodifikačnému záveru totožnému s mojím.

Keďže nepredpokladám, že by sa ešte dakto chcel k nadhodenému prob-

lému vysloviť, pousilujem sa diskusiu o výslovnosti tvarov typu *prosieb, kresieb* nakrátko zhrnúť a za seba i uzavrieť.

Vo svojom návrhu som so zreteľom na problematickú dvojicu slov bral do úvahy tie deverbatíva, ktoré majú pred slovotvornou príponou *-ba (-b+a)* na konci slovotvorného základu neznelú spoluhlásku alebo dvojicu neznelých spoluhlások, napr. *mlatba — mlatieb, veštba — veštieb,* ale na porovnanie i podstatné mená tvorené príponou *-ka (-k+a)* so slovotvorným základom zakončeným znelou alebo neznelou spoluhláskou, napr. *knižka — knižiek* (vysl. *kňiška — kňižiek,* nie *„kňišiek"), skúška — skúšok* (vysl. zhodne s pravopisom *skúška — skúšok*). Ukázal som, že v gen. pl. tohto typu pred vkladnou dvojhláskou alebo samohláskou niet dôvodu na znelostnú asimiláciu a pritom fonologickú situáciu v tvaroch typu *prosieb* som porovnal so stavom v podstatných menách s pohyblivou samohláskou typu *zväzok.* Aj v nich sa totiž pôvodná znelá spoluhláska zachováva pri výslovnosti len v jednom tvare; v ostatných tvaroch sa na slovotvornom švíku pred znelou spoluhláskou slovotvornej prípony mení na svoj neznelý korelát *(zväsku, zväskom, zväski . . .)*

V. Uhlár proti mojej požiadavke, aby sa uplatnila systémová fonologická zákonitosť aj vo výslovnosti slov typu *prosieb, kresieb, kosieb* (v ktorých nie je výslovnosť ustálená), postavil tri argumenty, a to 1. analógiu, 2. postavenie znelých spoluhlások v rámci zvukových hodnôt slovenčiny a 3. výstrahu pred písmenkovou výslovnosťou. O uplatnení analógie pri výslovnosti gen. pl. typu *prosieb, kresieb* V. Uhlár hovorí v jadre asi toto: Bezprostredného dôvodu na znelostnú asimiláciu spoluhlásky pred vkladnou dvojhláskou pri výslovnosti tvarov gen. pl. typu *prosieb, kresieb* síce niet, ale je tu tlak analógie podľa všetkých ostatných pádov, a tak podľa výslovnosti *prozba — prozbi — prozbe — prozbu — prozbou* — pl. *prozbi — prozbám — prozbách — prozbami* vyslovujeme aj „prozi̯ep" („krezi̯ep", „kozi̯ep"). Výslovnostné podoby „prozi̯ep" „krezi̯ep" vyhovujú tendencii po preferovaní znelých spoluhlások v slovenskej spisovnej výslovnosti. Vo výslovnosti typu *prosiep* možno vybadať vplyv nezdravej školáckej písmenkovej výslovnosti.

L. Dvonč hlavný argument za uprednostnenie výslovnosti typu „prozi̯ep" vidí v oslabovaní a zániku slovotvornej štruktúry v skupine podstatných mien utvorených príponou *-ba,* ako je to pri slove *svadba* (kde v dôsledku toho nastala úprava i pri písaní). Na základe tvrdenia, že sa tvary *prosieb, kresieb* vyslovujú ako *„prozi̯ep", „krezi̯ep",* dedukuje, že ich so zreteľom na oslabovanie slovotvornej štruktúry treba z morfonologického hľadiska interpretovať ako spojenia foném *p + r + o + z + ie + b* (vo výslovnosti pred fonematickou nulou *prozi̯ep*).

Najprv zaujmeme stanovisko k argumentom L. Dvonča. Slová typu

prosba, kresba, kosba sú ako deverbatíva i pre málo cvičené jazykové povedomie úzko späté so slovesným základom pros-, kres- (hoci tu je slovesný koreň rozšírený o *-l-*), *kos-*. A tak z morfonologického hľadiska ich slovotvorný základ rozkladáme ako spojenie foném *p + r + o + s-*, *k + r + e + s-*, *k + o + s-*; pričom na slovotvornom švíku pred znelou spoluhláskou prípony nastáva znelostná asimilácia na *proz-*, *krez-*, *koz-*. (V danom prípade spoluhláska *z* je vlastne pozičným variantom fonémy *s*.) Nechávame v tejto súvislosti bokom v kodifikovanej výslovnostnej norme prijatú znelostnú asimiláciu v imperatívnom tvare 1. os. pl. typu *prozme, kozme*. — Slovotvorná štruktúra podstatných mien *prosba, kresba* je zatiaľ celkom zreteľná. Ak by sa naozaj stala nezreteľnou, bolo by sa treba jednoznačne postaviť nielen za výslovnosť, ale i za písanie *prozba — prozieb*, ako sa to stalo v slove *svadba*. Zatiaľ však zakrývanie súvislosti slov typu *prozba* s ich slovesným základom *pros-* (*kos-* atď.) je zakrývaním si očí pred tým, čo do nich priam udiera.

Zaradenie slov *prosba, kresba* do skupiny deverbatív je formálne i významovo celkom priehľadné. Pravdaže, nejde iba o slová *prosba, kresba*. Ony sa stali východiskom a vlastne aj stimulom môjho diskusného príspevku iba so zreteľom na výnimočnú výslovnosť ich tvaru gen. pl. Mal som a mám na zreteli všetky podstatné mená, ktorých slovotvorný základ sa končí na neznelú spoluhlásku a ktoré sú utvorené príponou *-ba (-b+a)*. Pozerám sa teda na daný výslovnostný problém systémovo. Výnimočnosť výslovnosti tvarov *prosieb, kresieb* nie je dostatočne odôvodnená čiastočným úzom; ani v rámci ostatných jazykových plánov čiastočný úzus neovplyvňuje, vlastne nezaväzuje kodifikáciu. Ústupky úzu v tomto prípade by narušali systém a — dá sa povedať — priam by pomýlili elementárne potreby jazykového povedomia. Pri takomto pohľade morfonologická situácia v tvaroch deverbatív typu *prosieb* zodpovedá stavu v infinitíve *prosiť*. H. Bartek nemal dostatočný, vedecky podložený dôvod požadovať výslovnosť „proziep". Čiastočný úzus možno vysvetliť, no práve pre jeho čiastočnosť a výnimočnosť nemožno ho urobiť základom kodifikačnej poučky.

A v tomto bode možno už nadviazať na pripomienky druhého oponenta. V. Uhlár žiada uznať za správnu výslovnosť typu „prozi̯ep", so znelou spoluhláskou *z* na konci koreňa, a to na základe analógie s ostatnými jedenástimi tvarmi tejto substantívnej paradigmy; lenže pritom zabudol na zaradenie slova *prosba* do celého slovotvorného hniezda, teda pozabudol na živo pociťovanú súvislosť slova *prosba* (i jeho tvaru *prosieb*) so slovesom *prosiť*. Pri druhom Uhlárovom argumente, že by sa výslovnosťou typu „prozi̯ep" zvyšoval počet znelých spoluhlások v slovenčine, nemalo sa spustiť zo zreteľa to, že znelosť spoluhlások vystupuje ako zvuková

hodnota v jazykovom systéme iba v protiklade s neznelosťou. Znelá (asimilovaná) spoluhláska v rámci paradigmy podstatného mena *prosba* (vysl. *prozba*) vystúpi výrazne práve iba v opozícii so základnou neznelou spoluhláskou v tvare *prosieb* (vysl. *prosiep:* tu podmienky na asimiláciu nie sú) a celej slovnej paradigmy východiskového (fundujúceho) slovesa *prosiť*.

Preferovanie znelosti pri výslovnosti „prozjep", „krezjep", „kozjep" by mohlo viesť k rozšíreniu analogickej výslovnosti aj v prípadoch ako „plaďjep", „mlaďjep", „vežďjep" (podľa správnej výslovnosti *pladba, mladba, veždba*) a napokon k takému paradoxnému výsledku, ktorý by mohol podkopať pôvodný zámer zvyšovať frekvenciu znelých spoluhlások v slovenskej spisovnej výslovnosti. Uplatnenie výslovnostnej analógie by totiž mohlo mať také dôsledky v druhej (v tejto súvislosti len pomocne spomínanej) skupine slov, že by sa rozšírila výslovnosť typu „kňišjek" (podľa správnej výslovnosti *kňiška*) a „stušjek", s akou sa stretáme napr. v čase rozbiehania sa štúrovskej spisovnej slovenčiny (pozri Janko Francisci, 1845, s. 35). Tendencia zmnožiť výskyt znelých spoluhlások by celkom paradoxne spôsobovala ich úbytok.

Zvuková stránka jazyka je služobná, sprostredkujúca význam, a teda podriadená vyšším jazykovým plánom. Z toho v našej súvislosti vychodí, že by nemala zatemňovať ináč jasné slovotvorné súvislosti, nie to ešte odkláňať sa od systémových zákonitostí.

Pokiaľ ide o náznak v príspevku V. Uhlára, akoby výslovnosť *prosiep* bolo možno dávať do súvislosti s písmenkovou školáckou výslovnosťou — treba zdôrazniť, že ani náš pravopis nie je celkom písmenkový, lebo okrem korešpondencie hláska — písmeno (čiže okrem fonetického princípu) sa v ňom výrazne uplatňuje i fonologický, morfologický a čiastočne aj etymologický princíp. To, že v gen. pl. typu *prosieb* výslovnosť presne zodpovedá podobe tohto tvaru, nie je ukážkou písmenkovej výslovnosti, ale skorej fonetickosti nášho pravopisu.

Napokon by som chcel povedať, že som neuviedol a ani nepotreboval uvádzať nové argumenty za výslovnosť *prosjep, kresjep, kosjep; plaťjep, mlaťjep;* ale na druhej strane i *kňižjek, kožjek, halúzok* — ba hádam ťažko by som nové argumenty aj bol našiel.

Výslovnosť typu „prozjep", „krezjep" je naozaj výnimočná. Tieto výnimky nemajú hlbšie jazykové, ale ani iné rozumné dôvody. Utvrdil som sa v tomto stanovisku aj pri starostlivom štúdiu článkov mojich oponentov. So zadosťučinením som medzičasom mohol konštatovať, že Á. Kráľ, ktorého dominantným poľom výskumu je jazyková fonetika, fonologickou analýzou prípadov s neustálenou výslovnosťou došiel k rovnakému záveru, aký som vyslovil vo svojom príspevku pred takmer štyrmi rokmi.

Opakujem: výslovnosť typu *prosjep* rešpektuje fonologické zákonitosti

spisovnej slovenčiny a zároveň ich adekvátne zväzuje s významovým plánom.

Diskusiu o výslovnosti tvarov slov typu *prosieb, kosieb* pokladám týmto príspevkom zo svojej strany sa uzavretú.

Literatúra

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava — Turčiansky Sv. Martin, Ján Horáček 1944, s. 320, s. 264 a 287.

DVONČ, L.: O výslovnosti tvarov *prosieb, kresieb*. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 359—365.

KRÁĽ, Á.: Systematika znelostnej asimilácie. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 112.

RIMAVSKI, Janko: Slovenskje povesti. V Levoči u Jana Werthmühlera a sina 1843. Faksimile Matica slovenská 1975.

UHLÁR, V.: Zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov *prosieb, kresieb*. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 164—167.

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Štefan Peciar šesťdesiatpäťročný

Hoci nad naším jubilantom akoby nevládol čas, predsa len sled rokov ukazuje, že už päť rokov uplynulo od chvíle, keď sa v úvodnom článku jubilejných Jazykovedných štúdií XII konštatovalo: 15. okt. 1972 sa v dobrom zdraví a v tvorivom rozmachu dožila šesťdesiatich rokov významná osobnosť slovenskej jazykovedy dr. Štefan Peciar. — Čas neúprosne beží a nám na stránkach Slovenskej reči prichodí pozdraviť dr. Štefana Peciara ako šesťdesiatpäťročného a s uspokojením konštatovať, že tohto polookrúhleho životného jubilea sa dožíva v dobrom zdraví a v plnom pracovnom nasadení.

Okruh jeho vedeckého záujmu a vedeckej práce sa nijako nezmenšil. Jeho rukami ako hlavného redaktora prechádzajú nové čísla a ročníky časopisu Slovenská reč. Svedectvom jeho zrelej jazykovednej práce i spoločensko-politickej rozhľadenosti sú viaceré úvodné články v tomto časopise: *Rozvoj slovakistiky a sovietska jazykoveda* (*37*, 1972, s. 329—334), *Zamyslenie nad úlohami slovakistiky po XIV. zjazde* (37, 1972, s. 3—5), *Pripomíname si 25. výročie Víťazného februára* (*38*, 1973, s. 65—68), *Slovenské národné povstanie a vývin slovenčiny* (*39*, 1974, s. 257—261), *Jubileum Slovenskej reči* (*40*, 1975, s. 3—9), *Tridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy* (*40*, 1975, s. 65—71).

Na poprednom mieste v jeho práci stojí záujem o konfrontačné štúdium slovenčiny a češtiny. O jazykových kontaktoch sa zamýšľa v zborníku *O marxistickú jazykovedu v ČSSR* (Bratislava, 1974), o spoločných vývinových črtách v slovenčine a v češtine prednášal na celoštátnej konferencii k 30. výročiu SNP v Prahe (prednáška vyjde v zborníku *Philologica Pragensia XVIII*), o vzťahu slovenčiny a češtiny, ako aj o vzťahu slovenčiny a lužickej srbčiny prednášal na letných seminároch SAS (prednášky sú uverejnené v 2., 4. a 5. zväzku zborníka SAS).

Š. Peciar ako skúsený lexikológ a lexikograf sa aktívne zúčastňuje na slovníkových prácach v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Je spoluautorom Česko-slovenského slovníka (ktorý je v tlači), ďalej je členom autorského kolektívu, ktorý pripravuje normatívny slovník súčasnej spisovnej slovenčiny. Pracuje i v teoretickom výskume slovnej zásoby (porov. jeho štúdiu *Slovo ako lexikálna jednotka* v zborníku *Slovo a slovník* z r. 1973). Š. Peciar je predsedom Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov.

Ako vedúci oddelenia dejín slovenského jazyka JÚĽŠ SAV venuje dr. Peciar pozornosť aj otázkam historickej lexikológie a lexikografie najmä v súvislosti s pripravovaným Historickým slovníkom slovenského jazyka (porov. jeho štúdiu *Ku koncepcii historických slovníkov západoslovanských jazykov* v časopise Slavica Slovaca, *77*, 1976, s. 79—85). O problémoch historických slovníkov prednášal aj na konferencii v Moskve v r. 1975.

V oblasti súčasného spisovného jazyka pracuje dr. Peciar už nie tak intenzívne a sústavne ako pred rokmi, ale predsa len si nájde čas na väčšie či menšie

štúdie a príspevky, v ktorých rieši citlivé miesta v kodifikácii spisovnej slovenčiny. Hodnotná je jeho väčšia, diskusne ladená štúdia *O používaní zlomkových výrazov* (Slovenská reč, *41*, 1976, s. 202—212). Viac jeho príspevkov ku konkrétnym problémom normy a kodifikácie v morfologickej a lexikálnej rovine spisovnej slovenčiny uverejnil časopis Kultúra slova. Š. Peciar je i pravidelným prispievateľom do rozhlasovej jazykovej poradne.

Spoločensko-odborná angažovanosť Š. Peciara je známa. Je predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti, členom kolégií pri SAV a ČSAV, ako aj viacerých odborných komisií. Aktívnou účasťou (ako autor hesiel i ako redaktor) participuje na vypracúvaní hesiel do Encyklopédie Slovenska. Je členom odbornej redakcie pri nakladateľstve Pravda, ktorá pripravuje slovenské vydanie Marxovho Kapitálu. Záslužná je aj jeho účasť na redakcii časopisu Ruštinár.

V mene redakcie Slovenskej reči i za všetkých slovenských jazykovedcov blahoželáme dr. Š. Peciarovi k jeho životnému jubileu a želáme mu, aby v dobrom, sviežom zdraví ešte dlho zotrval vo svojej plodnej jazykovednej práci.

F. Kočiš

Dva zväzky Slovníka slovinského spisovného jazyka

Slovar slovenskega knjižnega jezika (Zv. 1. [A — H]. 1. vyd. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za slovenski jezik 1970. 846 s.: Zv. 2. [I — Na], 1975. 1032 s.) je reprezentatívnym dielom slovinskej jazykovedy, kultúry a hlavne súčasnej slovinskej lexikológie a lexikografie. Dielo si zaslúži pozornosť našej odbornej verejnosti z týchto príčin: kultúrne styky (najmä literárne a umelecké pričinením takých kultúrnych pracovníkov ako J. Smolej, F. Lipka, V. Hečko) majú dlhú a živú tradíciu; určitý čas boli pomerne živé styky lexikografov z Ľubľany a z Bratislavy. Ale nielen preto chceme venovať pozornosť tomuto slovníku. Na konkrétnej analýze tohto významného jazykovedného diela chceme ukázať, že má vysokú odbornú úroveň, že môže byť v nejednom ohľade vzorom pre našich lexikografov, najmä pri tvorbe slovníkov súčasnej spisovnej slovenčiny. Pravda, uvedomujeme si, že dielo nemôžeme posúdiť tak podrobne a tak hlboko ako príslušník národa, ktorého reč toto lexikografické dielo spracúva. Známe sú kritické hlasy z okruhu slovinských literárnych, umeleckých i jazykovedných pracovníkov (napr. J. Toporišiča — jeho recenzie na pokračovanie v časopise Jezik in slovstvo 1969 n.).

Naša recenzia nemôže napr. posúdiť normatívnu stránku prízvukových údajov, správnosť a úplnosť gramatickej a štylistickej charakteristiky slov, vhodnosť výberu synoným atď. To však nie je na prekážku, že by sme nemohli nevidieť všeobecnú lexikologickú, sémantickú problematiku i konkrétne riešenie a uplatnenie zásad a postupov modernej lexikografie, ako sa odzrkadľujú v tomto najnovšom slovníku jedného z vysoko kultúrnych slovanských národov.

Bohatú slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovinčiny spracúva slovník doteraz v dvoch zväzkoch, a to písmená A — N (po heslo *nažvížgati*). Druhý zväzok obsahuje 18532 hesiel a 2284 podhesiel, obsahuje teda dovedna vyše 20 tisíc slov (na 1032 stránkach). Výber slov presahuje hranice spisovného jazyka napr. pri nárečových slovách, pri žargonizmoch, vulgarizmoch (charakterizovaných štylistickým kvalifikátorom „nizko“, napr. *nažŕtost*, s. 1030) ap. Pri nárečových

slovách alebo významoch sa bližšie udáva nárečová oblasť, napr. severovýchodné nárečia, dolenské nárečie a pod.

Pri mnohých nárečových slovách sa za citátom uvádza meno autora, napr. pri podst. mene *kriváč: Ko je ležala bukev na zemlji, sem jo pa s krivačem klestil in obsekaval* (I. Tavčar) (s. 495). Z typografických dôvodov uvádzame jednotlivé príklady z recenzovaného slovníka v skrátenej podobe, čo nie je na ujmu obsahu našej argumentácie. Pretože citujeme najviac príkladov z druhého zväzku Slovara slovenskega knjižnega jezika (ďalej skrátene SSKJ), neuvádzame zväzok pri každom príklade, ale len vtedy, keď vyberáme príklady (celkom výnimočne) z prvého zväzku.

Hranice súčasnej spisovnej slovinčiny presahuje SSKJ aj pri zastaraných slovách. Ide jednak o zastarané lexémy, jednak o zastarané slovotvorné varianty novších slovných jednotiek atď. Napríklad: *naskrívoma prisl. star. skrivaj, naskrivaj* (s. 990) (pri príkladoch sa neuvádzajú ani autori, ani pramene, ani nijaké iné poznámky); *križemsvét (v prislovni rabi, v zvezi iti v križemsvet = iti po svetu, v svet;* s. 498).

V slovníku sa nehniezdujú deriváty rozličného typu, ako sa to robí v mnohých iných slovníkoch súčasných spisovných slovanských jazykov (napr. aj v Slovníku slovenského jazyka). Takýto postup je praktický, prehľadný, nezvádza k nejednotnostiam a k číremu evidovaniu hniezdovaných slov. Často sa totiž hniezdované deriváty ani nevysvetľujú, ani nedokladajú (ani vo výkladových slovníkoch). V SSKJ sa hniezdujú iba daktoré typy lexém (o nich pozri ďalej). Samostatne sa spracúvajú napr. aj prechýlené (ženské) podstatné mená, pričom sa udáva, že ide o ženskú podobu k základnému substantívu mužského rodu: *krivovérka, -e ž. ženska oblika od krivoverec* (s. 495). Dakedy sa však pri ženskom podstatnom mene výklad uvádza (porov. *nasládnica* na s. 991). Nie je preto vždy jasné rozhraničenie riešenia obidvoch prípadov.

Nehniezdujú sa zdrobnené podoby slov, pričom sa uvádza (namiesto výkladu), že ide o zdrobnené slovo k určitému základnému slovu, napr. *krívček manjšalnica od krivec*[1] (s. 494).

Samostatne sa v SSKJ spracúvajú substantíva na *-ost*, napr. *krivíčnost* (s. 494); *krivovérnost* (s. 495); *literarnost* (s. 617); *lišpavost* (s. 617). Nehniezdujú sa ani podstatné mená na *-stvo*, ani prídavné mená.

Osobitným heslovým slovom (polotučne sádzaným) spolu s príslušným variantom (vysádzaným obyčajným typom písma) býva slovesné podstatné meno, napr. *krívljenje tudi krivljênje glagolnik od kriviti* (s. 495). Príklad ukazuje, že namiesto výkladu významu slova sa uvádza jeho slovnodruhová charakteristika a upozornenie na sloveso, od ktorého je formálne odvodené a sémanticky závislé.

Recenzovaný SSKJ hniezduje iba v minimálnej miere, a to príslovky a zvratné slovesá. Tak nájdeme príslovku *krívo* spracovanú pri príd. mene *krív* (s. 493—494). Hniezdovaná príslovka sa uvádza bez výkladu významu a bez členenia príslovky na príslušné významy, hoci ide o mnohovýznamové slovo. Bohatá exemplifikácia, ktorá sa uvádza hneď za gramatickou charakteristikou prihniezdovanej príslovky, dokladá polysémantickú štruktúru konkrétnej príslovky. Uvedieme príklady: *krivo se držati; krivo govoriti, misliti; krivo me je razumel; krivo soditi človeka; krivo raščene noge* (s. 494). Pri preklade daných spojení do slovenčiny sa ukazuje, že ide o rozličné významy príslovky *krivo:* 1. krivo sa držať; 2. neúprimne, krivo hovoriť, myslieť; 3. nesprávne mi roz-

umel; 4. krivo súdiť človeka; 5. krivo, nerovno narastené nohy (krivé nohy). Okrem toho sémanticky blízky je prvý a piaty príklad *(krivo sedieť, krivo narásť)*. Pri ostatných príkladoch ide o odvodené, prenesené významy.

Nie je celkom jasné, prečo sa príslovka *krivo* spracúva bez vyznačenia významov, keď sa pri príslovke *krvávo* prihniezdovanej k príd. menu *krváv* (s. 517) uvádzajú dva významy. Podobne aj pri príslovke *krúto* (pri príd. mene *krút* — na tej istej strane: *k r ú t o 1. prislov od krut: kruto ravna z njim 2. ekspr. izraža visoko stopnjo, močno obliko česa: vse se mu kruto mašeňje; kruto se varaš; k r v á v o 1. prislov od krvav: krva krvavo mokri (piše se narazen ali skupaj krvavo rdeč ali krvavordeč obraz) 2. ekspr. izraža visoko stopnjo, močno obliko česa: krivda se mu krvavo maščuje; krvavo mi bo plačal; to še krvavo potrebujem; hrane krvavo primanjkuje; krvavo zaslužen denar; krvavo zares gre.*

Z príkladov vidieť, že hoci pri 2. význame ide o expresívne zafarbený význam prísloviek s intenzifikačnou funkciou, jednako len ostáva nezmenená slovnodruhová charakteristika i gramatická funkcia slov *krúto* a *krvávo*.

Ukazuje sa, že nie je doteraz teoreticky jasne a jednoznačne rozpracovaná problematika zvratných slovies. Tak sa stáva, že slovníky súčasných spisovných jazykov spracúvajú rozlične ten istý typ zvratných slovies aj v rámci toho istého lexikografického diela. Uvedieme príklad zo SSKJ: Pri slovese *kriviti* (II, s. 495) sa v rámci prvého lexikálneho významu za lomenou čiarou uvádzajú príklady na zvratné sloveso *kriviti se: krivi se od bolečine, smeha; krivil se je pod težkim bremenem,* ale pri slovese *gŕbiti* (I, s. 752) sa ako osobitné prihniezdované slovo uvádza zvratné sloveso *gŕbiti se* a tam sa pri prvom význame uvádza takýto príklad: *postava sa grbi pod težkim nahrbtnikom.* Nazdávame sa, že príklady „hrbiť sa pod ťažkým chrbtiakom" a „kriviť sa pod ťažkým bremenom" sú z gramatickej i sémantickej stránky reprezentantmi rovnakého typu zvratných slovies. Žiada sa preto rovnako ich spracovať v prvom i v druhom zväzku slovníka.

Do SSKJ sa v hojnej miere zaraďujú ustálené slovné spojenia a združené (dvojslovné) pomenovania. Pri podst. mene *krúhek* (s. 515) sa ako tretí význam uvádza spojenie *obloženi kruhek* (= obložený chlebíček) a za znakom ◆ etn. spojenie *mali ali škofjeloški kruhek* (s vysvetlením: *pecivo iz ržene moke in medu oblikovano navadno v izrezljanih lesenih modelih* — s. 515—516). Príklad ukazuje, že v rámci toho istého hesla sa dve dvojslovné spojenia (jedno bežné, druhé etnografické, špeciálne) spracúvajú odlišným spôsobom. No obidve spojenia sa vysvetľujú.

Daktoré ustálené spojenia sa spracúvajú v rámci príslušného významu, pričom sa uvádzajú osobitne so znakom ● a štylisticky sa charakterizujú. Pri slovese *krulíti* sa na konci prvého významu (po príklade na neosobné spojenie *brezoseb. kruli mi po trebuchu* = škŕka, škrčí mi v bruchu) uvádza *ekspr. želodec mu kruli (lačen je)* (= žalúdok sa mu zvíja od hladu) (s. 516).

Odborné dvojslovné termíny (zložené pomenovania skladajúce sa z prídavného mena a podstatného mena) typu *biol. dedna masa; kem.* (= chem. — Šg-á) *atomska masa; meteor. zračna masa* sa spracúvajú pri hesle *masa* (s. 699—700) za grafickým znakom (romboidom) na konci hesla a vysvetľujú sa bežným spôsobom. Podobne sa na konci hesla dakedy uvádzajú odborné významy heslového slova (pozri heslo *máska* vo fotografii, v automobilizme, v dramatickom umení, vo veterinárstve ap., s. 701).

O bohatom zachytávaní slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovinčiny svedčí aj množstvo variantov, ktoré sa uvádzajú v slovníku nielen ako samostatné heslá, ale častejšie ako varianty základného heslového slova (uvádzajú sa rozdielnym spôsobom: so spojkou *in*, pomocou príslovky *tudi* atď.).

Dakedy ide o pravopisné varianty, napr. príslovky *naskrivaj in naskrivaj* (s. 990); inokedy o intonačné, hláskoslovné, výslovnostné varianty ap.: *nažlébiti tudi nažlebíti* (s. 1030); *križpót in križpót* (s. 499); *nažulíti in nažúliti* (s. 1030); *nástil tudi nástilj nár. stelja* (s. 1001); *louisdór in luidór* (s. 644); *križavec tudi križevec* m. (s. 498); slovotvorné varianty: *nastavljáč* redko *nastavljavec* (s. 1000); *lúčca tudi lúčica* (s. 650); gramatické varianty (rodové): *lov ž. star. — lov m.* (s. 644).

Bohato sa spracúvajú expresívne výrazy. Vykladajú sa pomocou neutrálnych výrazov, použitím neutrálneho synonyma namiesto výkladu, prípadne s použitím radu príslušných synoným.

Uvedieme príklady: *nažlampáti se dov. ekspr. napiti se: pes je stekel k jarku in se nažlampal // nizko napiti se (alkoholne pijače); nažlampati se čaja, mleka; nažlampati se vina* (s. 1030). V tomto príklade pri význame „napiť sa (alkoholického nápoja)" možno spresniť sémantizáciu (uvedenú v zátvorkách: alkoholické nápoje), a to: „obyčajne alkoholického nápoja". Príklady *nažlampati se čaja, mleka* totiž ukazujú, že „nalôchať sa, nalogať sa" možno aj iných, nielen alkoholických nápojov. Pravda, tu sa hneď vynára otázka, či nejde o ďalší prenesený význam (s vyšším stupňom expresivity ako pri „chlemtaní" psa, resp. rozlíšenie pri pití človeka, keď ide o alkoholické alebo nealkoholické nápoje). Príklady, keď sa expresívny výraz vysvetľuje pomocou neutrálnych synoným príslušných slovies: *nažókati dov. ekspr. napolniti, natlačiti* (s. 1030); *nažvížgati dov. ekspr. natepsti, pretepsti* (s. 1030).

Slovar slovenskega knjižnega jezika I, II charakterizuje jednotlivé lexikálne jednotky a ich významy štylistickými kvalifikátormi. O ich vhodnosti nemôže však rozhodnúť príslušník cudzieho národa. Môžeme konštatovať, že táto zložka lexikologickej a lexikografickej práce je veľmi zložitá a vyžaduje dobre vypracovanú štylistickú teóriu a celú štylistiku národnej reči. A nemožno očakávať od lexikografov, že v takom rozsiahlom diele, ako je slovník národného jazyka, vyriešia do detailov a bezchybne všetko: pravopis, prízvukové javy, gramatické, slovotvorné problémy, ba aj zložitú štylistickú problematiku. V slovníkoch súčasných slovanských spisovných jazykov sa dôsledne uplatňuje štylistická charakteristika slov, čo je veľkým krokom vpred (oproti lexikografickým dielam z minulosti). To neznamená, že by sa v oblasti štylistickej problematiky a štylistických kvalifikátorov nedali mnohé veci zdokonaliť (vo všeobecnosti i v jednotlivostiach).

Na záver možno povedať, že *Slovar slovenskega knjižnega jezika I, II* má vysokú odbornú úroveň.

M. Ivanová-Šalingová

O najstaršej jelšavskej mestskej knihe

Zvýšený záujem o poznanie minulosti slovenského národa pozorujeme už dlhší čas. Tento záujem sa prejavuje nielen v oblasti archeológie a histórie, ale aj

v oblasti jazykovedy. Dokumentuje to nedávne vydanie knižky Cesty za poznaním minulosti (1970) autorov: J. Alberty, J. Gindl, A. Kočišová a najmä najnovšia publikácia LEHOTSKÁ, D., ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jelšavská mestská kniha 1566—1710 (1. vyd. Martin, Osveta 1976. 480 + 8 s.).

Recenzovaná práca je rozčlenená na dve časti. Prvá časť má tri kapitoly: I. Jelšavská mestská kniha ako historický prameň (s. 9—118); II. Vznik a charakter najstaršej jelšavskej mestskej knihy (s. 120—129) a III. Jazyková stránka jelšavských mestských zápisov (s. 151—197).

V druhej časti (s. 201—474) je edícia Jelšavskej mestskej knihy (1566—1710), register k edícii a Zoznam použitých prameňov a literatúry.

Autorom išlo o sprístupnenie tejto pre dejiny Slovákov významnej historickej pamiatky z Gemera nielen historikom a jazykovedcom, ale aj širokej verejnosti. Jelšavská mestská kniha obsahuje veľké množstvo dokladov a príkladov, z ktorých naši výskumní pracovníci môžu čerpať informácie pri objasňovaní problémov vývinu slovenskej národnosti, otázok hospodárskeho a správneho vývinu, ako aj sociálnych a kultúrnych dejín. Preto autori podávajú rozbor tejto knihy z hľadiska historického, diplomatického a jazykového. Z týchto troch aspektov si v tejto recenzii všimneme iba jazykovú stránku zápisov a jej hodnotenie.

Jazykový rozbor tejto obsiahlej jazykovej pamiatky z pomerne veľkého časového rozpätia rokov 1566—1710 (jeden zápis je z roku 1760) urobil J. Orlovský. Autor si všíma pravopisnú stránku zápisov, hláskoslovie, morfologickú stránku a pozornosť venuje čiastočne aj slovnej zásobe. Nedotýka sa však syntaktickej stránky zápisov.

Z jazykovedného hľadiska je cenné, že autori, historik a lingvista, sa rozhodli publikovať texty transliterovane, len s minimálnou úpravou. Radikálnejšia grafická úprava textu smerom k dnešnému pravopisu by mohla totiž narušiť predstavu o jeho skutočnom znení (hláskoslovie — najmä pokiaľ ide o nárečové osobitosti). Potvrdzujú nám to konečne aj niektoré konštatovania a nepresnosti autora edície pri hodnotení jazykovej stránky tejto mestskej knihy. Je pravda, že autor sa usiloval dostať sa nad text. To sa mu v podstate aj darí. Išlo mu o zachytenie skutočných jazykových prejavov, ktoré však môžu byť často problematické. Najmä keď si uvedomíme, že ide o rozsiahlu jazykovú pamiatku, do ktorej zapisovali rozličné právne udalosti viacerí pisári rozličného školenia a z rozličných oblastí Slovenska. Buďme však konkrétni.

Vyjdeme tu z konštatovania autora, že „sme našli aj jeden stredoslovenský doklad na príponu *-ya* (presnejšie *-ia;* o tom ďalej): *presentowaly se bratya* (v jelšavskom nárečí je: *bratá*) 1700“ (s. 168). Pritom autor ten istý doklad uvádza medzi príkladmi na *á* (s. 157). Ostatné prípady výskytu *-ia-* (zapisované *ya, ga, ia*) vo verbálnych alebo menných príponách i v základoch slov interpretuje ako nárečové gemerské *á*. Ide o tieto príklady: *platya, wratya* (s. 152), *drewganok* (s. 156), *dyablu* (s. 166), *Prihrazgan* (s. 169), *riad* (s. 171), *nadanostgam, na Cžerwenyczgach, gednanya* (s. 173), *zabytya, syatya, poluboczia* (s. 174) ... Autor však na inom mieste (s. 160) v podstate správne poznamenáva: „Výpovede jednoduchých občanov, ktoré istotne odznievali iba v jelšavskom nárečí, si sami zapisovali (pisári, pozn. rec.) a čiastočne aj transponovali do kultivovanejšieho úzu, ktorým už nemohla byť odumierajúca čeština, ale iba progresívnejšia stredoslovenčina. Jasne to vidieť ... na grafémе *č*, ktorá sa píše ako *cz, cž*, keď sa čisto nárečové slová prispôsobujú v grafike stredoslovenskému, a nie jelšavskému nárečiu, kde je *s, ss*.“ Z uvedeného by potom vysvitalo, že tieto slová by

sa mali skôr interpretovať už ako výsledok úsilia o kultivovanejší jazykový prejav a nemali by sa v nich hľadať za každú cenu nárečové podoby. Nárečové podoby sa pravdepodobne pociťovali v písaných jazykových prejavoch už ako príliš úzko nárečové.

Je otázka, či napr. zápisy slov s č možno interpretovať ako jelšavské podoby s hláskou š, ako to v niektorých slovách interpretuje autor. Ide napr. o tieto slová: *hlawniczetka* (čítaj: *hlavnišätká*) 1658, *z wačžeg czastky* (čítaj: *z vešé šäsky* v Jelšave) 1696, *čželadku* (čítaj: *čeläďku*, v Jelšave *šelätku*) 1678. Je chvályhodné, že autor sa usiluje rekonštruovať súveké znenie jednotlivých výrazov. No aj z týchto niekoľkých príkladov je evidentné, že interpretácia nie je vždy adekvátna a že autor zápasí s primeranou rekonštrukciou znenia istého slova. Preto sa ani v chystanom Historickom slovníku slovenského jazyka z predspisovného obdobia neráta s rekonštrukciou znenia heslového slova v príslušnom nárečí, ale sa budú uvádzať iba jeho grafické podoby.

Zaujímavá je slovná zásoba tejto pamiatky. Popri množstve nárečových gemerských výrazov a termínov sa vyskytujú v jednotlivých zápisoch viaceré slová prevzaté z maďarčiny, nemčiny, latinčiny a češtiny. Autor však nesprávne hodnotí slová *kárať (karaty), kroz, snáď (snad), poručiť (poruczily),* keď ich pokladá za bohemizmy (s. 162). Rovnako sa dopúšťa omylu, keď o slovách *qvindena, aestimowati, plenarie* hovorí: „V jelšavských mestských zápisoch sme našli aj doklady na slová, ktoré v tom čase v slovenčine pisári nepoznali:..." (s. 164).

Nezdá sa nám odôvodnené ani tvrdenie autora, že „hláska *g*" (správne graféma *g*) v slovách *prywedge, ngekomu, ngema* by mala označovať tvrdosť, hoci v jelšavskom nárečí je iba tvrdé *d, t, n, l* (s. 152).

V práci sa vyskytujú aj niektoré ďalšie nepresnosti. Týka sa to uvádzania viacerých spôsobov zapísania slova (variantov), napr.: *drewanek* 1683 — *drewienok* 1688 — *drewjenok* 1677 — *drewynek* 1694 — *drewganok* 1689 — *drewjanek* 1689 (všetko čítaj: *drewänok* (s. 156) alebo *odtud kad* (čítaj: *käd* aj *kä*) *Polyakow pobyly* 1678 (s. 156). Zo spôsobu zapísania týchto slov (variantov) sa nedá predsa jednoznačne určiť čítanie, ako uvádza autor. Neprimeraný je aj termín gemerská spisovná slovenčina, ktorý autor použil (s. 160), keď hovorí o protetickom *g* (presnejšie *j*), ako aj uvádzanie grafém, hlások a prípon v starom pravopise pre dnešného čitateľa dosť nezvyčajnom. Rušivo pôsobia na čitateľa napr. formulácie: ... *doklad na príponu -ya* (s. 168); *Akuz. plur. ... má prípony -ow, -ou, -ó, -y ...; Inštr. plur. má prípony -my a -ý ...* (s. 169); *Pri mäkkom vzore ... doklad na príponu -gam ...* (s. 173) atď. Autor mal pravopis týchto prípon prispôsobiť dnešnému pravopisnému úzu.

Práca *Najstaršia jelšavská mestská kniha* autorov D. Lehotskej a J. Orlovského je z hľadiska poznávania národnej kultúry a histórie Slovákov cenným prínosom. Hoci sú v nej niektoré slabšie miesta najmä v hodnotení jazykovej stránky zápisov, treba ju privítať ako záslužný a nasledovaniahodný čin. Bude iste významným prameňom pre poznanie staršej slovnej zásoby z oblasti Gemera a pre sledovanie vývinu jazyka slovenskej národnosti v predspisovnom období.

R. Kuchar

ROZLIČNOSTI

Profesia — profesijný/profesiový. — V súčasnom rečovom úze sa stretávame s dvoma pomenovaniami pre činnosť orientujúcu mládež na budúce povolanie, ktorú vykonávajú výchovno-vzdelávacie zariadenia: *profesijná orientácia* a *profesionálna orientácia.* Ako vhodnejšie sa jednoznačne ukazuje prvé spojenie, a to *profesijná orientácia*, pretože prídavné meno *profesionálny* má homonymný význam „vykonávajúci nejakú činnosť ako profesionál, z povolania, konaný akoby z povolania, dobre nacvičený, majúci vzťah k profesionálom, týkajúci sa profesionálov, profesionalizmu" (Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1963, s. 622); uvádza sa síce pri ňom aj význam „súvisiaci s profesiou, s povolaním" s príkladom *profesionálny ekzém* (tamže), avšak v živom jazykovom vedomí používateľov slovenčiny sa pri tomto prídavnom mene uplatňuje predovšetkým význam súvisiaci s podstatným menom *profesionál.* Ukazuje sa, že spojenia *profesionálna orientácia, profesionálna poradňa* nie sú v jazykovej praxi veľmi vítané práve pre svoju homonymiu.

O prídavnom mene *profesionálny* (v spojení *profesionálna poradňa)* písal I. Masár (Profesionálna poradňa? Kultúra slova, *8,* 1974, s. 277—279). Autor odporúča spojenia „profesionálna poradňa" i „profesiová poradňa" s tým, že „vhodnosť jednej alebo druhej podoby preverí jazyková prax" (s. 278). Ako sme uviedli, v úze sa používajú podoby *profesionálna orientácia* a *profesijná orientácia.*

Vychádzajúc z Masárovho návrhu, mohli by sme odporúčať dve podoby vzťahových prídavných mien utvorených od výrazu profesia: *profesijný* a *profesiový.* Takéto varianty sú aj pri iných podobných fundujúcich výrazoch, napr. *galéria — galerijný (galériový).* Pri obidvoch z nich sa odstraňuje nežiadúca homonymia; obidva majú vzťahový význam („prípona *-ový* má temer takú frekvenciu ako prípona *-ný,* ale je viac vzťahová", píše aj J. Horecký v knihe Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 187).

Spôsob tvorenia vzťahového prídavného mena *profesijný* (príponou *-ný* od substantíva *profesia*) nie je ojedinelý. Rovnako sa tvoria napríklad prídavné mená *konfesijný, misijný, penzijný, režijný, havarijný, galerijný.* Treba ešte poznamenať, že na hranici slovotvorného základu a slovotvornej prípony sa v týchto výrazoch vyskytuje interfigovaná morfa *-j-* (J. Horecký: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 68). Od slov tohto typu sa však pravidelne tvoria prídavné mená aj príponou *-ový: séria — sériový, žalúzia — žalúziový, pínia — píniový, prémia — prémiový, akcia — akciový* atď.

Z našich poznámok vyplýva, že za najvhodnejšiu podobu vzťahového prídavného mena od pomenovania *profesia* treba pokladať výrazy *profesijný* a *profesiový.* Prvý z nich sa síce používa aj v jazykovej praxi, ale za najvhodnejšiu a produktívnejšiu pokladáme podobu *profesiový.* A tak činnosť, ktorou sa usmerňuje mládež na budúce povolanie, nazvali by sme spojením *profesiová orientácia.*

O. Sabolová

Vo Vede, vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, vyjde
jedno z najvýznamnejších kultúrnopolitických diel na Slovensku

ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA I–VI

V poslednom období neobyčajne vzrástla potreba encyklopedických diel. Súvisí to predovšetkým s rozvojom vedeckotechnickej revolúcie, s obrovským rozmachom vedy vo všetkých oblastiach poznania. Je prakticky nemožné vedieť sa v spleti nových poznatkov rýchlo a presne orientovať, získať o nich základné informácie inak ako pomocou súhrnných encyklopedických príručiek či už všeobecných, odborných alebo vlastivedných.

Slovensko za posledných 50 rokov, ale predovšetkým v ľudovodemokratickom a socialistickom Československu prešlo obrovským hospodárskym i spoločenským rozvojom. Preto sa naliehavo pociťovala potreba vytvoriť také súborné dielo, ktoré by adekvátnou formou podávalo komplexný obraz nielen o minulosti, ale v celej šírke i hĺbke aj o socialistickej súčasnosti našej vlasti.

Hlavným realizátorom tohto kolektívneho diela, za všestrannej podpory politických, vedeckých a odborných inštitúcií, je Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, ktorý v spolupráci so širokým tímom vedeckých a odborných spolupracovníkov zo všetkých oblastí vedy, hospodárstva a kultúry sa podujal vytvoriť základné encyklopedické dielo o Slovensku. Encyklopédia Slovenska ako vlastivedná, národná encyklopédia zhŕňa slovníkovou formou abecedne zaradené poznatky o prírode, ľude, histórii, hospodárstve a kultúre Slovenska.

Encyklopédia Slovenska vyjde v 6 zväzkoch. Každý zväzok bude mať rozsah asi 250 VH, z toho okolo 1500 ilustrácií.

Prvý zväzok vyjde koncom roku 1977, ostatné budú vychádzať postupne každý rok jeden, takže posledný 6. zväzok vyjde v roku 1982. Cena jednotlivého zväzku bude asi 150,— Kčs.

Encyklopédia Slovenska bude dosiaľ najúplnejším a najprehľadnejším prameňom poznatkov o Slovensku. Preto by nemala chýbať v žiadnej knižnici ani rodine. Nezabudnite, že Encyklopédia Slovenska Vám poskytne rýchlu, presnú a komplexnú informáciu o každej významnejšej osobnosti, inštitúcii a jave — slovom o všetkom, čo v minulosti súviselo a v súčasnosti súvisí so Slovenskom. Zabezpečte si včas všetky zväzky tohto základného zdroja poznatkov o Slovensku prostredníctvom predajní Slovenskej knihy.

Index č. 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 42, 1977, číslo 5. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

Kčs 8,—.